

คำนำ
(เมื่อพิมพ์ครั้งแรก)

หนังสือมงคลวิเสศกถานี้ เป็นเทศนาพิเศษอย่างหนึ่ง ซึ่ง
พรรณนาพระราชกรรยาของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน เพื่อประโยชน์
จะได้ทรงพระปัจเจกคุณจนถึงแล้ว เกิดพระปีติปราโมทย์แล้ว ทรง
บำเพ็ญราชธรรมนั้นยิ่ง ๆ เป็นการอุปถัมภ์พระราชกรรยาให้ถาวร
ไพศาล. กถาเช่นนี้ โบราณบัณฑิตได้กล่าวถวายพระมหากษัตริย์เจ้า
ในอดีตกาล มีกถาแสดงทศพิชราชธรรมเป็นอาทิ. อันพระเจ้าแผ่นดิน
ย่อมเป็นที่สูงสุดในมนุษยนิกาย หากที่จะมีใครกล้าถวายโอวาทได้จึง ๆ
ถึงอย่างนั้น ผู้หวังประโยชน์ในพระองค์จึงหาช่องทางที่จะถวายด้วยอย่าง
หนึ่งอย่างใด. อันการกล่าวพระราชกรรยานั้น เป็นอุบายถวายโอวาท
อย่างละเมียด จึงเป็นแบบที่โบราณบัณฑิตได้ใช้มาประการหนึ่ง.
เมื่อถึงการพระศาสนาที่เป็นหน้าที่ของพระธรรมกถึกจะถือเอาโอกาส
นั้น ๆ ชักนำประชุมชนตั้งแต่พระมหากษัตริย์เจ้าเป็นต้นไป ให้ตั้ง
อยู่ในกุศลสมาทาน. การเทศนามงคลวิเสศกถาก็เกิดขึ้นอนุโลมตาม
ธรรมเนียมนี้. ดังได้ทราบมา สมเด็จพระสังฆราช (สา) วัดราช-
ประดิษฐ์ ฯ แต่ครั้งยังเป็นพระศาสนโศภน ได้ถวายมาแต่ครั้ง
รัชกาลที่ ๔ ในรัชการที่ ๕ ก็ได้ถวายมาจนตลอดเวลาของท่าน. เมื่อ
ท่านสิ้นพระชนม์แล้ว ทรงอาราธนาให้ข้าพเจ้าถวายต่อมา เริ่มต้น
เมื่อศก ๑๑๘ จนถึงศก ๑๒๘ นี้ แต่เมื่อศกหลังข้าพเจ้าอาพาธไม่ได้
ถวาย เป็นแต่เมื่อถึงวันฉลองพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาที่เคย
ถวาย ได้พระราชทานเครื่องไทยธรรมบูชาเทศนามา และข้าพเจ้าได้
กล่าวธรรมภาษิตสังเขปตั้งเป็นสัจยาริษฐานถวายพระพรแทน จำนวน
เทศนาจึงคงมีเพียง ๑๐ กัณฑ์เท่านั้น. เมื่อร้อยเข้าเป็นเรื่องเดียว อารัมภ-
กถา ได้เรียงไว้ในข้างต้นวาระเดียว คำถวายพระพรและคำขอพรแด่
พระรัตนตรัย ซึ่งเรียกว่า อรหิ สมุมาสมพุทุโธ หรือ รตนตุดย-

ปกาวาภิชานคาถา ได้เรียงไว้ข้างท้ายคราวเดียว ในตอนกลางเรียง
กถาที่ถวายในศกนั้น ๆ เป็นลำดับไป มีเลขบอกศกไว้เป็นที่หมาย.

ในเวลานี้ มหาชนกำลังโศกถึงพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า ฯ
อันพึงเสด็จสู่สวรรคต สมควรจะพิมพ์หนังสือนี้ ชนทั้งหลายจะได้อ่าน
ทราบพระคุณสมบัติของพระองค์ท่านให้พิสดาร ถึงว่าพระองค์สวรรคต
เสียแล้ว แต่เมื่อคำนึงถึงพระคุณสมบัติของพระองค์อยู่ ก็จะเป็น
เหมือนพระองค์ได้เสด็จพระมงกุฎเกล้า ฯ ทรงอาราธนาให้ข้าพเจ้ารับ
มหาสมณุตมาภิเษกในคราวนี้ จึงได้พิมพ์หนังสือมงคลวิเสศกถานี้เป็น
ของแจกในงานที่เดียว. การตรวจพิมพ์ได้ขอแรงพระอริยภิกขุ (เซ่ง)
ช่วยเป็นธุระ. ข้าพเจ้าขออุทิศหนังสือนี้ถวายพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้า ฯ ซึ่งมีพระเดชพระคุณและเป็นที่รักที่นับถืออย่างขจรยั้ง
ของข้าพเจ้า.

กรมหลวงวชิรญาณวรโรรส

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒๖ พฤศจิกายน ร.ศ. ๑๒๕

พระมงคลวิเสศกถา

นมตถุ สุกตสุต

อายุ วณฺณํ ยถํ กิตฺติ	สคฺคํ อจฺจจากุสฺสินฺตํ
รติโย ปตฺตยาเนน	อุพารา อปราปรา
อปฺปมาทํ ปตฺตสนฺติ	ปฺปญฺญกิริยาสุ ปญฺญิตา
อปฺปมตฺโต อุโภ อตฺถ	อริคฺคฺคาหติ ปญฺญิตโต
ทิฏฺฐเจ ชมฺเม จ โย อตฺถ	โย จตฺถ สมนฺปรายิก
อตฺถาภิสฺมยา ซีโร	ปญฺญิตโตติ ปวฺจจตีติ.

บัดนี้ จะรับพระราชทานถวายวิสาขนาในมงคลวิเสศกถา ฉลอง
พระเดชพระคุณพระคัมภีร์พระปัญญาบารมี ตามพระบรมราชประสงค์
เป็นปสาทนิยกถามังคลานุโมทนา ในพระมหามงคลสมยาภิลักขิตกาล
ด้วยสมเด็จพระพุทธพระราชสมภารเจ้า เมื่อภิลักขิตกาลโดยนิย
มติที่ครบ ๓ ในกาพย์โยกูปาทามาต ซึ่งตรงกับพระบรมมหา
ประสูติมงคลทินกาล โดยจันทรคติ มาถึงโดยกาลนิยมาแล้ว ทรงเริ่ม
พระราชกุศล ดำรัสสั่งให้เจ้าพนักงานเชิญพระชนมพรรษาสมปฎิมากร
มาประดิษฐาน ณ พระแท่น ทรงสักการบูชา ด้วยราชาภิमानน
สักการามิสกัณฑ์ ประทีปรูปเทียนสุคนธาติระเบียบกุสุมาลาอติเรก
สักการ พระราชทานไตรจีวรพัสดร์ในพระสงฆ์ นิยมเท่าพระ
ชนมพรรษากาล ให้ได้บริโภคนแล้วสวดธรรมสาธยาย ถวายพระ

ปริตรมนต์เบื้องต้นแห่งพระราชกุศลทานบริจาคแล้ว พระราชทาน
บิณฑบาตข้าชโภชอาหาร และไทยธรรมสมณบริวารในภิกษุสงฆ์
แล้ว ทรงพระราชอุทิศส่วนพระราชกุศลแก่วัตถุเทวดาอารักษ์เทวดา
อมนุษย์นิกโรทิสมาณกาย เป็นปิตุอุปการธรรมบรรณาการ เพื่อ
ให้อนุโมทนาสัมฤทธิ์วิบูลผลสุขสมบัติตามเทวาทบาย และจะได้ตั้ง
ไมตรีหิโตปเทศกัลยาณจิต ประสิทธิชัยมงคลสิริสวัสดิพระชนมสุข
ศุภมณูญวิบูลผล ถวายในสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ให้
ทรงพระสถาพรนิรมในสิริราชชมไหศวรรยศสมบัติ โดยอุดมสุขสิริ
สวัสดิเกษมสำราญนิราศสรรพพิบัติอุปีทวันตราย ทรงบำเพ็ญพระ
ราชธรรมจริยารัฐาภิบาลนโยบายและพระราชกุศลบุญนิธิ ซึ่งเป็น
มรรคาวิถีทางสวรรค์และนิพพาน ให้อุพาราดีเรกไพศาล โดยพระ
บรมราชประสงค์ทุกสิ่งสรรพ ซึ่งจะสัมฤทธิ์โดยเทวานุภาพและวิบาก
สมบัติส่วนทิฏฐุธรรมเวทนียผล เสร็จมาแต่พระราชกุศลบุญนิธินั้น
ตามวิบากสามารถด้วยประการฉะนี้. พระราชกุศลเทวพลีธรรมิก-
สักการนี้ เป็นอธิทานิยปฏิบัติ เป็นที่ตั้งแห่งความเจริญสุขสวัสดิ
วิบูลผล ต้องตามภายิตที่สมเด็จพระทศพลตรีสแก่มหานามลิจฉวี
กษัตริย์ในอธิทานิยธรรมสูตร ปัญจกัณฑ์ตรนิทาย ว่า ยสุต
กสุตจิ มหานาม ๆ เป ๆ ปุณ จปรี มหานาม กุลบุตุโต ๆ เป ๆ
ยา ตา พลีปฏิคคาหก เทวดา, ตา สกุกโรติ เป็นต้น มี
ความว่า คุณอนมมานาม กุลบุตรผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งเป็นขัตติยราชได้

มรธาภิเษกแล้วหรือเป็นรัฐกาธิบตี ครอบครองแคว้นแคว้นบริโภค ผ่านสมบัติ อันพระชนกประทานให้ก็ดี หรือเป็นแต่นายเสนา นายบ้าน นายกอง แม้โดยอย่างต่ำเป็นแต่อธิบดีเฉพาะผู้เดียวในตระกูลนั้น ๆ ก็ดี มาปฏิบัติเทวดาพลีสักการ ยา ตา พลิปฏิกุลาหกา เทวดา เทพเจ้าเหล่าใดซึ่งเป็นผู้รับพลีกรรม คือ อารักขเทวดาที่รักษาตนและวัตถุเทวดาอันสถิตในที่อยู่เป็นต้น ควรที่มนุษย์จะสรวงสักการให้ยินดี ตา สกุกโรติ กุลบุตรมาสักการบูชาเทพเจ้าทั้งหลายนั้น ด้วยโภคทรัพย์ที่ตนแสวงหาได้มาแล้วโดยธรรมสุจริต เทวดาทั้งหลายนั้น อันกุลบุตรได้สักการบูชาด้วยเทวดาพลีแล้ว ก็ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรนั้นนั้นด้วยจิตเป็นกุศลไกลจากพยาบาทวิหิงสา ตั้งเมตตาต่อกุลบุตรนั้นว่า จิร ชิว ทิมมายุ ปาเลหิ ขอท่านดำรงชีพอยู่นานเถิด จงเลี้ยงรักษาอายุให้ยืนนาน เทวดานุกุมปิตสูสมหานาม คู่ก่อนมหานาม กุลบุตรนั้นเทพเจ้าหากอนุเคราะห์ด้วยไมตรีกัลยาณจิตฉะนี้แล้ว วุฑฒิเยว ปาฏิกงฺขา โน ปรีหานิ เร่งปรารธนาความเจริญถ่ายเดียวเถิด ไม่เพียงมีความเสื่อม คงจะมีแต่ วุฒิความเจริญโดยไม่สงสัย. เทวดาพลีสักการเป็นอธิปธานียปฏิบัติ ซึ่งกุลบุตรผู้ดำรงอิสริยสถานมีพระมหากษัตริย์ผู้ได้มรธาภิเษกแล้วเป็นต้น จะพึงบำเพ็ญเพื่อวุฒิสุภวิบุลผล ด้วยประการฉะนี้.

อนึ่ง พระราชกุศลบุญราศีสุขุบายโยคสมบัติ ซึ่งสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญในอภิลักขิตสมัยนี้ นับในอิฏฐกัณฑ์มณฑปสังวัตตนิกาปฏิบัติ ให้ธรรมที่ปรารธนาพึงใจเจริญ

จิต เป็นไปด้วยดีแก่ผู้บำเพ็ญเป็นสัมมาปฏิบัติ สมด้วยพุทธภายิต
ตรัสประทานโอวาทแก่นาถบิณฑิกคฤหบดี โสดาบันอริยสาวกว่า
ปลุจิเม คหปติ ฌมฺมา อัญญา กนฺตา มนาปา ทูลลภา โลกสุมี
เป็นต้น มีความว่า คู่ก่อนคฤหบดี ธรรมเหล่านี้ ๕ ประการ คือ
อายุ วรรณ สุข ยศ สวรรค์ สัตว์ปรารถนารักใคร่เป็นที่เจริญ
จิต สัตว์ได้ด้วยยากในโลก เราตถาคตไม่กล่าวความได้ธรรม ๕
ประการนี้ เพราะเหตุปรารถนาและอ่อนวอน ถ้าหากสัตว์ทั้งหลาย
จะพึงได้ประสบธรรม ๕ ประการนี้ เพราะปรารถนาและอ่อนวอน
เท่านั้นแล้วไซ้ ใครจะพึงเสื่อมจากอะไรเล่า โดยอธิบายว่า สัตว์
ทั้งหลายล้วนปรารถนาอายุ วรรณ สุข ยศ สวรรค์ เป็นข้อประสงค์
ก็จะพึงมีอายุ วรรณ สุข ยศ คือ อีสริยบริวารเสมอ ๆ คล้าย ๆ
กัน ทำลายขันธแล้วก็ล้วนจะมีสุคติโลกสวรรค์เป็นที่ไป ณ เบื้องหน้า
สิ้น ข้อนี้ไม่เป็นเช่นนั้น ธรรม ๕ ประการนี้ สัตว์หาได้ประสบ
ด้วยมาตรว่าปรารถนาและอ่อนวอนอย่างเดียวนั้นไม่ อริยสาวก
ผู้ปรารถนาอายุ วรรณ สุข ยศ สวรรค์ หากควรจะต้องหันหน้าปรารถนา
และวิงวอนไม่ พึงบำเพ็ญข้อปฏิบัติอันจะให้อายุ วรรณ สุข ยศ
สวรรค์ เป็นไปด้วยดีนั้นเกิด เมื่ออริยสาวกมาปฏิบัติเป็นมรรคาทาง
มาของอายุ วรรณ สุข ยศ นั้นแล้ว ก็ย่อมได้อายุ วรรณ สุข
ยศ เป็นทิพย์และจึงมนุษย์ เมื่ออริยสาวกมาปฏิบัติข้อปฏิบัติอันจะ
ให้สวรรค์เป็นไปด้วยดีแล้ว ย่อมได้สวรรค์ สุขตถิภพเป็นผล เพราะ

ข้อปฏิบัตินั้น. ปฏิปทา ซึ่งจะให้คุณ ๕ ประการมีอายุเป็นต้นเป็นไป
ด้วยดีนั้น คือ กุศลสุจริตอันเกิดแต่อโลภะ อโทสะ อโมหะ เป็น
ไปในกายวาจาจิต แล้วด้วยทานศีลภาวนา. บุญซึ่งเป็นปฏิปทานั้น
เล่า สาธุชนจะพึงบำเพ็ญให้เป็นไป ก็อาศัยความไม่ประมาทเป็น
การปกพลวเหตุอันกล้าหาญ เพราะเหตุนี้ สมเด็จพระสุคตทรงพระ
อนาวรรณญาณ จึงตรัสนิคมคาถาในพระสูตรอนาถบิณฑิกานุศาสน์
นั้นว่า

อายุ วรรณ ยถ์ กิตติ สกคฺ อัจจาภูลินตี

รติโย ปตฺตยาเนน อุพารา อปาราปรา

เป็นต้น มีความว่า เมื่อนรชนมาปรารธนาอายุ วรรณ ยศ เกียรติ
สวรรณ และความเกิด ณ ตระกูลสูง และความยินดีอันยิ่ง ๆ ไป เป็น
ผลข้อประสงค์แล้ว พึงบำเพ็ญความไม่ประมาทให้บริบูรณ์ในสันดาน
เถิด ก็สามารถจะเป็นบ่อเกิดแห่งกุศลและคุณที่ประสงค์มีอายุเป็นต้น
นั้น

อุปฺปมาทํ ปัสสนติ ปุณฺณกิริยาสุ ปณฺฑิตา

บัณฑิตทั้งหลายย่อมสรรเสริญความไม่ประมาทในบุญกิริยา การ
ทำบุญทั้งหลาย อันเป็นไป ณ กายวาจาจิต และกุศลสุจิตซึ่งเป็นไป
ณ ๔ ภูมิ กามาวจร รูปาวจร อรูปาวจร โลกุตฺร ทุกประการ

อุปฺปมตฺโต อุโภ อตฺถเถ อธิคณฺหาติ ปณฺฑิตโต

ทิฏฺฐเจ ฌมฺเม จ โย อตฺถโธ โย จตฺถโธ สมฺปฺปรายิโก

บัณฑิตชนผู้ไม่ประมาทแล้ว ย่อมยึดประโยชน์ทั้ง ๒ ไว้ได้ คือ

ประโยชน์ในทฤษฎีธรรมภพนี้ และประโยชน์เป็นไปในสัมปรายภพ
ภพหน้า

อตุลาภิสมยา ธีโร ปณฺฑิตโศติ ปวฺจจติ

เพราะอาศัยความบรรลุประโยชน์ที่ประสงค์ทั้งภพนี้และภพหน้า ท่าน
จึงสรรเสริญผู้มีปัญญาจำทรงว่าเป็นบัณฑิต ดำเนินในประโยชน์กิจ
ด้วยปัญญา. ความไม่ประมาทเป็นเหตุให้บัณฑิตชาติ ยึดประโยชน์
ทั้ง ๒ ไว้ได้ ด้วยประการฉะนี้.

พระราชกุศลบุญราศี ซึ่งสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์
ทรงบำเพ็ญโดยกำลังพระปัญญาบารมีและพระอัปมาทธรรม ใน
อภิศักดิ์สมัยจันโทปลักจิตกาลนี้ เป็นปฏิปทาให้อิฏฐวิบุลผล คือ
อายุ วรรณ สุข ยศ และสวรรณ เป็นไปโดยชอบ ต้องตามสุกโต-
วาทสัมมาปฏิบัติ ด้วยประการฉะนี้.

อิโต ปรี ปวฺกขามิ ตํ ตํ วิเสสมงฺคลํ
มหาราชาทิราชสุต คุณาลงฺการสมฺมตํ
วฺจจมานํ หิ สุตฺวาน โยนิโส ปจฺจเวกฺขโต
อุปฺปชฺเชยฺย นรินฺทสุต โสมนสุตฺตมนปฺปกํ
ภิกฺขุโย สมฺปาทเน จิตฺตํ ปณฺเฑ ตทนนฺตรํ
เตนปิจ ชนินฺทสุต โสตุถิ จ มงฺคลํ ลียา.

ลำดับนี้ จะรับพระราชทานกล่าวพรรณนาพระราชจริยาสาธ-
ปฏิบัติที่ตั้งแห่งสวัสดิมงคลอันพิเศษยิ่ง ซึ่งได้ชื่อว่ามงคลวิเสศเป็น
พระคุณอลังการ มีพร้อมบริบูรณ์ในสมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์

สมภารเจ้า เมื่อได้ทรงสดับแล้วทรงพระปัจเจกชนถึงโดยกำลัง
พระปรีชา ก็จะเกิดพระปีติปราโมทย์มีประมาณมิใช่น้อย แต่นั้น
ก็จะตั้งพระราชหฤทัยทรงบำเพ็ญให้บริบูรณ์ยิ่งขึ้น สิริสวัสดิพิพัฒน์-
ชัยมงคล ก็จะเกิดมีแต่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ด้วยเหตุ
ทรงบำเพ็ญพระราชจริยานั้น ข้อนี้สมด้วยประพันธคาถาที่บัณฑิต
กล่าวถวายพระมหากษัตริย์เจ้า ครั้งโบราณกาล กราบทูลให้ทรง
พระวิจารณ์ทศพิธราชธรรมที่ทรงบำเพ็ญอยู่ว่า

อิจุเจเต กุสเล ฌมฺเม จิต ปรสุธาหิ อตุตฺติ

ตโต เต ชายเต ปีติ โสมนสฺสจฺจนปฺปกิ

ขอพระองค์ทรงพิจารณาราชธรรมส่วนชอบ อันตั้งอยู่ในพระองค์ตั้ง
นั้น ๆ เกิด แต่นั้นพระปีติโสมนัสจะเกิดมีแต่พระองค์มิใช่น้อย ดังนี้.

ก็แลพระราชจริยาซึ่งเป็นคุณาภรณ์อลงกต สมเด็จบรมบพิตร
พระราชสมภารเจ้านั้นมิโดยอเนกนัย พันวิสันที่จะพรรณนาในกลา-
มรรคเพียงกัณฑ์เดียวนี้ จะขอรับพระราชทานบรรยายแต่โดยเอกเทศ.

ในศก ๑๑๕

พระคุณพิเศษ ส่วนอรรถสมบัติ จะถวายวิสาขนาด้วยปุพเพ-
กตบุญญตาภิรัตสัมมาปณิธิ ส่วนปรหิตปฏิบัติ จะถวายวิสาขนา
ด้วยรัฐาภิบาลโนบาย เป็นนิทสสนนัย. ปุพเพกตบุญญตานัน คือ
พระราชกุศลสมภารบุญญาธิการบารมี ที่สมเด็จพระมโหฬารพระราช
สมภารเจ้า ได้ทรงบำเพ็ญไว้ในปางก่อนเป็นลำดับมา ตั้งแต่ปุเรชาติ
จนถึงภพปัจจุบัน อันเป็นส่วนอดีตล่วงไปแล้ว มาสโมสรเพิ่มพูน
วิบากขั้นชั้นอัมโหฬาร ให้ทรงบริบูรณ์ด้วยสมบัติ ๔ ประการ คือ
พระชาติสมบัติ อริยสมบัติ โภคสมบัติ พระญาณสมบัติ ควร
เป็นที่สรรเสริญของอเนกชนนิกรผู้จะอนุวัตรในกิจกรณียะนั้น ๆ ซึ่ง
เป็นอุบายแห่งความเจริญสุขประโยชน์ และเป็นที่ยันเทิงจิต
การวินิจฉัยการของโลกิยชนและปริกษชนชนทุกหมู่เหล่า. อคาริก-
มณุษย์บุรุษรัตน์ผู้พร้อมด้วยสมบัติ ๔ ประการนี้แล้ว ย่อมสามารถ
ในกิจใหญ่ ๆ ให้เสร็จได้โดยไมยาก ได้อาศัยชาติสมบัติแล้ว ก็อาจ
ชักนำผู้อื่น ที่เสมอหรือต่ำกว่าโดยชาติและตระกูล สำคัญเพื่อจะ
ประพศิตตามโดยง่าย กิจใด ๆ จะต้องอาศัยอานุภาพอันใหญ่หลวง
จึงอาจสำเร็จ ก็จะทำให้กิจนั้น ๆ เสร็จได้ด้วยอริยสมบัติ กิจซึ่งจะต้อง
สำเร็จด้วยกำลังทรัพย์อันใหญ่ ก็จะสามารถสำเร็จได้ด้วยโภคสมบัติ และ
อาจจะให้กิจนั้น ๆ เสร็จได้โดยชอบ ปราศจากอุปสรรคด้วยญาณสมบัติ.
สมบัติ ๔ ประการ ซึ่งเป็นผลมีมาเพราะปุพเพกตบุญญตา สามารถ

ให้กิจใหญ่ ๆ เสร็จได้โดยสะดวกนะ. สมเด็จพระสุคตมหารามุนีจึง
ตรัสแสดงปุพเพกตปุญญุตานันว่าเป็นสมบัติจักร อันจะพัดผัดนำท่าน
ผู้บำเพ็ญไว้แล้วนั้นให้บรรลุผลพิเศษ คุณล้อรธอันพิศพาผู้ขึ้นให้ลุถึง
สถานที่ประสงค์ ประการหนึ่ง ในสมบัติจักร ๔ ประการ และตรัส
ว่าเป็นมงคลอันสูงสุดของเทวดามนุษย์ ประการหนึ่ง ในมงคล ๓๘
ประการ ดังแสดงในมงคลสูตรนั้น อนึ่ง ท่านพรรณนาว่า สรรพ-
อิฏฐวิบูลผลซึ่งเป็นที่ต้องประสงค์ของเทวดาและมนุษย์ทั้งหลาย จะ
เกิดมีมาด้วยอำนาจบุญนิธิ ต้องกับภายิตในนิธิกัณฐสูตรว่า

อสาธารณมณเฑาะ์ อโจรหโรณ นิธิ
กยิราถ ชีโร ปุญฺณานิ โย นิธิ อนุคามิโก
เอส เทวมนุสฺसानัน สพุพกามทโท นิธิ

มีความว่า บุญนิธินี้ไม่สาธารณแก่คนเหล่าอื่น โจรก็ไม่มา
แย่งชิงนำไปได้ ผู้มีปัญญา จึงควรบำเพ็ญบุญนิธิ ซึ่งจะติดตามตน
ไปเกิด บุญนิธินี้แล อาจอำนวยผลที่ต้องประสงค์ทั้งปวงให้สำเร็จแก่
เทวดามนุษย์ทั้งหลาย ต่อนี้ท่านบรรยายผลที่ต้องประสงค์ของเทวดา
มนุษย์ทั้งหลายนั้นเป็นหมวด ๆ ไป เมื่อยนเข้าก็ได้ ๓ ประการ คือ
มมนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ นิพพานสมบัติ ล้วนเป็นคุณที่จะพึง
ได้ด้วยอำนาจบุญนิธิ ปุพเพกตปุญญตาคุณ เป็นที่ตั้งแห่งศุภสวัสดิ
วิบูลผลนะนี้ สมเด็จพระชินสีห์จึงประทานพระบรมพุทโธวาท เพื่อ
ให้อุตสาหะบำเพ็ญบุญโดยอเนกบรรยาย จะเก็บรวมถวายเป็นวิสัยนา

โดยสังขัตินัย ข้อหนึ่งว่า กุศล ภิภุชเว ภาวธ๑ ฌกอนภิภุช
ทั้งหลาย ขอทานทั้งหลายบำเพ็ญกุศลเถิด กุศลนี้สามารถจะบำเพ็ญได้
หาไม่เราก็จะไม่กล่าวชักชวนท่านทั้งหลาย เพราะกุศลเป็นการที่
สามารถจะบำเพ็ญได้แท้ เราจึงได้กล่าวชักชวนท่าน อีกประการ
หนึ่ง ถ้ากุศลที่บำเพ็ญแล้วจะเป็นไปเพื่อผลอันไม่เป็นประโยชน์และ
เป็นไปเพื่อทุกข์แล้ว เราก็จะไม่กล่าวชวนท่านเหมือนกัน เพราะเหตุ
กุศลที่บำเพ็ญแล้ว ย่อมเป็นไปเพื่อความสุข เราจึงกล่าวชวนท่าน อีก
ข้อหนึ่ง พระองค์ตรัสทำให้เกิดอุตสาหะว่า มา ภิภุชเว ปุณณาม
ภายิตุ๑ ฌกอนภิภุชทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้กลัวแต่บุญเลย
สุขสุด๑ ภิภุชเว อธิวณ๑ ยทิ๑ ปุณณานิติ๑ คำว่าบุญ ๆ นี้
เป็นชื่อของสุข อธิบายว่า กรรมที่สัตว์กระทำด้วยไตรทวาร จะได้
ไวยาหารว่าบุญก็ดี กุศลก็ดี ต้องมี อโลกะ อโทสะ อโมหะ เป็น
สมุฏฐาน ข้อนี้เป็นการทวนกระแสโลกประวัติ ยากที่สัตว์โลกจะ
บำเพ็ญ ถึงเช่นนั้น ก็ยังไม่เป็นอันพ้นวิสัยของผู้ประกอบด้วยปริชาเล็ง
เห็นผลแล้ว มีความกล้าหาญอดทนกระทำ ข้อนี้แลเป็นเหตุให้สัตว์-
โลกพิเศษและต่ำช้าไม่เสมอทั่วกันไป บุคคลผู้ใดแม้แลเห็นผลแห่ง
บุญจริยาประจักษ์ แต่มาที่อดอยไม่สามารถจะบำเพ็ญ มีฉันทะ
อุตสาหะปีติปราโมทย์ในบุญจริยาน้อยเบาบางไม่กล้าหาญพอจะต่อสู้ด้วย
หมู่อภิเลสมาร คือ โลกะ โทสะ โมหะ อันมีกำลังกล้า บุคคล
ผู้นั้นได้ชื่อว่ากลัวแต่บุญ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ ประทาน

พระบรมพุทโธวาทห้ามอย่าให้เป็นคนกลัวแต่บุญเช่นนั้น ตรัสสอนให้ปลุกกันทรูจิในบุญกรรมนั้นแล้ว และอดทนกระทำ เพราะบุญนั้นย่อมอำนวยผลพิเศษแก่ผู้บำเพ็ญให้ได้มนุษย์สมบัติ สวรรคสมบัติ และนิพพานสมบัติ ดังแสดงในนิธิกถาสูตรนั้น พระราชกุศลจันทร์ที่สมเด็จพระมโหฬารพระราชสมภารเจ้า ได้ทรงสั่งสมเป็นลำดับมาตั้งแต่บุเรชาดิจนภพปัจจุบัน ส่วนอดีต จัดเป็นปุพเพกตปุญญตาคุณเพิ่มพูนวิบากอันมโหฬาร ให้ทรงสมบูรณ์ด้วยสมบัติ ๔ ประการ อันเป็นเหตุประกอบกิจใหญ่ ๆ ให้สำเร็จได้โดยสะดวกดี ข้อนี้นับว่าเป็นมงคลวิเสศที่ต้น.

เมื่อสมเด็จพระมโหฬารพระราชสมภารเจ้า ทรงทราบด้วยกำลังพระปรีชาญาณว่า พระราชกุศลสมภารบุญญาธิการกิจ ซึ่งได้ทรงบำเพ็ญไว้ในปางก่อน มาเพิ่มพูนวิบากสมบัติอันยิ่งใหญ่จะนั้นแล้ว ทรงพระอุตสาหะพิริยภาพเสด็จสถิตมั่นในพระราชธรรม อันเป็นเหตุเจริญพระเกียรติยศเดชาานุภาพ เป็นที่ร่มเย็นของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าทูลละอองธุลีพระบาท และทวยราษฎร์ของจักรวาลีมา ด้วยพุทธรกษิตะสรรเสริญว่า

ยถา हि ปุพฺพโต เสโต อรณฺยสุมี พุรหาวเน

เป็นต้น ความว่า ภูเขาศิวะอยู่ในป่าใหญ่ หมูไม้ได้อาศัยภูเขานั้น เจริญงอกงามใหญ่โตอยู่ในป่า ฉนั้นใด

ตถเว ลิตฺตมฺปนฺนํ สทฺธํ กุลฺปฺคตํ อิท

บุตรภรรยาญาติพวกพ้องมิตรสหาย และคนผู้พึ่งเลี้ยงชีพ ย่อมอาศัย

กฤษณบุตรผู้มีศรัทธาถึงพร้อมด้วยศีลแล้ว และเจริญด้วยคุณสมบัติและ
วิบากสมบัติ ฉะนั้น

ตยสฺส สีลวโถ สีลํ จาคํ สุจฺริตานิ จ

ชนเหล่านั้นที่ เป็นผู้ที่มีปัญญา ได้เห็นศีลบริจาคนและสุจริต ของกฤษณบุตรผู้
มีศีลเป็นตัวอย่าง ก็ย่อมจะนิยมกระทำตาม **อิธ ธมฺมํ จริตฺวาน**
ครั้นประพฤติธรรมสุจริตอันจำนำไปสู่สวรรค์สุดคติตั้งนั้นแล้ว ผู้ที่ยัง
ใคร่กามคุณารมณ์ ย่อมจะเพลิดเพลिनบันเทิงอยู่ในเทวโลก. ความตั้ง
ตนไว้ในคุณที่ชอบนั้น เป็นเหตุยังตนและผู้อนุวัตรตามให้บรรลุความ
เจริญทั้งในอิธ โลกและปร โลกจะนี้ สมเด็จพระสุคตมหาโมหิณิจิตรัสว่า
เป็นสมบัติจักรและมงคลอันสูงสุดคฤพเพกตปุญญตา อีกประการหนึ่ง
พระคุณข้อนี้ นับว่า เป็นอัครตสัมมาปณิธิ มงคลวิเสศที่ ๒.

พระราชจริยารัฎฐาภิบาลโนบายนั้น ป็นเป็น ๒ แผนก คือ ฝ่าย
พุทธจักรและราชาณาจักร แม้เพียงข้อเดียนี้ ก็ยากที่จะพรรณนา
ให้จบลงในกถามรรคกัณฑ์นี้ จะรับพระราชทานบรรยายแต่การที่ได้
เป็นไปในขอบหลัง ตั้งแต่กันยายน ร.ศ. ๑๑๘ ถึง สิงหาคม ร.ศ. ๑๑๙
เท่านั้น. ฝ่ายพระพุทธรจักรได้ทรงอาราธนาพระราชาคณะผู้มีปรีชา
ทรงคุณธรรมสามารถ ให้ออกไปจัดการคณะสงฆ์ในมณฑลหัวเมือง
นับเนื่องในการจัดธรรมการึกษา เป็นหน้าที่ของพระมหากษัตริย์เจ้า
มาแต่ครั้งโบราณกาลเป็นอธิธานิยปฏิบัติ อนุวัตรตามพระบรม-
พุทโธวาทตรัสสอนเหล่ากษัตริย์ลิจจวิ ให้เอาพระหฤทัยเอื้อเพื่อ

ในพระอรหันตจีณาสพทักษิณียบุคคลว่า ยาวกิวณฺจ ลิจฺฉวี
วชฺชินํ อรหุเตสุ ฌมฺมิการกฺขาวรณคฺคฺติ สุตฺตํ วิหิตา ภวิสฺสตี
คู่ก่อนเหล่าลิจฉวี พวกวัชชียังจักจัดความรักหาระวังระไวป้องกัน
อันชอบธรรมในพระอรหันต์ทั้งหลายดีแล้วเพียงใด ด้วยคิดจะให้
พระอรหันต์ผู้ยังไม่มาพากันมาสู่รัชสีมาและให้พระอรหันต์ผู้มาแล้วอยู่
ผาสุกสบาย วุฑฺฒิเยว ลิจฺฉวี วชฺชินํ ปาณฺฑิษา โน ปริหาณี
พวกวัชชียังจะหวังความเจริญได้ ไม่มีความเสื่อมทรามอยู่เพียงนั้น
แท้จริง การพระราชทานธรรมิการักษาแก่ผู้ประพฤติพรตทั่วไป แม้แก่
ผู้ที่ไม่ทรงนับถือนี้ เป็นประเพณีของพระมหากษัตริย์เจ้าในอดีตกาล
ข้อนี้พระราชบรรหารของพระเจ้าอชาตศัตรูบรมบพิตร พระเจ้ามจร-
รัช ตรีสเลาถวายสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นเครื่องสาธก แท้จริง
เมื่อพระเจ้าอชาตศัตรูบรมบพิตร เสด็จพระราชดำเนินไปสู่สำนัก
คิตถกรเจ้าลัททวิ ๖ คน มีปุณณกัสนปเป็นหัวหน้า ตรีสถามหาผลที่
สมณะจะพึงได้ในการประพฤติพรตเพศผนวชว่า จะมีบางอย่างของ
คฤหัสถ์ผู้พึงศิลปศาสตร์ของตนเลี้ยงชีพหรือไฉน ? ครุ ๖ คนทูลถวาย
วิสัยเนาไขว่เขวไปตามลัททวิของตน ๆ หาต้องตามพระราชปวงญาไม่
พระเจ้าอชาตศัตรูบรมบพิตรไม่พอพระราชหฤทัย แต่ทรงพระราช-
ดำริว่า กถํ หิ นาม มาทีโส สมณํ วา พุราหฺมณํ วา วิชิตะ
วสนุตํ อปฺสาทตพฺพํ มณฺเฑยฺยุ โฉนเจ้าแผ่นดินเช่นเราจะพึง
สำคัญเห็นสมณะก็ดี พราหมณ์ก็ดี ผู้อยู่ในอาณาเขตว่าเป็นผู้ที่ตน

อาจจะรุกราน ครั้นทรงพระราชดำรินั้นแล้ว ก็ไม่ตรัสอนุโมทนาและ
คัดค้านเสด็จกลับมาเสีย ซื่อนี้สาธกว่า พระมหากษัตริย์เจ้าแต่ปาง
ก่อน ได้พระราชทานธรรมรักษาแก่ผู้ประพฤติพรตทั่วไป แม้แก่
ผู้ที่ไม่ทรงนับถือ ฉะนี้. อีกประการหนึ่ง ได้ทรงพระราชศรัทธาเริ่ม
การสถาปนาวัดเบญจมบพิตร และบูรณะวัดปรีณายก ทรงพระราช-
อุทิศแก่จตุทิศสงฆ์ ผู้จะมาอยู่อาศัยประกอบกิจพระศาสนา การ
สร้างพระอารามวิหารอุทิศแก่จตุทิศสงฆ์นี้ ท่านกล่าวสรรเสริญใน
กฎทันสูตรว่า มีผลานิสงส์ยิ่งกว่ามหาชัยของพระเจ้ามหาวชิตราช
ในอดีตนอกพุทธรูปบาทกาล ที่ทรงบำเพ็ญเป็นการใหญ่ บริจาคทาน
พัสดุแก่ปฏิคาหกทั่วไปไม่เลือกบุคคล และว่ามีผลพิเศษกว่าอนุกุล-
ัยยู ที่ทายกบริจาคอุทิศบรรพชิตผู้ทรงศีลาทิกุณเป็นนิตยทาน และ
มีการจะต้องเป็นธุระปรารมภ์น้อยกว่าด้วย และอานิสงส์นั้นเล่า เมื่อ
ย้อนกล่าวตามนัยในพุทธคาถาอนุโมทนาวิหารทาน^๖ของท่านเศรษฐี-
อนาถบิณฑิกะในเสนาสนชั้นที่ ๒ คือ เป็นประโยชน์แก่สงฆ์ผู้อาศัย
ด้วยเป็นเครื่องกันภัยอันตรายมิเย็นร้อนเป็นต้น และเป็นประโยชน์
แก่ผู้สร้าง ด้วยจะได้สดับธรรม เป็นเครื่องบรรเทาทุกข์ จากสำนัก
ท่านพหูสูตผู้อยู่ในวิหารนั้น พระมหากษัตริย์เจ้าในปางก่อน ผู้นับถือ
พระพุทธศาสนา จำเดิมแต่พระเจ้าพิมพิสารบรมบพิตรพระเจ้ามคธ-
รัฐ ได้ทรงปฏิบัติเป็นราชกรณียกิจอย่างหนึ่ง. อีกประการหนึ่ง
ได้ทรงเริ่มจะตั้งหอพุทธศาสนสังคหะขึ้นที่วัดเบญจมบพิตร ให้เป็น

๑. ที. สี. ๘/๑๘๕. ๒. จุลลวาท. ๒/๑๒๐.

ที่รวบรวมพระคัมภีร์และสมุคอันรจนาสำแดงพระบรมพุทโธวาทานุ-
ศาสน์ เปิดเป็นธรรมทานให้มหาชนไปอ่าน เข้าไปดูได้ตามปรารถนา
ข้อนี้เป็นมหาทานประเสริฐสุดกว่าทานทั้งปวง สมด้วยพระพุทธภาษิต
ว่า สพุททานํ ธมฺมทานํ ชินาติ* ธรรมทาน ย่อมชนะทาน
ทั้งหมด. เพราะทานอื่นไม่เป็นปัจจัยให้พระศาสดารองอยู่เหมือน
ธรรมทาน พระปริยัติธรรมคำสอนของสมเด็จพระบรมศาสตราจารย์ ยัง
มีผู้ทรงปฏิบัติตามอยู่เพียงใด พระศาสนาก็ยังได้ชื่อว่าทรงอยู่เพียง
นั้น เมื่อพระองค์ใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ก็ได้ตรัสบรรหาร
ตั้งพระธรรมวินัยไว้แทนพระองค์แก่พระอานนท์พุทธปฏิภนกว่า โย
โว อานนฺท มยา เทสิโต ปญฺญตฺโต ธมฺโม จ วินโย จ โส
โว มมจฺเจยน สตฺถา* ความว่า คุณก่อนอานนท์ ธรรมและวินัยใด
ที่เราผู้ตถาคตได้แสดงแล้ว ได้บัญญัติแล้ว แก่ท่านทั้งหลาย ธรรม
และวินัยนั้น จักเป็นศาสดาของท่านทั้งหลาย ภายหลังแต่เราล่วงไป
แล้ว, อีกประการหนึ่ง อาศัยพระบารมีบันดาลรัฐบาลอินเดียได้ถวาย
พระสารีริกธาตุที่ขุดได้ในจังหวัดนั้น มีอักษรจารึกบอกสำคัญว่าพระ
บรมธาตุ จึงพุทธศาสนิกประชาชนในประเทศลังกา พม่า ญี่ปุ่น
และรัสเซีย ทราบประพฤติเหตุนั้นแล้ว ต่างทูลผู้แทนเข้ามา กราบ
ทูลขอพระราชทานส่วน เจริญออกไปประดิษฐานเป็นที่สักการบูชา
ในประเทศของตน ๆ ข้อนี้แสดงให้เห็นชัดว่า พวกพุทธศาสนิก-
ประชาชนต่างรัฐสีมา มีความนิยมนับถือยอมรับรองสมเด็จพระบรม-

๑. พุ. ฐ. ๒๕/๓๖. ๒. ที. มหา. ๑๑/๑๗๘.

บพิตรพระราชสมภารเจ้า ว่าเป็นเอกอัครศาสนูปถัมภกทั่วกันไป เป็นพระเกียรติยิ่งใหญ่จรทั่วภูมิภาค พลัดพระเจ้านิโศกมหาราช ในอดีตกาล ก็เสวยการได้เสวยคชสารมาเป็นพระราชพาหนะเชิดชู พระบารมีของพระมหากษัตริย์เจ้า ผู้มีหัตถานิกเป็นองค์ในจตุรงค- เสนานันใด การได้พระสารีริกธาตุ ก็เชิดชูพระบารมีของพระมหา- กษัตริย์เจ้าผู้นับถือพระพุทธศาสนาฉันนั้น.

ฝ่ายพระราชอาณาจักรนั้น ประการหนึ่ง ทรงกลับตั้งกระทรวง เกษตรราชการขึ้นใหม่ มีเสนาบดีเป็นเจ้าหน้าที่บำรุงการกสิกรรม ทรงตั้งข้าหลวงพิเศษให้จัดการออกตราจองที่นาตำบลทุ่งหลวง และ คลองเปรมประชากร คลองประเวศบุรีรมย์ ให้แก่ราษฎรผู้เจ้าของ ให้เป็นหลักฐาน. ป้องกันการกล่าวดูหมิ่นของกันและกัน ป้องกันไม่ให้ ผู้ถือหนังสือสำคัญสำหรับที่ซึ่งมิใช่เจ้าของ ได้ช่องตระบัดสินของผู้ อื่น เหล่านี้ หมวดยุทธราชการ หรือกล่าวโดยโวหารเก่าว่า สัสสมะรัง สังคหัตถุ คือพระปริชาลาคในการบำรุงธัญญาผล. ใน มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ผ่อนปรนอนุโลมแก่ภูมิประเทศ มิให้ ราษฎรผู้ทำไร่นาเรียกสวนเลี้ยงชีพต้องเสียค่าอากรเกินกว่ากำลัง และ ตั้งพระราชบัญญัติเปลี่ยนวิธีเก็บภาษียาสูบ และออกประกาศแก้ไขวิธี เก็บภาษีน้ำตาลโตนด ให้เป็นการเบาแก่ราษฎร ออกประกาศตั้ง อัตราเก็บเงินแทนดีบุกภาคหลวงในมณฑลภูเก็ต ผ่อนปรนให้คนทำ

เหมือน ส่งคืบไปค้าขายได้โดยสะดวก และพระราชทานพระบรม
ราชานุญาต ให้เสนาบดีเจ้าหน้าที่ตั้งข้อบังคับสำหรับเจ้าพนักงานกรม
สรรพากร เหล่านี้ หมวคพาณิชยกรรม กล่าวตามคำโบราณว่า
สัมมาปาสัง สังคหัตถุ คือกิจการเป็นจุกบ่วงสำหรับคล้องน้ำใจคน
ให้นิยมในพระบารมีธรรม. อีกประการหนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้ตั้ง
พระราชบัญญัติเก็บเงินค่าแรงแทนเกณฑ์ และพระราชบัญญัติลักษณะ
ทาส ในมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ ทั้ง ๒ อย่าง ผ่อนให้ราษฎร
พ้นจากความกะเกณฑ์เอามาใช้กรากกร้า หรือให้เสียส่วยมีค่ามาก
และกระทำความเป็นทาสให้มีที่สุดลง ออกประกาศกำหนดอายุชาย
ฉกรรจ์ให้ยึดออกไป และปลดชราให้สิ้นเข้ามา ออกประกาศเครื่อง
สินสอดและของหมั้นในระหว่างขัวเมีย ไม่ต้องให้หญิงคืนในเวลา
ที่หย่าจากกัน โปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหน้าที่ตั้งข้อบังคับแจกตราภูมิแก่
กำนันและผู้ใหญ่บ้าน ออกประกาศให้ใช้ค่านาพระนามพระองค์เจ้า
ในสมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ ๒ พระองค์ว่า พระเจ้าวรวงศ์เธอ และ
โปรดเกล้าฯ ให้บุตรบุตรีมียศเป็นหม่อมเจ้า ตั้งพระราชบัญญัติ
ศักดิ์นาและแบบเครื่องแต่งตัวข้าราชการหัวเมืองฝ่ายพลเรือน เหล่า
นี้ หมวคสังคหุบาย หรือปฐมเมธัง สังคหัตถุ คือพระปริชา
ฉลาดในการยึดเหนี่ยวน้ำใจคน. อีกประการหนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้
ออกประกาศแก้ไขพระราชบัญญัติพยาน และแก้กระบวนพิจารณา
ความแพ่ง ตั้งข้อบังคับสำหรับรัฐมนตรีสภาเพิ่มเติม เหล่านี้ ส่วน
อัยการ กับโปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดีเจ้าหน้าที่ตั้งข้อบังคับ สำหรับ

ปกครองมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ นี้ส่วนการปกครอง ๒ หมวด
นี้ เรียกให้ต้องตามโวหารเก่าว่า นิรัคคลัง สังคหวัตถุ กิจการ
เป็นเหตุไม่ต้องลงลี้มลงกลอนที่ประตูบ้านประตูเมือง. อีกประการ
หนึ่ง ได้ทรงสร้างถนนราชดำเนิน และเริ่มสร้างทางรถไฟสายเพชร-
บุรี ๒ นี้ หมวดนวนกรรมการโยธา. อีกประการหนึ่ง โปรดเกล้าฯ
ให้ตั้งพระราชบัญญัติจัดการป้องกันกาฬโรค ซึ่งเกิดในเมืองต่าง
ประเทศ มิให้ติดเนื่องเข้ามาในกรุงได้ และให้ตรวจป้องกันโรคสัตว์
พาหนะมิให้เกิดติดกัน และโปรดเกล้าฯ ให้เจ้าหน้าที่ตั้งข้อบังคับ
ตรวจเรือ่นจำ ให้นักโทษได้ผาสูกตามวิสัยจะพึงมีได้ เหล่านี้ หมวด
สุขาภิบาล. พระราชกรณียกิจฝ่ายพุทธจักรและราชอาณาจักร ซึ่ง
ได้รับพระราชทานพรณนามานี้ นับว่ารัฐาภิบาลนโยบาย (ส่วน
ประหิตปฏิบัติ) จัดเป็นมงคลวิเสศที่ ๓.

พระราชจริยาส่วนออตตสมบัติประหิตปฏิบัติ ซึ่งเป็นที่ตั้งแห่งศุภ-
สิริสวัสดิอุดมมงคลอันพิเศษ มีเอกเทศดังได้รับพระราชทานพรณนา
มาฉะนั้น.

ในศก ๑๒๐

พระคุณพิเศษ ส่วนอรรถสมบัติ จะถวายวิชันนาด้วยอปจายนธรรม ส่วนปรหิตปฏิบัติ จะถวายวิชันนาด้วยอรรถจริยาและรัฐฎาภิบาลนโยบาย พอเป็นนิตัสสนนัย.

แลอปจายนธรรมนั้น คือพระราชกุศลบุญญกิริยาสัมมาปฏิบัติ ส่วนอ่อนน้อมแก่ยวทูตบุคคล และธรรมที่ชอบ อันสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าได้ทรงประพฤติเป็นอาจิณวัตรเสมอมา ด้วยสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ประกอบด้วยพระราชกุศล สมภารบุญญธิการบารมีมาสโมสร เพิ่มพูนวิบากชั้นอันมโหฬาร ให้ทรงสมบูรณ์ด้วยพระชาติสมบัติในเบื้องต้น เป็นที่นิยมนับถือของ อเนกชนนิกร ดังแสดงไว้ในพระบาลีประเทศว่า อุกโต สุชาโต มาติโต จ ปีติโต จ มีพระชาติอันดี ทั้งฝ่ายพระชนนีทั้งฝ่ายพระชนกนารถ เป็นอภัยปักษ์ อัมฤตคหณิกอ ประสูติจากพระครรภ์ อันบริสุทธ์ อภุจิโต อานุปกุโจ ชาติวาเทน ไม่มีใครพุดคัดค้าน ตีเตียนได้ ด้วยกล่าวถึงพระชาติ และได้เสด็จเถลิงถวัลยราชมหิศววรรษสมบัติ เป็นพระมหากษัตริย์เจ้าปฐพีมณฑล ต้องด้วยลักษณะ ในคำนิพนธ์ว่า

ขตุติโย เสฏฺโฐ ชเนตฺตมึ เย โคตฺตปฺภิสาริโน*

พระมหากษัตริย์เป็นใหญ่ในหมู่คนผู้รังเกียจด้วยโคตร นับว่า ชาติ-

วฑูโฒ ทรงพระเจริญด้วยพระชาติแล้ว แต่ดั่งนั้นยังทรงอ่อนน้อม
แก่ท่านผู้เจริญด้วยวัย ดั่งทรงยกย่องพระราชวงศ์ผู้เจริญพระชนม-
พรรษาไว้ในที่กุศลเชษฐ และทรงแสดงเคารพพิเศษตามสมควร นับ
ว่า กุเล เชฎฐาปจายี ทรงอ่อนน้อมแก่ผู้ใหญ่ในราชตระกูล ซื่อนี้
เป็นวัตถุบทของสัปปริสบุคคล นับเป็นที่ ๒ รองมาตาปีตอุปัฏฐานกิจ
มาในภายิตว่า

มาตาเปติภร์ ชนตุ่ กุเล เชฎฐาปจายิน
สณ्हี สขิสสมภาสั เปสฺสณฺเญยฺยปฺปหายิน
มจฺเจรวินเย ยุตตุ่ สจฺจํ โภชานิกุ่ นร
ตุ่ เว เทวา ตาวตีสสา อาหุ สปฺปริโส อิติ.

เทพเจ้าชั้นดาวดึงส์สวรรค์ ได้กล่าวเรียกนรชนผู้เป็นคนเลี้ยง
มารดาบิดา สัมมาคารวะแก่ผู้ใหญ่ในตระกูล มีวาจาละเอียด เจรจา
แต่ถ้อยคำอันจะนำไปเกิดมิตรสันถวะ เว้นคำต่อเสียดให้เขาแตกร้าง
ประกอบตนในอุบายเครื่องบำบัดมัจฉริยโทษ ตั้งอยู่ในสัตย์ในธรรม
ครอบงำความโกรธเสียได้ ว่าเป็นสัปบุรุษ ดั่งนี้. อนึ่ง พระบรม
วงศานุวงศ์ที่ทรงเจริญพระชนมายุกว่า และเข้าทูลละอองธุลีพระบาท
ผู้เจริญพระวายุกาล สมเด็จพระพุทธพระราชสมภารเจ้า พระราชทาน
เงินตรา กับผ้าผ่อนน้ำเสมอมา ซื่อนี้อนุโลมเข้าในอปจายนธรรม มาใน
คำประพันธ์ว่า

เย วฑูตฺตมปจายนฺติ นรา ฅมฺมสุส โภวิทา.

ทิฏฐะ ชมฺเม จ ปาสาธา สมุปรายิ จ สุกฺติ.

ความว่า ชนทั้งหลายเหล่าใด ฉลาดในธรรม ย่อมมาค้ำับ
นบนอบผู้เจริญเป็นอาจิณปฏิบัติ ชนเหล่านั้น อันบัณฑิตจะพึง
สรรเสริญในปัจจุบัน และสัมปรายภพเบื้องหน้าของชนเหล่านั้น ก็เป็น
สุคติดังนี้ ในกาลานี้แสดงวุฒบุคคลเป็นสรรพสาธาณะไม่มีจำกัด
ควรจักประเภทพรรณนาได้เป็น ๓ **ชาติวุฑโฒ** ผู้เจริญโดยชาติ ๑
วยวุฑโฒ ผู้เจริญโดยวัย ๑ **คุณวุฑโฒ** ผู้เจริญโดยคุณ ๑. ใน
วุฒบุคคล ๓ ประเภทนั้น ท่านผู้สูงโดยชาติที่มหาชนนับถือว่าเป็น
ใหญ่ มีกษัตริย์มหาศาลเป็นต้น ชื่อว่า **ชาติวุฑโฒ** ผู้เจริญโดยชาติ
ผู้ใหญ่โดยกำเนิด ท่านผู้สูงอายุ ชื่อว่า **วยวุฑโฒ** ผู้เจริญโดยวัย
ผู้ใหญ่โดยอายุกาล ท่านผู้ทรงคุณสมบัติความดีในสันดานมาก ชื่อ
ว่า **คุณวุฑโฒ** ผู้เจริญโดยคุณ ผู้ใหญ่โดยความดี. วุฒบุคคล ๓
ประเภทนี้ ควรแก้อปจายนกรรม คือ **อภิวาทนํ** การกราบไหว้
ปจฺจุฏฺฐานํ การลุกขึ้นรับ **อาสนทานํ** การให้อาสนะที่นั่ง **มคฺค-**
ทานํ การหลีกทางให้ **สกุการครุการมานนฺปุชา** ทำสักกาเคารพ
นับถือบูชา เมื่อบุคคลมากราบนอบวุฒบุคคลทั้ง ๓ นั้น ด้วย
อาการมาตรฐานว่าพอเป็นสามิจิกรรม ก็อาจเปลื้องคำครหา และห้าม
กิริยาไม่สุภาพเสียได้ ทำคนให้เป็นคนมีอริยาศย์อันงาม ได้นามว่า
ปริสณฺณ ผู้รู้จักประชุมชน เป็นบุคคลที่บัณฑิตจะพึงสรรเสริญ เมื่อ
มาร่ำไปถึงกุศลจริยาสัมมาปฏิบัติของท่านวุฒบุคคล อันอำนวยผล

ให้ท่านสมบูรณ์ด้วยชาติอันประเสริฐ เกิดในตระกูลอันสูงมีชนมายุ
ยืนเป็นเหตุแล้ว และเคารพนอบนอบโดยสถานเป็นดังภานะที่รองกุศล
สุจริต เป็นธรรมชาติระฆังฆา พร้อมด้วยอาการกายวาจาจิต
ครบทวารตรัย นี้จัดเป็นอปายนมัยกุศล ท่านพรรณนาว่า อาจ
อำนวยการวิบูลผลในปัจจุบัน ดังแสดงไว้ในคาถาประพันธ์ว่า

อภิวัตนสถีสถ

นิจจํ วุฑฒาปจายิโน

จตุตาโร ชมฺมา วุฑฺฒนฺติ

อายุ วรฺโณ สุขํ พลํ

ดังนี้ มีความว่า ธรรมสิ่งชอบเป็นคุณที่สัตว์ต้องประสงค์ ๔ ประการ
คือ อายุ วรรณผิวกาย สุขกายสุขใจ กำลังกายกำลังความคิด
ย่อมเจริญทวีมากขึ้นแก่บุคคลผู้ทำการกราบไว้เป็นปกติ คำนับนบ
นอบผู้เจริญอยู่เป็นนิตย์ มีอธิบายว่า อปายนมัยกุศลนั้นเป็น
ประโยชน์สมบัติ มีกำลังบำบัดอุปปีพกรรมและอุปฆาตกรรมเสียไม่ให้
ช่องเพิ่มอนิฏฐวิบากแก่ผู้นั้น ผู้นั้นก็พ้นภัยอันตรายต่าง ๆ มีอายุยืน
ดำรงนาน พรรณะ สุขะ พละ ๓ ประการ ก็เจริญตามอายุนั้น เมื่อ
ทำลายขั้นแล้ว ยังมีสุคติภพเป็นที่ไป ณ เบื้องหน้า ดังแสดงไว้ว่า
สมุปรายิ จ สุกฺติ สัมปรายภพจะเป็ณสุคฺติด้วย ดังนี้.

อีกประการหนึ่งสมเด็จพระพุทธพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรง
พระเดชานุภาพลบสิ้นลวงพ้ออำนาจแห่งรัฐอาณา ถึงดั่งนั้น ยังทรง
สัมมาคารวะในราชธรรม มิได้ทรงกล้าเกิดและมีให้ผิดราชประเพณี นี้
อปายนวิธี เป็นไปในธรรมที่ชอบ เป็นคุณสมบัติบำรุงรัฐมณฑล

ให้เกษมสำราญนिरาศภัย มีข้ออุปมาอุปไมยแสดงไว้ในพระบาลี
จตุกกนิบาต อังคุตตรนิกาย* ว่า **คุณุญฺเจ ธรรมานัน** เป็นต้น
ความว่า เมื่อโคทั้งหลายข้ามฟากอยู่ ถ้าโคผู้นำฝูงไปคด โคทั้งปวง
นั้นก็ไปคดตามกัน ถ้าโคผู้นำฝูงไปตรง โคทั้งปวงนั้นก็ไปตรงตามกัน
ข้อนี้ฉันใด

เอวมเว มนุสฺเสสุ

โย โหติ เสฏฺฐสมฺมโต

ในหมู่มนุษย์ก็อย่างเดียวกัน ถ้าท่านผู้ได้รับสมมติให้เป็นใหญ่ประพฤติ
ไม่เป็นธรรม นำที่ประชาชนเหล่านี้จะประพฤติไม่เป็นธรรมบ้าง ถ้า
ท่านจะประพฤติเป็นธรรม นำที่จะประพฤติเป็นธรรมบ้าง ถ้าพระ
ราชาไม่ตั้งอยู่ในธรรม รัฐจังหวัดทั้งปวงก็อยู่ไม่เป็นสุข แม้แต่สมเด็จพระ
พระโลกนาถผู้ประเสริฐเลิศลบลบาศดาทั้งปวงในพิภพ ก็ยังทรงสักการะ
เคารพพระธรรมเป็นใหญ่ มีเรื่องเล่าไว้ว่า เมื่อครั้งพระองค์แรกตรัสรู้
เสด็จประทับอยู่ ณ รมไม้ชปาโลนิโครธ ใกล้ฝั่งแม่น้ำเนรัญชรา ณ อุรุ-
เวลาประเทศ พระองค์ทรงดำริเห็นว่าความไม่มีที่เคารพเชื่อถือเป็น
ความลำบาก และทรงเลือกหาผู้ที่พระองค์ควรสักการะเคารพ ก็มีได้พบ
สมณพหุหมณเฑาะผู้ใดผู้หนึ่ง ซึ่งทรงคุณคือศีลสมาธิปัญญาและวิมุตติพิเศษ
ยิ่งกว่าพระองค์ แต่ตั้งนั้นก็ยังทรงสักการะเคารพพระธรรมที่พระองค์ได้
ตรัสรู้เองเป็นใหญ่ ข้อนี้เป็นประเพณีของพระพุทธรเจ้าทั้งหลาย **เย จ**
อดีตฺตา สมฺพุทฺธา พระสัมพุทธรเจ้าทั้งหลายใดได้มีในอดีตล่วงไปแล้วด้วย
เย จ พุทฺธา อนาคตา พระพุทธรเจ้าทั้งหลายใดยังจะมีในอนาคตด้วย.

โย เจตริหิ สมฺพุทฺโธ พหุมนฺ โสภนาสนฺ

พระพุทธเจ้าพระองค์ใดในกาลปัจจุบัน ผู้กระทำโศกของคนเป็นอันมาก
ให้พินาศ.

สพฺเพ สทฺธมฺมครุโณ วิหรีสุ วิหาติ จ

อถาปี วิหรีสุสนฺติ เอสา พุทฺธานธมฺมตา

พระสัมพุทธเจ้าเหล่านั้นทุกพระองค์ ได้ทรงเคารพในพระสัทธรรม
มาแล้ว และยังทรงอยู่และจักทรงต่อไปอีก ข้อนี้เป็นธรรมคาของพระ
พุทธเจ้าทั้งหลาย.

ตสฺมา หิ อตฺตกาเมน มหาตฺตมภิกฺขุขตา

สทฺธมฺโม ครุภาตพฺโพ สฺรํ พุทฺธานสาสนํ

เพราะเหตุนี้ อตตคามกุลบุตรจำนวนมากเป็นใหญ่ เมื่อระลึกถึงคำ
สั่งสอนของพระพุทธเจ้าทั้งหลายแล้ว ก็พึงทำความเคารพพระสัทธรรม
ทุกเมื่อ.

สมเด็จพระมโหฬารราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญอุปถัมภ์ธรรม
ในวชิระคุณบุคคลและธรรมที่ชอบเป็นอาจิณปฏิบัติ ข้อนี้จัดเป็นประถม-
มงคลอันวิเศษยิ่ง ส่วนอตตสมบัติ.

อรรถจริยา คือราชกิจที่ทรงประกอบด้วยตั้งพระราชหฤทัยจะ
ให้เป็นประโยชน์แก่พระราชวงศานุวงศ์เสวกามาตย์ และทวยประชา-
ราชกูรทั้งปวง ด้วยสามารถแนะนำให้ประกอบกิจ และชักชวนใน
กุศลจริยาภิจจการาปนะ คือการแนะนำให้ประกอบกิจ สงเคราะห์
เข้าในรัฐฎาภิपालโนบาย ซึ่งจะรับพระราชทานถวายวิสัยนาในวาระ

เป็นลำดับไป ในที่นี้จะพรรณนาแต่เพียงการกุศลสมาทานะ คือการ
ชักชวนในกุศลจริยา. สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ เจ้า ตั้งพระ
ราชหฤทัยทรงแสวงหาประโยชน์ เพื่ออเนกชนนิกกรเข้าขอบัณฑิตสมา
อยู่เป็นนิตย์ นอกจากทรงบำเพ็ญราชกิจส่วนรัฐาภิบาลโนบาย ก็ยัง
ทรงชวนชวนชักชวนให้ประกอบกิจปราศจากโทษ เพื่อได้ประสบ
สุขประโยชน์ตามสมควรแก่กาลสมัย อันจะพึงมีอีกส่วนหนึ่งต่างหาก
เมื่อทรงบำเพ็ญพระราชกุศลทานบริจาค ได้พระราชทานโอกาสแก่
พระราชวงศานุวงศ์ข้าทูลละอองธุลีพระบาทตลอดถึงราษฎร ให้ได้
ช่องโดยเสด็จในการพระราชกุศลเนื่อง ๆ มา ทรงแสดงพระราช
อัธยาศัยเพื่อแผ่ทั่วไปในประชุมน ตามเยี่ยงอย่างของมรรคนายก
ผู้มีจิตโอบอ้อมอารี เมื่อบำเพ็ญทานด้วยตน ย่อมชักชวนคนอื่น
ให้บำเพ็ญด้วย ดังที่สรรเสริญไว้ในเรื่องต่าง ๆ โดยอนุรูปแก่เหตุว่า
เอโก อุตตนา จ เทติ ปรนญจ สมาทเปติ โส นิพพุตต-
นิพพุตตญาณ โภคสมุปทญจ ลภติ ปริวารสมุปทญจ ความ
ว่า ทายกผู้หนึ่งยอมให้ทานด้วยตนเองด้วย ย่อมชักชวนผู้อื่นด้วย
ทายกผู้นั้นจะได้โภคสมบัติทั้งบริวารสมบัติ ในที่แห่งตนเกิดแล้วและ
เกิดแล้ว ดังนี้. มหาชนได้พึงพระบารมีแล้วและเจริญด้วยกุศลสุจริต
สมด้วยภาษิตว่า

ยถา हि पपुपोत्तेलो อรณฺยสุมี พุทฺทวเน

เป็นต้น ความว่า ภูเขาสิลาที่มีอยู่ในป่าใหญ่ หมูไม้ได้อาศัยภูเขานั้น
เจริญงอกงามใหญ่โตอยู่ในป่า ฉันทะ.

ตถเว สีสสมฺปนฺนํ สทฺธํ กุลฺลุตฺตํ อิธ

บุตรภรรยาญาติพวกพ้องมิตรสหาย และคนผู้พึ่งเลี้ยงชีพ ย่อมอาศัย
กุลบุตรผู้มีศรัทธาถึงพร้อมด้วยศีลแล้ว และเจริญด้วยคุณสมบัติและ
วิบากสมบัติ ฉะนั้น.

ตฺยสฺส สีสฺวโต สีสํ จาคํ สุจฺริตานิ จ

ชนเหล่านั้น ที่เป็นผู้มีปัญญา ได้เห็นศีลบริจากระยะและสุจริตของกุลบุตร
ผู้มีศีลเป็นตัวอย่าง ก็ย่อมจะนิยมกระทำตาม อิธ ฌมฺมํ จริตฺวาน
ครั้งประพฤดิธรรมสุจริตอันนำไปสู่สวรรค์สุขคือนั้นแล้ว ผู้ที่ยัง
ไกร่กามคุณารมณ์ ย่อมจะเพลิดเพลिनบันเทิงอยู่ในเทวโลก. พระคุณ
ข้อนี้ นับเป็นทุกขมงคลอันวิเสศยิ่ง ส่วนปรหิตปฏิบัติ.

พระราชจริยารัฐฐาภิบาลโนบายนั้น คือ ราชกรณียกิจที่ทรง
จัดขึ้นด้วยพระบรมเดชานุภาพ เพื่อเป็นประโยชน์คุณแก่พระราช-
อาณาจักรกับทั้งประชาชนข้าขอบขัณฑสีมา เพียงข้อเดียวนี้ ก็ยากที่จะ
พรรณนาให้จบลงในกาลมรรคกัณฑ์นี้ จะรับพระราชทานพรรณนา
แต่การที่ได้เป็นไปแล้วในขวบหลัง ตั้งแต่ กันยายน ร.ศ. ๑๑๕ ถึง
สิงหาคม ร.ศ. ๑๒๐ โดยเอกเทศเท่านั้น ฝ่ายพระพุทธจักร ได้ทรง
พระราชดำริโดยพระราโชบาย จะให้วัดทั้งหลายได้มีผลประโยชน์เกิด
ขึ้นในพระอารามและที่ธรณีสงฆ์นั้นเอง เพื่อเป็นเครื่องรักษาวัดให้
ทรงอยู่ได้ ในที่ไม่เป็นทำเล โปรดเกล้า ๆ ให้ตัดถนนเข้าไป ทำให้
เป็นทำเล เมื่อที่เป็นทำเลแล้ว ทรงชวนชวายเป็นให้ได้ทุนสำหรับ
ทำการปลูกสร้าง และมีคนเช่นถือป้องกันสมบัติพระอารามมิให้ตกไป

และเพิ่มพูนให้บริบูรณ์ขึ้น ทรงแนะนำให้บุคคลมีแก่ใจรับเป็นมรรค-
นายคุณแลและปฏิบัติพระอาราม นี้พระราชกุศลส่วนเวยยาวัจฉมัย
บุญกิริยาวัตร เกิดแต่ความชวนชวายนกิจที่ชอบ เป็นเครื่องเจริญ
บุญราศีแก่ผู้ประกอบ ดังแสดงในกาลทานสูตร^๑คาถาว่า

เย ตตฺถ อนุโมทนฺติ เวยยาวจฺจํ กโรนฺติ วา

น เตน ทกฺขิณา โอนา เตปิ ปุณฺณสุส ภาคินฺ

ความว่า ชนทั้งหลายได้มีจิตเบิกบานอนุโมทนาก็ดี ช่วยกระทำ
ความชวนชวายนก็ดี ในทานนั้น ทักขิณาก็มิได้บกพร่องไป เพราะ
เหตุมีผู้อนุโมทนาและช่วยชวนชวายนนั้น ส่วนชนทั้งหลายนั้นย่อม
ได้ส่วนบุญเพราะการที่ตนได้อนุโมทนาและช่วยชวนชวายนนั่นเอง อีก
ประการหนึ่ง เป็นคุณกระทำบุคคลให้เป็นที่พึ่งแก่ผู้อื่น แสดงไว้ใน
นาถกรณธรรมสูตร^๒ ยกภิกษุขึ้นเป็นที่ตั้งว่า ยมฺปิ ภิกฺขเว ภิกฺขุ
ยานิ ตานิ สพรหมจารีณํ อจฺจาวจานิ กิจฺจกรณียานิ, ตตฺถ ทกฺโข
โหติ อนลฺโส, ตตฺรปายาย วิมฺสาย สมฺนุนาคฺโต อลฺ กาคู
อลฺ ลฺวิธาตุ อยมฺปิ ธมฺโม นาถกรโณ ความว่า ชื่อที่ภิกษุ
เป็นผู้ชยันในกิจอันจะต้องใคร่ครวญก่อนแล้วจึงทำได้ ทั้งน้อยทั้งใหญ่
ของสพรหมจารีทั้งหลาย ไม่เกียจคร้าน ประกอบด้วยวิจารณ์ปัญญา
สามารถในกิจนั้น อาจจัดอาจทำให้สำเร็จไปได้ นี่เป็นธรรมกระทำ
เธอให้เป็นที่พึ่งของสพรหมจารี ประการหนึ่ง ถึงในคฤหัสถมณฑล
ก็อย่างเดียวกัน ท่านผู้เป็นใหญ่ประกอบด้วยปรีชาสามารถฉลาดใน

๑. อจ. ปญจก. ๒๒/๔๔. ๒. อจ. ทสก. ๒๖/๒๔.

อุบาย ช่วยขวนขวายให้กิจธุระของผู้อยู่ได้อำนาจสำเร็จได้โดยกำลัง
ปัญญา ชื่อว่า เป็นที่พึ่งซึ่งผู้น้อยได้ด้วยดีแล้ว.

ฝ่ายราชอาณาจักร ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะบำรุงรักษารัฐ-
มณฑลให้สมบูรณ์และเพิ่มพูนสุขสมบัติแห่งข้าขอบขัณฑสีมา ทรง
พระราชอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินสู่ประเทศชวา อันเป็นอาณา-
เขตต่างประเทศ เพื่อได้ทอดพระเนตรเห็นกิจการนั้น ๆ อันจะเป็น
อุปการะแก่พระราโชบาย เป็นเหตุต้องทรงลำบากพันประมาณ ถึง
ในกาลปางหลัง ก็ได้เสด็จพระราชดำเนินสู่ต่างประเทศเป็นหลายครั้ง
ตลอดถึงทวีปยุโรปเป็นที่สุด ไม่มีพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใดในทวีป
เอเชียเบื้องบูรพทิศ ได้เสด็จพระราชดำเนินไกลถึงเช่นนี้ นอกจาก
งานพระราชสงคราม ก็ไม่มีพระองค์ใดได้เสด็จถึงแดนต่างประเทศ
นี้เป็นพระเกียรติยศพิเศษ มีปรากฏในพระราชพงศาวดารสืบไป. อีก
ประการหนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้ออกโฉนดที่ดินในมณฑลกรุงเก่าไว้
เป็นสำคัญ เพื่อป้องกันพิพาทด้วยเรื่องที่ดิน และทรงตั้งพระราช
บัญญัติว่าด้วยลักษณะเก็บเงินค่านาให้เป็นระเบียบ และป้องกันสัตว์
พาหนะจากโจรภัย นี้หมวดกสิกรรม หรือกล่าวโดยคำเก่าว่า
สัสสมรั้ง สังกหวัดตุ คือพระปรีชาฉลาดในการบำรุงธัญญาผล. อีก
ประการหนึ่ง ทรงแก้ไขวิธีเก็บเงินค่าดีบุกภาคหลวง และค่าเปลี่ยน
ตราดีบุกในมณฑลภูเก็ต วิธีเกิดภาษีไม้กระยาหลวง และค่าเปลี่ยน
ตราดีบุกในมณฑลภูเก็ต วิธีเก็บภาษีไม้กระยาเลย และวิธีเก็บภาษี
ต้นตาลโตนด ให้สะดวกแก่ผู้ค้าขาย นี้หมวดพาณิชย์กรรม กล่าว
ตามคำโบราณว่า สัมมาปาสัง สังกหวัดตุ คือกิจการคูกบ่วงสำหรับ

คล้องน้ำใจคนให้นิยมพระบารมีธรรม. อีกประการหนึ่ง ทรงตั้งพระราชบัญญัติเครื่องราชอิสริยาภรณ์จุลจอมเกล้าเพิ่มเติม พระราชบัญญัติเครื่องแต่งตัวข้าราชการ ฝ่ายพลเรือนหัวเมือง พระราชบัญญัติกำหนดศักดิ์ข้าราชการกรมทหารเรือ พระราชบัญญัติให้ค่าจ้างแก่ผู้ต้องเกณฑ์รับราชการ และพระราชบัญญัติให้กรรมสิทธิ์แก่ผู้แต่งหนังสือ นี้นหวมวดสังคหุบาย หรือ ปุริสเมธัง สังคหวัตถุ คือ พระปริชาฉลาดในการยึดเหนี่ยวน้ำใจคน. อีกประการหนึ่ง ทรงตั้งพระราชบัญญัติเพิ่มเติมวิธีพิจารณาความอาญา นี้นหวมวดอัยการ. อีกประการหนึ่ง โปรดเกล้า ฯ ให้ใช้พระราชบัญญัติโรงจำนำ ร. ศ. ๑๑๔ เพื่อป้องกันโจรกรรม ให้ออกประกาศห้ามกันการถือโงง และทรงตั้งพระราชบัญญัติเพิ่มเติมอากรการพนัน เพื่อกระตุ้นความเบียดบัง นี้นหวมวดอารักขา. อีกประการหนึ่ง ทรงตั้งพระราชบัญญัติป้องกันมิให้อาเนื่อสัตว์มีโรคจำหน่ายเป็นอาหาร นี้นหวมวดสุขาภิบาล. อีกประการหนึ่ง โปรดเกล้า ฯ ให้สร้างทางรถไฟสายนครราชสีมาและมีสาขาแยกไปลพบุรีสำเร็จ ได้เปิดให้มหาชนสัญจร ในพระนคร ทรงสร้างถนนจักรพรรดิพงษ์ และถนนอนุชาภรณ์ กับสะพาน อาวาสวิจิตร นริศรคำรัส โสมนัสนาครา และสะพานเฉลิม ๔๗ รวม ๔ ตำบล นี้นแผนกนวรรกรรม. อีกประการหนึ่ง ทรงตั้งพระราชบัญญัติรักษาช้างป่าเพื่อมิให้สูญพันธุ์ นี้นได้ชื่อว่าพระราชทานอภัยทาน โดยบรรยาย ดังพระเจ้าแผ่นดินทั้งหลายทรงเห็นอำนาจประโยชน์แล้ว และพระราชทานอภัยแก่สัตว์จตุบาททวิบาทงเหล่า มีหมุ่มฤคและฝูง

สุวรรณภูมเป็นต้น แสดงไว้ในวัดถุนั้น ๆ เป็นนิทสนอุทาหรณ์. พระ
ราชกรณียกิจฝ่ายพระพุทธจักรและราชอาณาจักร ซึ่งได้รับพระราช
ทานพรรณนามานี้ ส่วนรัฐฐาภิบาลโนบาย เป็นตติยมงคลวิเสศ ส่วน
ประหิตปฏิบัติ.

พระราชกรณียกิจส่วนอัครตสมบัติ และประหิตปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้ง
แห่งศุภสิริสวัสดิอุดมมงคลอันพิเศษ มีเอกเทศดังได้รับพระราชทาน
พรรณนามาจะนี้.

ในสกที่ ๑๒๑

พระคุณพิเศษ ส่วนอรรถสมบัติ จะถวายเป็นวิธานด้วยสัทธาสัมปทา และสามัคคิยะ ส่วนปรหิตปฏิบัติ จะถวายเป็นวิธานด้วยรัฐฐาภิบาลโนบาย พอเป็นนิตัสสนนัย.

สัทธาสัมปทานั้น คือความเชื่อประกอบด้วยเหตุผลในสิ่งที่ควรเชื่อ ชื่อว่าศรัทธา มีวิภาคตามวัตถุเป็นที่ตั้งแห่งความเชื่อเป็น ๔ ประการ คือ กัมมสัทธา เชื่อกรรม ๑ วิปากสัทธา เชื่อผลแห่งกรรม ๑ กัมมัสสกตาสัทธา เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน ๑ ตถาคต-โพธิสัทธา เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า ๑ สิ่งที่สำคัญ ทำด้วยกาย วาจา ใจ พร้อมด้วยเจตนา ชื่อว่ากรรม จำแนกโดย ประเภท วาจา ใจ พร้อมด้วยเจตนา ชื่อว่ากรรม จำแนกโดย ประเภท ส่วนศีลมีมูลมาแต่โลกะ อโทสะ อโมหะ เป็นกุศลกรรม ส่วนชั้วมีมูลมาแต่โลกะ โทสะ โมหะ เป็นอกุศลกรรม กรรม ๒ ประเภทนี้เมื่อความประชุมปัจจัยมีและได้ช่องเมื่อใด ก็ยอมให้ผลเมื่อนั้น กุศลกรรมยอมให้ผลเป็นที่ปรารถนารักใคร่พึงใจ เป็นไปตามมูลเหตุ ความหยั่งรู้กรรมคาดหน้าว่าเป็นมูลเหตุให้ผลแก่ผู้ทำเช่นนั้น ๆ อนุวัตรตามมูลเหตุแล้วและเชื่อลง เหมือนแพทย์ผู้หยั่งรู้สมุฏฐานก้าวหน้าว่า จะให้เกิดความรำคาญหรือเกิดโรคแก่ร่างกาย แล้วประกอบอุบายชักนำหรือบำบัดเสีย นี้ชื่อว่ากัมมสัทธา เชื่อกรรม. ผลสุกพิเศษเกิดแต่กรรม

ชื่อว่าวิบาก จำแนกโดยวิภาค ส่วนที่ปรารถนารักใคร่พึงใจ เป็นผล
ของกุศลกรรม ส่วนไม่เป็นที่ปรารถนารักใคร่พึงใจ เป็นผลของอกุศล-
กรรม วิบาก ๒ ประเภทนี้ สื่อมูลเหตุของตนให้คนเห็น ความหยิ่งรู้
วิบากสาวเข้าไปหาต้นเหตุว่า มีมูลมาแต่กรรมอย่างนั้น ๆ เหมือนแพทย์
ผู้เห็นโรคแล้วค้นพบสมุฏฐานแห่งโรคนั้น นี้ชื่อว่าวิปากัสถา เชื้อผล
แห่งกรรม. เหล่าสัตว์ผู้มีกิเลสanusสัย ทำกรรมอันใดลงด้วยกาย วาจา
ใจ ก็ย่อมได้เสวยผลของกรรมนั้น ทำชอบก็ได้เสวยผลอันดี ทำผิดก็
ได้เสวยผลอันชั่ว กรรมย่อมจำแนกสัตว์ผู้กระทำ ให้เป็นผู้ประณีตและ
เลวทรามต่าง ๆ กัน ความหยิ่งรู้ดังนี้ และเชื่อถือ ชื่อกัมมัสสกตาสถา
เชื่อความที่สัตว์มีกรรมเป็นของตน. ความหยิ่งเห็นคุณแห่งพระพุทธเจ้า
กับทั้งพระธรรมและพระสงฆ์ และเชื่อถือโดยนัยว่า อรหิ สมฺมา
สมฺพุทฺโธ ภควา พระผู้มีพระภาคเจ้าเป็นพระอรหันต์ ไกลจาก
กิเลสบาปกรรม บริสุทธ์ทุกสถาน เป็นผู้ควรแนะนำสั่งสอนเวไนยสัตว์
ให้ปฏิบัติดี ให้บรรลุถึงความบริสุทธ์ และควรแก่ครุฐาน ตั้งอยู่ใน
ที่เป็นพระศาสดา เป็นที่นับถือบูชาของมหาชน พระองค์ตรัสรู้ธรรม
ที่จริงที่ชอบตามลำพังพระองค์ ไม่มีผู้ใดเป็นครูอาจารย์สั่งสอน รู้
ชอบไม่วิปริต ให้สำเร็จประโยชน์ของพระองค์และผู้อื่นได้ สุวากุขาโต
ภควตา ธมฺโม ธรรมที่พระองค์ทรงแสดงสั่งสอนเวไนยสัตว์ ได้
ชื่อว่าตรัสชอบแล้ว สุปฏิปนุโน ภควโต สาวกสงฺโฆ สงฆ์สาวก
ของพระผู้มีพระภาคเจ้า ปฏิบัติชอบแล้ว นี้ชื่อตถาคตโพธิสถา
เชื่อพระปัญญาตรัสรู้ของพระตถาคตเจ้า. ศรัทธามีลักษณะและประเภท

ดังพรรณนามานี้ เป็นกุศลกรรมส่วนเจตสิก เมื่อเกิดขึ้นในจิต
ของผู้ใดแล้ว ก็ทำให้ผู้นั้น มั่นคงในกิจที่จะพึงทำ กำจัดโทษที่เป็น
ข้าศึกแห่งตน คือ อสังขย ความสำเร็จ และความไม่เชื่อถือ และวิจิกิจฉา ความ
เคลือบแคลงสงสัย อันเป็นเหตุไม่กล้าหาญและลังเล ในอันที่จะทำ
กิจการนั้น ๆ มีคำสรรเสริญไว้ในพระบาลีว่า สทุธา ทุตยา ปุริสสุต
โหติ ศรัทธาเป็นเพื่อนสองของบุรุษ ดังนี้บ้าง สทุธิธ วิตุตฺ ปุริสสุต
เสฏฺฐํ ศรัทธาเป็นทรัพย์อันประเสริฐของบุรุษในโลกนี้ ดังนี้บ้าง
สุขา สทุธา ปติฏฺฐจิตา ศรัทธาที่ตั้งมั่นแล้ว ย่อมยังสุขให้เกิด ดังนี้
บ้าง สทุธา พนุชฺติ ปาเลยฺยํ ศรัทธาย่อมรวมเสบียงไว้ ดังนี้บ้าง
ความถึงพร้อมบริบูรณ์ด้วยศรัทธา มีลักษณะและประเภทดังพรรณนา
มาแล้วนั้น ชื่อศัทธาสัมปทา.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงตั้งอยู่ในศัทธาสัมปทา
นี้แล้ว ทรงบำเพ็ญทศพิธราชธรรมจรียา และทรงทำนุบำรุงพระพุทธ-
ศาสนาด้วยประการต่าง ๆ เนื่อง ๆ มา พระราชกุศลที่ได้ทรงบำเพ็ญ
ด้วยกำลังพระราชศรัทธาอันเป็นสำคัญควรยกขึ้นกล่าวนั้น คือครั้ง
เมื่อได้เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ยังได้ทรง
อุปสมบทเป็นพระภิกษุบำเพ็ญสมณธรรมเป็นอุปัชฌาย์ และทรงสถาปนา
และปฏิสังขรณ์พระอารามใหญ่น้อย ทรงสร้างพระปริยัติธรรม ครั้ง
หนึ่งได้พิมพ์พระบาลีไตรปิฎกขึ้นถึง ๑,๐๐๐ จบ มีพระเกียรติคุณปรากฏ
ไปทั่วไป และได้ทรงบริจาคมหาทานการใหญ่เป็นหลายวาระ ควร
เปรียบด้วยพระเจ้าปเสนทิโกศลทรงบำเพ็ญอุสทิสทาน เสร็จด้วยกำลัง

พระราชศรัทธาและพระราชวรฤทธิ์ ไม่มีใครอื่นจะทำได้ และในศก
หลัง สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระราชอุทิศสาหะเสด็จ
พระราชดำเนินขึ้นไปสู่เมืองพิษณุโลก ทรงปิดทองและสมโภชพระพุทธ-
ชินราช อันเป็นพระพุทธรูปสำคัญพระองค์หนึ่งในประเทศนี้ มีพระ
นามปรากฏมาในพระราชพงศาวดาร และทรงหล่อพระพุทธปฏิมากร
ด้วยทรงสำริดถ่ายอย่างจากพระพุทธชินราชนั้น มีพระอิริยาบถและขนาด
เป็นอย่างเดียวกัน มีพระอาการเสด็จนั่งปางมารวิชัย หน้าพระเพลา
กว้าง ๕ ศอกคืบ ๕ นิ้วมีเศียร และเชิญลงมาแต่ ณ กรุงเทพฯ
ครั้งเสร็จทรงปิดทองแล้ว เชิญไปประดิษฐาน ณ พระอุโบสถวัด
เบญจมบพิตรดุสิตวนาราม ที่ทรงสถาปนาขึ้นใหม่ในจังหวัดสวนดุสิต
แล้วมีมหกรรมการสมโภช เป็นมโหฬารบูชา และทรงตั้งไว้เป็นสมบัติ
ของพุทธศาสนิกชนทั่วทุกหมู่เหล่า เพื่อกระทำสักการบูชา เจริญ
พุทธธานุสสดี น้อมจิตไปในกุศลสัมมาปฏิบัติทางสุคติและนิสสรโณบาย.
และพระพุทธปฏิมากรพระพุทธชินราชเจ้าที่ทรงหล่อขึ้นพระองค์นี้ นับว่า
เป็นอุเทเทสิกเจดีย์ สร้างขึ้นเฉพาะสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า. แท้จริง
พุทธเจดีย์มีประเภทเป็น ๓ คือ สารีริกเจดีย์ พระเจดีย์ที่บรรจุพระ
บรมสารีริกธาตุ นี้มีพระบรมพุทธานุญาตไว้ เมื่อใกล้จะเสด็จดับ
ขันธปรินิพพาน ให้สร้างขึ้น ณ สถานที่ที่ประชุมถนนวนใหญ่ทั้ง ๔
สำหรับเป็นที่สักการบูชาของมหาชน เจริญกุศลอันจะเป็นไปเพื่อประ-
โยชน์สุขสิ้นกาลนาน เมื่อพระองค์เสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พวก
มัลลกษัตริย์จัดการถวายพระเพลิงเสร็จแล้ว แบ่งพระสารีริกธาตุแจก

แก่กษัตริย์และพราหมณ์เจ้านครนั้น ๆ ผู้ถือพระพุทธศาสนาเป็น ๗ ส่วนด้วยกัน ต่างองค์สร้างพระสถูปลงแล้ว เชิญพระสารีริกธาตุบรรจุไว้ในนั้น เป็นครั้งแรก และอังคารเจดีย์ คือพระสถูปที่บรรจุพระอังคารอันพวกโมริยกษัตริย์เมืองปีปผลวันไปไม่ทันแบ่งพระสารีริกธาตุ เชิญไปบรรจุไว้ ก็นับเข้าในสารีริกธาตุเจดีย์ นี่เป็นพุทธเจดีย์ชนิดหนึ่ง. บริโภคเจดีย์ คือพระสถูปที่บรรจุบริวารที่สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ทรงทำพุทธบริโภค มีบาตรทรงเป็นต้น และพระคันธกุฎีที่ประทับในพุทธนิवासสถานนั้น ๆ มีพระเชตวันเป็นต้น และพระคันธกุฎีที่ประทับในพุทธนิवासสถานนั้น ๆ มีพระเชตวันเป็นต้น นี่เป็นพุทธเจดีย์อีกชนิดหนึ่ง. อุทเทสิกเจดีย์ คือเจดีย์สถานหรือเจดีย์วัตถุ เป็นที่ระลึกถึงสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า มีพระบรมพุทธานุญาตไว้ เมื่อใกล้จะเสด็จดับขันธปรินิพพาน ทรงแสดงสถาน ๔ ตำบล คือสถานที่ประสูติ สถานที่ตรัสรู้ สถานที่ทรงแสดงพระธรรมจักรประณมเทศนา และสถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน ว่าเป็นเจดีย์สถานควรดูควรเห็นเป็นที่ตั้งแห่งความสังเวชของกุลบุตรผู้มีศรัทธา ในกาลเป็นลำดับมา พระสารีริกธาตุที่เป็นของแท้ก็หาได้ช่วยยาก จึงมีผู้สร้างพระสถูปบรรจุอักษรแสดงพระธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้า เช่นคาถา เย ธมมา เป็นต้น นี้ก็นับเข้าในอุทเทสิกเจดีย์ ในกาลเป็นภายหลัง มีผู้เห็นอำนาจประโยชน์แล้วและสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรด้วยวัตถุต่าง ๆ มีศิลาและโลหะเป็นต้น ให้ต้องตามพระพุทธรูปลักษณะที่ระบุไว้ในพระคัมภีร์เท่าขนาดบ้าง ใหญ่บ้าง เล็กบ้าง ต่าง ๆ กัน ตามกำลังศรัทธาและความนิยมในฝีมือช่าง พระพุทธรูปปฏิมากรนี้ ก็นับเข้าในอุทเทสิกเจดีย์

นี้เป็นพุทธเจดีย์อีกชนิดหนึ่งซึ่งสร้างกันเป็นพื้นในภายหลังมา. และการสร้างพระพุทธรูปปฏิมากรนั้น เป็นพระราชกุศลพิเศษ ที่สมเด็จพระมหากษัตริยาธิราชได้ทรงกระทำเป็นลำดับมา ดังมีตำนานเล่าว่า สมเด็จพระเจ้าศรีธรรมไตรปิฎก ผู้ดำรงเอกราชในประเทศลานนาไทยข้างฝ่ายเหนือ ตั้งพระนครที่เมืองเชียงแสน ได้เสด็จยกพยุหแสนยาลงมาสร้างเมืองพิชญโลก และทรงหล่อพระพุทธรชินราช พระพุทธรชินสีห์ และพระศาสดามุนี เชิญประดิษฐานไว้ในพระวิหารหลวง ณ วัดพระศรีรัตนมหาธาตุ เมืองพิชญโลกนั้น เป็นพระพุทธรูปสำคัญ ปราภฏพระนามมาในพระราชพงสาวดาร. สมเด็จพระบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงบำเพ็ญพระราชกุศลมีประการต่าง ๆ เสร็จด้วยกำลังพระราชศรัทธา นี้จัดว่าศัทธาสัมปทา นับเป็นมงคลวิเสศที่ต้น.

สามัคคิยะนั้น คือความเป็นผู้สามารถในกิจน้อยใหญ่ คุณข้อนี้มีในผู้ใด ก็ยังผู้นั้นให้ประกอบกิจนั้น ๆ ลุล่วงไปได้ไม่ขัดข้อง สำเร็จประโยชน์แก่ตนและผู้อื่น ดังพระอานนทเถระเจ้า ได้คิดทำตัวอย่างจิ๋วขึ้นถูกต้องตามพระบรมพุทธานุญาต ได้ความสรรเสริญแต่สมเด็จพระบรมศาสตราจารย์ มินิทานเล่าไว้ในจิ๋วชั้นธกะคัมภีร์มหาวรรคพระวินัยว่า สมัยหนึ่ง สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จจาริกโปรดสัตว์ไปในตำบลทักขิณาคิริ ทอดพระเนตรเห็นนาในแคว้นมคธอันมีคันทันเป็นอัน รับสั่งถามพระอานนทว่า จักสามารถจัดจิ๋วให้มีรูปอย่างนี้ได้หรือไม่ พระเถระเจ้าทูลรับแล้ว ครั้นเสด็จถึงกรุงราชคฤห์แล้ว ท่านจัดทำจิ๋วมีรูปเหมือนเช่นนั้น ถวายสมเด็จพระบรมศาสตราจารย์ให้ทอด

พระเนตร พระองค์ทรงสรรเสริญพระเถรเจ้าว่า เป็นบัณฑิต มีปัญญา
ใหญ่ รู้ธรรมดาแห่งภพชาติที่พระองค์ตรัสแต่เพียงย่อ ๆ ได้ โดยพิสดาร
ได้ทำจิรวรให้มีสัจฐานต้องตามลักษณะ มีเส้นฝ้าน้อย ๆ เปรียบด้วย
คันทนาไปตามยาวเรียกว่ากุลี ไปตามขวางเรียกว่าอัทธกุลี มีกระทงเทียบ
ด้วยอันทนาใหญ่เรียกว่ามณฑล เล็กเรียกว่าอัทธมณฑล ได้ชื่อต่าง ๆ กัน
ตามท่อนผ้า เป็นจิรวรตัดเสร้าหมองด้วยศัสตรา เป็นสมณसारูป ไม่เป็น
ของต้องการของโจร แต่กาลนั้นมาพระองค์ได้ออนุญาตไตรจิรวร คือสังฆาฏิ
อุตตราสงค์ อันตราวาสก เป็นผ้าตัดตามสัจฐานนั้น ให้ภิกษุสงฆ์ใช้กัน
สืบมา. ความสามารถนี้ แต่เพียงเป็นไปในกิจไม่สำคัญ ถ้ายังประโยชน์
ให้สำเร็จแก่ตนและผู้อื่นได้ตามวิสัย ถ้ามีกว้างขวางออกไปในกิจใหญ่ ๆ
ที่สำคัญ ประโยชน์อันใหญ่ก็ย่อมเกิดมียิ่งขึ้น ถ้ามุขมาตยาธิบศิมิ
สามารถ ก็อาจจะวิจารณ์ราชกิจให้ลุล่วงไปไม่อาคูล เป็นกำลังของ
สมเด็จพระมกษัตริยาราชเจ้า แต่พระราชอิสริยยศพระบรมเดชานุภาพ
และเกียรติคุณให้ไพศาล ดังปริมาณภรณ์และกฤตบศิรตนะของพระ
เจ้าจักรพรรดิราช ผู้สามารถในราชกิจฝ่ายทหารและพลเรือน อันเป็น
หน้าที่ของตนเป็นตัวอย่าง ถ้าสมเด็จพระมกษัตริยาราชเจ้าทรงประกอบ
ด้วยความสามารถ ก็อาจจะดำรงเอกราชสุวรรณยาธิปัตย์ ปกครอง
ราชสิมามณฑล ผู้อยู่ใต้พระบามิ. สมเด็จพระมกษัตริยาราชสมภาร
เจ้าทรงประกอบด้วยสามัคคิยคุณนี้แล้ว ดำรงเอกราชสยามอาณาจักร
ให้สมบูรณ์เกษมสุขปราศจากภัย การใด ๆ ที่เป็นคุณประโยชน์ ก็ได้ทรง

ขึ้นในพระราชอาณาจักร ได้ทรงแก้ไขเปลี่ยนธรรมเนียมต่าง ๆ ให้เจริญขึ้นทันกาลสมัยที่โลกดำเนินไปอยู่ สิ่งใด ๆ ที่เป็นภัยอันตรายจะทำอันตรายพิณาศแก่ราชอาณาจักร และประชาชน ก็ได้ทรงป้องกันเพื่อมิให้เกิดขึ้น หากเกิดขึ้นแล้วก็รีบบำบัดเสียโดยพลัน ข้อนี้พึงสันนิษฐานด้วยเหตุการณ์ที่เกิดขึ้นในไม่ช้า ครั้งเกิดพวกโจรกบฏก่อการจลาจลปล้นปลิงจันทชนบทในจังหวัดมณฑลอีสานและมณฑลพายัพ สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ ได้ทรงระงับการจลาจลนั้นให้สงบไม่ลุกลามไปได้ในเร็ววัน ด้วยกำลังพระปรีชาสามารถอันยิ่งใหญ่ พระคุณข้อนี้ จักว่าสามัคคีธะ นับในลำดับ เป็นมงคลวิเสศที่ ๒.

พระราชจริยารัฐฐาภิบาลโนบายนั้น คือราชกรณียกิจที่ทรงจัดขึ้นด้วยพระบรมเดชานุภาพ เพื่อเป็นประโยชน์คุณแก่พระราชอาณาจักรกับทั้งประชาชนข้าของบขัณฑสีมา เพียงข้อเดียวนี้ ก็ยากที่จะพรรณนาให้จบลงในกถามรรคกัณฑ์นี้ จะรับพระราชทานพรรชนาแต่การที่ได้เป็นไปแล้วในขวบหลัง ตั้งแต่ กันยายน สก ๑๒๐ ถึง สิงหาคม สก ๑๒๑ โดยเอกเทศเท่านั้น.

ฝ่ายพระพุทธจักร ได้ทรงตั้งพระราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์เพื่อวางแบบลงให้เป็นหลักฐาน พระราชทานอำนาจแก่เจ้าอาวาสตลอดขึ้นไปถึงเจ้าคณะใหญ่ เพื่อเป็นการธุระในกิจพระศาสนาได้โดยสะดวก ทั้งในส่วนนิคคหะ คือปราบปรามพวกอลัชชี และทั้งในส่วนปคคหะ คือยกย่องผู้มีศีลเป็นที่รัก และทรงวางหน้าที่ของเจ้าพนักงาน

ฝ่ายฆราวาสให้อุคหนุนเจ้าคณะนั้นด้วย พระราชบัญญัตินี้ จะเป็น
เครื่องรักษาคณะสงฆ์ให้ตั้งอยู่ในระเบียบเรียบร้อย อุคหนุนพระวินัย
บัญญัติด้วยอำนาจฝ่ายราชอาณาจักรอีกส่วนหนึ่ง ภิกษุสงฆ์มีพระวินัย
บัญญัติ และพระราชบัญญัติรักษาไว้ให้ตั้งอยู่ในระเบียบแล้ว ก็จะตั้ง
มั่นสืบอายุพระพุทธศาสนาให้ถาวรตลอดกาลนาน ข้อนี้พึงสาธกด้วย
ข้อความที่กล่าวไว้ในคัมภีร์พระวินัยมหาวิภังค์ ดังนี้ว่า พระสารีบุตร
เถรเจ้าทูลถามพระบรมศาสดาถึงเหตุปัจจัยที่ศาสนา ของพระวิปัสสี ของ
พระสิขี และของพระเวสสภู สัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ พระองค์ ไม่ตั้งอยู่
ยืนนาน และเหตุปัจจัยที่ศาสนา ของพระกกุสันธะ พระโกนาคมณะ
และพระกัสสปะ สัมมาสัมพุทธเจ้าอีก ๓ พระองค์ตั้งอยู่ยืนนาน สมเด็จพระ
บรมศาสดาจารย์ทรงแสดงว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ พระองค์
ข้างต้นนั้น ไม่ได้ทรงชวนชวายเป็นจะแสดงธรรมแก่สาวกโดยพิสดาร
พุทธวณะคำสอนก็มีน้อย สิกขาบทก็มีได้บัญญัติแก่สาวก ปาติโมกข์ก็มี
ได้ทรงแสดง เมื่อพระผู้มีพระภาคเหล่านั้นกับสาวกผู้ตรัสรู้ตามอันตรธาน
ไปแล้ว สาวกผู้บวชมีในภายหลัง ต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติ ต่างตระกูล
ได้ทำศาสนานั้นให้อันตรธานโดยพลัน เหมือนดอกไม้ต่างชนิดกัน
บุคคลกองไว้ไม่ได้ร้อยไว้ด้วยค้ำย ลมย่อมจะพัดให้กระจัดกระจายจากกัน
เพราะไม่มีค้ำยควบคุมไว้จะนั้น ส่วนพระสัมมาสัมพุทธเจ้าอีก ๓ พระองค์
ข้างหลัง ได้ทรงชวนชวายเป็นจะแสดงธรรมแก่สาวกโดยพิสดาร พระพุทธ-
วณะที่ประทานเป็นคำสั่งสอนก็มีมาก สิกขาบทที่ทรงบัญญัติแก่สาวก

ปาติโมกข์ก็ทรงแสดง ครั้นพระผู้มีพระภาคเจ้าเหล่านั้นกับสาวกผู้ตรัสรู้ตามอันตรธานไปแล้ว สาวกผู้บวชในภายหลังต่างชื่อ ต่างโคตร ต่างชาติต่างตระกูลกัน ก็ยังสามารถรักษาพระศาสนานั้นให้ตั้งอยู่สืบกาลนาน เหมือนดอกไม้ต่างชนิดกัน แต่บุคลลร้อยไว้ด้วยด้าย ลมย่อมไม่อาจพัดให้กระจัดกระจายไปจากกัน เพราะมีด้ายควบคุมไว้ฉะนั้น นี้แลเหตุปัจจัยที่ศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ พระองค์ข้างต้นไม่ตั้งอยู่นาน และเหตุปัจจัยที่ศาสนาของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ๓ พระองค์ข้างหลังตั้งอยู่นาน. พระราชบัญญัติที่ทรงตั้งนั้น เป็นเครื่องรักษาคณะสงฆ์ให้ตั้งอยู่ในระเบียบ เป็นอุบายจะให้พระพุทธรศาสนาถาวร ด้วยประการฉะนี้. อีกประการหนึ่ง ได้ทรงตั้งมรรคนายก ให้เป็นผู้ดูแลทำนุบำรุงผลประโยชน์ของพระอารามทั้งหลายให้เจริญขึ้น อนุวัตรตามพระราชดำริที่ได้ทรงขึ้นในสกลหลัง นี้เป็นพระราชธุระเฉพาะพระองค์ ในหน้าที่อัครศาสนูปถัมภกส่วนหนึ่ง.

ฝ่ายพระราชอาณาจักร ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะปกครองข้าขอบขัณฑสีมาให้อยู่เย็นเป็นสุข ทรงพระราชอุตสาหะเสด็จพระราชดำเนินหัวเมืองฝ่ายเหนือ เพื่อทรงตรวจราชการด้วยพระองค์เอง. แลเมื่อครั้งเกิดพวกโจรกบฏ ทำจลาจลปล้นปล้นจ้นตชนบทในจังหวัดมณฑลอิสานแลมณฑลพายัพ ได้ทรงระงับการจลาจลนั้นให้สงบไม่ลุกลามต่อไปได้ ดังกล่าวแล้วในหนหลัง ยังราษฎรให้หายความตกใจระส่ำระสาย ได้ชวนขวายเป็นระดมการหาเลี้ยงชีพตามวิสัย ขื่อนี้ นับเข้าในธรรมิการักษา อันเป็นพระราชธุระของพระมหากษัตริยาธิราชเจ้า ดัง

แสดงไว้ในจักรวัตติสูตร. อนึ่ง ได้ทรงตั้งพระราชบัญญัติเบี้ยบ้านาญพระ
ราชทาน แก่ผู้รับราชการมานานมีความชอบ แต่ชราพิการไม่สามารถ
จะรับราชการต่อไปได้ เพื่อเป็นกลังเครื่องเลี้ยงชีพ เป็นผลแห่งราชการ
และทรงสร้างเหรียญเครื่องราชอิสริยาภรณ์ช้างเผือก และมกุฏศายาเพิ่ม
เดิมขึ้นอีกอย่างละ ๒ ชั้นสำหรับพระราชทานข้าราชการ และทรงแก้ไข
พระราชบัญญัติลักษณะมฤคกเดิม จัดลำดับผู้รับให้เป็นระเบียบ ๓ ชั้น
นับเข้าในปฐิมเมธัง สังคหัตถุ คือพระปรีชาฉลาดในการยึดเหนี่ยวน้ำใจ
คน อีกประการหนึ่ง ทรงตั้งพระราชบัญญัติการทำเหมืองแร่ เป็นเครื่อง
ป้องกันความวิวาทแก่งแย่งของผู้ทำ และยกเลิกอากรป่าฝ้างเมืองจันทบุรี
เพื่อให้ราษฎรมีช่องได้ตัดฟันขาย และยกเลิกอากรเก็บค่าธรรมเนียมนอก
อัตรากาลหลวงภาษีตีบุกในมณฑลภูเก็ต และตั้งพระราชบัญญัติธนบัตร
ออกตัวหลวงใช้แทนเงิน เพื่อเป็นการสะดวกในกิจที่จะพึงทำด้วยทรัพย์
นี้ นับเข้าในหมวดพาณิชย์กรรม กล่าวตามคำโบราณว่า สัมมาปาสัง
สังคหัตถุ คือกิจการเป็นคอบ้างสำหรับคล้องใจคนให้นิยมในพระบารมี
ธรรม. ส่วนแผนกนวรรกรรมโยธา ได้ทรงเริ่มสร้างทางรถไฟ
สายเหนือ ตั้งแต่เมืองลพบุรีถึงเมืองนครสวรรค์ เพื่อเป็นเครื่องสะดวก
แก่การสัญจรไปมา และพระราชทานพระบรมราชานุญาติให้บริษัททุน
จำกัดพวกหนึ่ง ทำรรางสายพระพุทธบาท และทรงสร้างถนนราช-
ดำเนินกลาง สะพานข้ามคลอง ๔ ตำบล. อนึ่ง มีพระราชบัญญัติ
รถลากเพื่อจัดการสัญจรในถนนให้เป็นระเบียบไม่ก้ำก๋าย เป็นเครื่อง

ป้องกันอันตรายของประชาชน. อนึ่ง ทรงตั้งโอสถศาลา มีเจ้าหน้าที่
สำหรับจัดยาแก้โรคต่าง ๆ จำหน่ายไปในหัวเมือง.

พระราชกรณียกิจฝ่ายพระพุทธจักรและราชอาณาจักร ซึ่งได้รับ
พระราชทานพรณนามานี้ จัดว่ารัฐชาติपालโนบาย นับเป็นมงคลวิเสศ
ที่ครบ ๓.

พระราชจริยาส่วนอรรถสมบัติ และปรหิตปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้ง
แห่งศุภสิริสวัสดิอุดมมงคลอันพิเศษ มีเอกเทศซึ่งได้รับพระราชทาน
พรณนามาจะนี้.

ในศก ๑๒๒

พระคุณพิเศษ ส่วนอรรถสมบัติ จะถวายเป็นวิชาด้วยพาส์จะและ
อุบายโกศล ส่วนปรหิตปฏิบัติ จะถวายเป็นวิชาด้วยรัฐาภิบาลนโยบาย
พอเป็นนิตัสสนนัย.

พาส์จะนั้น กล่าวโดยศัพท์รูป ก็ความเป็นพาส์บุคคลผู้มี
อรรถธรรมได้ลำดับมาก ชื่อว่าพาส์ในที่นี้. กล่าวโดยความ พาส์จะ
นั้น ก็ความเป็นผู้ฉลาดแตกฉานในอรรถธรรม เกิดขึ้นเพราะการศึกษา
คุณข้อนี้ เป็นที่นิยมนับถือของมนุษยนิกร ในประเทศที่เจริญแล้วใน
สมัยนั้น ๆ แต่ครั้งโบราณกาล ข้อนี้พึงสาธกด้วยวัตถุภายในหิโตป-
เทศปกรณนอกพุทธสมัย ดังได้ลำดับมา ยังมีพระนครหนึ่ง นามว่า
ปาตลีบุตร ตั้งอยู่ ณ ฝั่งแม่น้ำภาคิณี พระเจ้าสุทศนาราชเสวยราชสมบัติ
ครองราชสีมาจักร ทรงพระคุณปรีชาสามารถในราชกิจทั้งปวง วันหนึ่ง
ท้าวเธอได้ทรงสดับคำโศลกที่มีผู้ขับ พรรณาคุณแห่งการศึกษาโดย
อเนกนัยทรงสลดพระราชหฤทัย เพราะเหตุพระราชบุตรทั้งหลายไม่นำ
พาในการศึกษามัวแต่ประพฤติผิดคลองธรรม ทรงพระราชดำริถึงโทษ
แห่งการโง่เขลา และคุณแห่งการศึกษาโดยประการต่าง ๆ ทรงคำนึงถึง
พระราชบุตรเหล่านั้นเป็นที่ตั้ง ตรัสให้ประชุมนักปราชญ์ราชบัณฑิตทรง
ปรึกษาเพื่อจะเลือกหาผู้สามารถเป็นอาจารย์สอนพระราชบุตรให้ศึกษา
นิติศาสตร์ และในที่ประชุมนั้นมีมหาปราชญ์ผู้หนึ่ง นามว่าวิษณุกรรมัน

ทูลว่า พระราชบุตรเหล่านั้นประสูติในราชตระกูล คงมีปรีชาสามารถ
ศึกษาได้ฉับไว และรับอาสาเป็นผู้สอน พระเจ้าสุทนต์มหาราชทรงพระปรา-
โมทย์มองพระราชบุตรแก่วิชณุกรรมมหาบัณฑิตเป็นผู้แนะนำพระราช
บุตรเหล่านั้นให้เกิดความนิยมในศึกษา รับความฝึกหัดได้ปรีชารอบรู้ใน
นิติศาสตร์ สามารถในกรณีกิจสมพระราชประสงค์ของพระราชบิดา.

ในฝ่ายพระพุทธศาสนา พาทุสัจจะนี่ก็คงเป็นคุณสมบัติที่นิยมนับ
ถือทั่วไป ถึงซึ่งสงเคราะห์เข้าในธรรมวินัยนั้น ๆ ดังสรรพคุณสำหรับ
ประกอบเข้าเป็นเกศัช จัดเข้าในหมวดอริยชนสมบัติอย่างประเสริฐ ๘
ประการบ้าง ในเวสัชชกรณธรรม คือคุณทำความเป็นผู้กล้าหาญ
ปราศจากครั่นคร้าม ๕ ประการบ้าง ในธรรม ๘ ประการ ที่เป็นองค์
ของสัพปุริสธรรมบ้าง ในนาถกรณธรรม คือคุณทำให้เป็นที่พึ่งของ
ผู้อื่น ๑๐ ประการบ้าง เป็นอาทิ. พุทฺธบุคฺคล แม้มิม่ มั่งคั่งด้วย
ศฤงคาร ก็ยังได้ไฉนว่าผู้ไม่ยากจนขันสน และชีวิตของผู้นั้นย่อมไม่
เปล่าจากประโยชน์ ผู้นั้นจะเข้าสู่สมาคมใด ๆ ก็ไม่เป็นผู้ครั่นคร้าม
ขามขยาด ย่อมมองอาจกล้าหาญในการเจรจา มีปรีชารอบรู้สรรพธรรม
นำตนให้ตั้งอยู่ในสัมมาปฏิบัติ เป็นสัจบุรุษคนดีคนชอบ และประกอบ
ผู้อื่นไว้ในสารประโยชน์ เหตุคั้งนั้น สมเด็จพระบรมศาสดาจึงโปรด
ประทานพระธรรมเทศนา ทรงสรรเสริญพาทุสัจจะโดยอเนกนัย ข้อนี้
พึงสาธกธรรมบรรยายทสนาถกรณธรรมสูตร ในทสกนิบาตอังคตตร-
นิกาย* ว่า ปุณ จปริ ภิกฺขเว ภิกฺขุ พุทฺธสุโต โหติ สุตฺธโร

สุดสนุนิโย คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย ข้อธรรมบรรยายที่จะพึงกล่าวยังมีอีก
ภิกษุเป็นพหูสูต มีธรรมได้ระดับแล้วมาก เป็นผู้ทรงธรรมที่ระดับแล้ว
ไว้ได้ เป็นผู้ที่มีธรรมที่ระดับแล้วสะสมอยู่ **เย เต ชมฺมา อาทิกสุยาณา**
มชฺเชกสุยาณา ปรีโยสถานกสุยาณา ธรรมทั้งหลายเหล่านั้นใด
ไพเราะทั้งในเบื้องต้น ท่ามกลาง ที่สุด ประกาศศาสนพรหมจรรย์
พร้อมทั้งอรรถทั้งพยัญชนะ บริสุทธ์บริบูรณ์สิ้นเชิง **ตถารูปาสฺส ชมฺมา**
พหุสูตฺตา โหนฺติ ธรรมทั้งหลายเห็นปานนั้น ภิกษุนั้นได้ระดับแล้ว
มาก ได้จำทรงไว้แล้ว ได้สั่งสมแล้วด้วยวาจาคือท่องขึ้นปาก ได้หมั่น
เพ่งพิจารณาแล้วด้วยใจ ได้แทงตลอดแล้วด้วยจิตด้วยความเห็น **อยมปิ**
ชฺโม นาคกรโณ แม้ธรรมนี้ ก็ย่อมเป็นคุณทำภิกษุให้เป็นที่พึง
พำนักของสพรหมจารีทั้งหลาย ดังนี้. พระอานนทเถรเจ้าอาศัยพาหุ-
สัจจะของตน ได้รับความยกย่องของสมเด็จพระทศพลธรรมสามีศร ใน
เขตทักษิณสถานว่า **เอตทคฺคํ ภิกฺขเว มม สวากานํ ภิกฺขุณํ พหุสูตฺตานํ**
ยทิํ อานนฺโท ความว่า คู่ก่อนภิกษุทั้งหลาย บรรดาภิกษุทั้งหลาย
สาวกของเราผู้ตถาคตที่เป็นพหูสูต อานนที่เป็นยอดเยี่ยม ดังนี้. ดังได้
ระดับมา พราหมณ์ผู้หนึ่งดำริว่า การบูชาพระพุทธรัตตะและพระสงฆ-
รัตตะก็ปรากฏอยู่ ทำไฉนจะเป็นอันได้บูชาพระธรรมรัตตะเล่า ครั้น
คิดฉะนี้แล้วเข้าไปเฝ้าสมเด็จพระบรมศาสดากราบทูลถามความนั้น พระ
องค์ตรัสว่า ถ้าจะใคร่บูชาพระธรรมรัตตะก็ให้บูชาภิกษุพหูสูตรูปหนึ่ง
พราหมณ์ทูลขอให้ตรัสบอกว่าใครเป็นพหูสูต. รับสั่งให้ถามภิกษุสงฆ์ดู

พราหมณ์เข้าไปหาพระภิกษุสงฆ์ได้ถามทราบความว่า พระอานนท-
เถรเจ้าเป็นยอดพหูสูตในสาวกมณฑล ก็บูชาพระเถรเจ้าด้วยจิ๋วอย่างดี
ราคาถึง ๑,๐๐๐ กษาปณ์. ในเวลาที่สมเด็จพระบรมโลกนาถยังทรง
พระชนม์อยู่ พระผู้เป็นเจ้าของได้ออนุเคราะห์บริษัท ๔ เหล่า ภิกษุ
ภิกษุณี อุบาสก อุบาสิกา ด้วยแสดงธรรมให้โอวาทานุศาสนีเสมอมา
ครั้นเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาเสด็จดับขันธปรินิพพานแล้ว พระเถร-
เจ้าก็เป็นผู้วิสันาพระธรรมแก่พระภิกษุสงฆ์ มีพระมหากัสสปเป็น
ประธาน ผู้ทำสังคายนาพระธรรมวินัยให้ตั้งไว้เป็นหลังพระศาสนา.

ถึงในฝ่ายฆราวาสมณฑล บุคคลผู้พหูสูตก็ย่อมเป็นที่พึ่งพำนักของ
ผู้อื่นด้วยเหมือนกัน ในชั้นต่ำ ตั้งแต่คฤหบดีผู้เป็นใหญ่เฉพาะแต่ใน
ตระกูลหนึ่ง ขึ้นไปถึงพระราชามหากษัตริย์ผู้ได้มูรธาภิเษกแล้วเป็น
ที่สุด เมื่อเป็นพหูสูตอยู่ ก็สามารถจะรักษาประชุมชนผู้อยู่ได้อำนาจโดย
สะดวกดี อุบายโกศล คือความเป็นผู้ฉลาดในอุบาย สำหรับประกอบ
กิจนั้น ๆ เพื่อป้องกันภัยอันตราย และชวนขวายหาสุขให้แก่กัน เป็น
ผลมีพาหุสัจจะเป็นมูลเดิม.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระปรีชารอบรู้สรรพ
ธรรมและอเนกพิริววิทยาทั้งในส่วนสกสมัยปรสมัย ดำรงเขตทัคคสถาน
ในราชศาสตร์ไม่มีผู้เทียมถึง เป็นที่พึ่งอันใหญ่ของพระบรมวงศานุวงศ์
ข้าทูลละอองธุลีพระบาท ตลอดลงไปถึงอาณาประชาราษฎร์ข้าขอบ
ข้าพชาติสีมา ต้องด้วยคาถาพุทธภาษิตสรรเสริญว่า

หิโต พหุณํ ปฏิปชช โภเค.

บุคคลใดได้ปฏิบัติโภคสมบัติ ดำรงมรอาวาสัย เกื้อกูลให้เป็น
ประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก

ติ เทวตา รกขติ ชมมคุดติ

เทวดาย่อมรักษาบุคคลนั้น อันธรรมคุ้มครองรักษา

พหุสุตํ สิวตูปปนํ

ชมเม จิตฺน วิชหาติ กิตฺติ

เกียรติคุณย่อมไม่ละบุคคลนั้น ผู้เป็นพหูสูต มีอรรถธรรมได้สดับ
มาก ประกอบด้วยศีลาจารวัตร สถิตในธรรม

ชมมภูจํ สิวสมปนํ สจฺจวาที หิริมนํ

เนกขัม ชมโพนทสฺเสว โโก ติ นินฺทิตุมรหติ

ใครควรจะนิทานบุคคลนั้น ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ถึงพร้อมด้วยศีล มี
ปกติกล่าววาจาสัตย์ มีหิริอยู่ในใจ บริสุทธิคุณของแห่งชมพูณฑ

เทวาปิ นํ ปลฺสันติ พุรหฺมุนาปิ ปลฺลิตโต

อย่าว่าแต่มนุษย์เลย แม้เทวดาและพรหม ย่อมสรรเสริญบุคคลนั้น
ดังนี้. พระคุณคือพหูสูตจะ อันมีในสมเด็จพระบรมพิตรพระราช-
สมภารเจ้านี้ นับเป็นมงคลวิเสศที่ต้น.

อุบายโกศลนั้น คือความเป็นผู้ฉลาดในอุบายสำหรับประกอบ
กิจนั้น ๆ มีวิภาคเป็น ๒ ประการ ๑. อายโกศล ความเป็นผู้ฉลาดรอบ
รู้เหตุเป็นเครื่องเจริญ ๑. อปายโกศล ความเป็นผู้ฉลาดรอบรู้เหตุเป็น
เครื่องเสื่อม ๑. คุณข้อนี้มีในท่านผู้ใดแล้ว ท่านผู้นั้นย่อมเข้าใจในที่

จะประกอบกิจไม่ให้อาภูล ยังประโยชน์ตนประโยชน์ท่านให้สำเร็จ
บริบูรณ์โดยสามารถ แม้เมื่อมีภัยที่น่าหว่นหวาดตั้งอยู่รอบด้าน ยัง
อาจดำรงการณ์ ผ่อนปรนทำตนและผู้อื่นให้รอดโดยสวัสดิ์ ความนี้
พึงสาธกด้วยเรื่องในมหาปรินพพานสูตรในทีฆนิกายมหาวรรค ครั้ง
เมื่อคณะมัลลกษัตริย์ผู้ครองกุสินารานครน้อย ทำการถวายพระเพลิง
พระพุทธสรีระแล้ว ข้าวทราบไปถึงกษัตริย์และประชาธิบดีผู้ครอง
ราชธานี และนครใหญ่ ๘ ตำบล มีพระเจ้าอชาตศัตรูราชผู้ดำรง
ราชสววรรษยชาติย์ ณ มคธรัฐราชอาณาจักรเป็นประธาน ต่างพระ
องค์ทรงแต่งราชทูตจำทูลพระราชสาส์นส่งไปสู่กุสินารานคร ให้ทูลขอ
ส่วนพระพุทธสารีริกธาตุต่อมัลลกษัตริย์ เพื่อเชิญมาบรรจุไว้ในพระ-
สถูปเป็นที่ทำสักการบูชา ถ้าคณะมัลลกษัตริย์ จะไม่ฉลาดในอุบาย
ยังเห็นการณ์ข้างหน้า พอทูลเมืองไหนมาถึง ก็จะแจกให้ไป ๆ
ฉวยว่าพระสารีริกธาตุหมดแล้ว จะมีใครมาขออีกและจะไม่ได้ หรือ
ผู้ที่ได้แจกแล้ว แต่จะไม่พอประสงค์เพียงเท่านั้น ยังต้องการอีก
เมื่อไม่ได้สมประสงค์ ก็จะเกิดอาฆาตบาดหมาง แล้วและเข้ากัน
หรือแต่ลำพังยกพยุหแสนยามาทำสงคราม เพื่อจะชิงเอาด้วยผลการ
ไหนเลยคณะมัลลกษัตริย์ผู้มีกำลังน้อย จะต่อต้านข้าศึกผู้มีกำลังมาก
กว่าได้ ถึงอย่างไร ก็ไม่ควรให้มีสงครามมาติดพระนครในอันใช่ที่
คณะมัลลกษัตริย์ทรงเห็นการณ์ดังนี้ จึงยังไม่ยอมแจกพระสารีริกธาตุ
ให้ไปก่อน กว่าทูลหลายพระนครจะมาพร้อมกันเข้าแล้วและรบเรา
จะให้แจกจนได้ เมื่อเป็นสมัยเช่นนี้ จึงโทณมหาพราหมณ์ได้กล่าว

สุนทรกถา แนะนำพูด ๗ พระนครให้สโมสรสามัคคีกับคณะมัลล-
กษัตริย์เข้าได้แล้ว พร้อมใจกันแบ่งพระสารีริกธาตุออกเป็น ๘ ส่วน
แจกแก่กันฝ่ายละส่วน เมื่อได้ทำเช่นนี้ หากจะมีใครมาขอในภายหลัง
ก็จะอ้างได้ถนัดว่า พระสารีริกธาตุนั้นแบ่งกันเสร็จแล้ว ถ้า
จะขัดขืนต่ออุทธรณ์ทำสัมปหารเพื่อแย้งชิง ก็จะได้อาศัย ๗ พระนครนั้น
อันร่วมสามัคคีธรรมเป็นกำลังช่วยต่อสู้พวกข้าศึก ข้อนี้อีกมีผล เมื่อแจก
พระธาตุกันเสร็จแล้ว คณะโมริยกษัตริย์เมืองปีปผลิววันเพ็งทราบข่าว
และแต่งทูตมาขอส่วนพระสารีริกธาตุ ก็ได้ไปแต่พระอังคารที่ยังเหลือ
ไม่สามารถจะขู่เชิญคณะมัลลกษัตริย์ ให้จำยอมแบ่งส่วนของตนให้อีก
คณะมัลลกษัตริย์และโทณมหาพราหมณ์ จลาตในอุบายยังเห็นการณ์
ข้างหน้า ปฏิบัติราชกิจต้องตามท่วงที ทำพระนครให้สวัสดิจาก
มหากษัตริย์นำห้วยหวาดเห็นปานนั้น ด้วยประการฉะนี้.

ถ้าอำนาจใหญ่อันประกอบด้วยกำลังตั้งอยู่ในอุบายโกศล รู้จัก
ดำเนินการให้เป็นผลแก่บ้านเมือง ก็ย่อมจะแผ่อนุภาพให้ไพศาล
ออกไปได้ ข้อนี้อีกพึงสาธกด้วยเรื่องใจจักรวัดิสูตร ในที่ทณิกายปาฎีก-
วรรค พระราชามหากษัตริย์เชษฐโกรส ของพระเจ้าทัพนเนมิจักร-
พรรดิราช ทรงตั้งอยู่ในโอวาทของพระชนก ทรงบำเพ็ญจักรพรรดิ-
วัตรจักรธรรมมีการรักขาวรณคฤดี ปกครองเหล่าอนุยันตกษัตริย์ราช-
บริวารพราหมณ์คฤหบดีเสวกามาตย์ ราษฎรชาวนิคมชนบทข้าขอบ
ขันทสี่มาสมณพราหมณาจารย์ ตลอดถึงมฤคปักษีชาติ ให้เกษมสุข
ปราศจากภัยอันตราย ป้องกันเหตุร้ายมิให้เป็นไป ทำนุบำรุงประชาชน

ผู้ไร้ทรัพย์ให้มั่งคั่งสมบูรณ์ ไม่ต้องประพุดติมิจลาชีพอันจะก่อให้เกิด
การเบียดเบียนกันและกัน หมั่นไต่ถามถึงบาปบุญคุณโทษประโยชน์
ใช้ประโยชน์ กะสมณพราหมณาจารย์ผู้ทรงคุณธรรม ละเว้นกิจ
ที่ให้โทษประกอบแต่กิจที่เป็นประโยชน์ เป็นวัตตสมาทาน แผลพระ-
เดชาภาพและพระเกียรติคุณไพศาล ไปทั่วทิศานุทิศ ไม่มีกษัตริย์
เจ้านครนั้น ๆ จะอาจแข่งขันไม่อ่อนน้อม เสด็จยatraตรงคินีแสนยาก
ไปถึงไหน ก็ได้ความยอมไปถึงนั้น ถึงความเป็นพระเจ้าจักรพรรดิราช
ปกครองมหาปฐพี มีสมุทสาครเป็นขอบขันฑสีมามณฑลได้ราบคาบ
ด้วยธรรมมิโกบาย ไม่ต้องใช้อาญาเกี่ยวเจ็ญเป็นเบื้องหน้า นี่ก็เป็น
เรื่องปรัมปรา แต่เป็นข้อสาธกให้เห็นผลแห่งอุบายโกศล อันเป็น
เครื่องทวีความเจริญของอำนาจนั้น ๆ ให้ยิ่งขึ้น.

ในฝ่ายศาสนาธรรม สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงอาศัย
พระคุณข้อนี้เป็นที่ตั้ง เมื่อทรงสั่งสอนเวไนยสัตว์ ก็อนุวัตโดยควร
แก่ธยาชัยและเวลา ชนเหล่าใดมีสันดานหนาไปด้วยอกุศล ก็ทรง
แสดงทุกจริตและผลของทุกจริต ให้เกิดสังเวชแล้วและละเว้นเสีย ชน
เหล่าใดมีสันดานประกอบไปด้วยกุศลก็ทรงแสดงสุจริตและผลของสุจริต
ให้เกิดปีติปราโมทย์แล้วและสมาทาน ชนเหล่าใดมีอริมุตีอ่อน ก็ทรง
สั่งสอนด้วยทฎฐธัมมิกัตถประโยชน์ ชนเหล่าใดมีอริมุตีเป็นปานกลาง
ก็ทรงสั่งสอนในทางสัมปรายิกัตถประโยชน์ ในเวลาใดมีอริมุตีกล้ำ
ก็ตรัสเทศนาด้วยปรมัตถประโยชน์ ในเวลาใดควรจะทรงแสดงธรรม
เช่นไร ก็ทรงแสดงตามควรแก่เวลานั้น ศาสโนวาทของพระองค์

จึงมีคุณเป็นอัครรรักษ์ ผู้กระทำตามได้ผลสมควรแก่ความปฏิบัติ มีผู้ศรัทธาเลื่อมใส ถวายพระเสमितตกนามว่า **อนุตฺตโร ปุริสทมฺมสารถิ** เป็นสารถีฝึกบุรุษควรทรมานไม่มีผู้อื่นจะยิ่งกว่า สามารถประดิษฐานพระศาสนาขึ้นในโลก เพื่อประโยชน์แก่เทวดามนุษย์สืบมา.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงประกอบด้วยพระคุณขื่อนี้ มีพระปรีชาจัดราชกิจให้ขึ้นไปสมแก่สมัย ตั้งพระราชหฤทัยป้องกันสรรพภัยพิบัติ เพื่อมิให้เกิดขึ้นแก่รัฐมณฑล และประชาชนข้าขอบขัณฑสีมา การใด ๆ จะขึ้นไปเพื่อहितานุहितประโยชน์ ก็ทรงจัดขึ้นโดยสามารถ ดำรงความเป็นเอกราชให้เกษมถาวรสืบมา ความผาสุกสวัสดิ์ของอาณาจักรและพสกนิกร ย่อมอาศัยพระมหากษัตริย์ผู้ปกครองเป็นที่ตั้ง สมจริงดังพระพุทธภาษิตในจตุกกนิบาตอังคุตตรนิกายว่า **คุณุญฺญเจ ตรมานานํ** เมื่อโคทั้งหลายข้ามฟากไปอยู่ **อุขุคจฺจติ ปุณฺคโว** ถ้าโคผู้นำฝูงไปตรง

สพฺพทา ตา อุขุคจฺจนฺติ เนตฺเต อุขุ คเต สติ.
เมื่อมีผู้นำไปตรงเช่นนั้น โคทั้งหลายนั้นย่อมไปตรงตามกัน **เอวมฺวมนฺุสฺเสสฺสุ** ในหมู่มนุษย์ก็อย่างเดียวกัน **โย โหติ เสฏฺฐสมฺมโต** ท่านผู้ใดได้รับสมมติให้เป็นผู้ใหญ่ **โส เจ ฌมฺมํ จรติ** ถ้าท่านผู้นั้นประพฤติเป็นธรรมไซ้ **ปเคว อิตรา ปชา** นำที่ประชาชนนอกนี้ จะประพฤติเป็นธรรมบ้าง.

สพฺพํ รณฺฺ สฺขํ เสติ **ราชา เจ โหติ ฌมฺมิโก**

ถ้าพระราชตั้งอยู่ในธรรม รัฐจังหวัดทั้งปวงก็อยู่เป็นสุข ดังนี้ พระคุณคืออุบายโกศลนี้ เป็นมงคลวิเสศที่ ๒.

พระราชจริยารัฐฐาภิบาลในบายนั้น คือราชกรณียกิจที่ทรงจัดขึ้นด้วยพระบรมเดชานุภาพ เพื่อเป็นประโยชน์คุณแก่ราชอาณาจักรกับทั้งประชาชนข้าของขัณฑสีมา. การในขวบหลังตั้งแต่ กันยายน ศก ๑๒๑ ถึง สิงหาคม ศก ๑๒๒ นี้ ที่ควรยกขึ้นพรรณนา.

ฝ่ายพระพุทธจักร เมื่อเครื่องเพลิงใหม่พระพุทธปรารงค์ปราสาทในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในพระบรมมหาราชวัง อันเป็นที่ใกล้พระอุโบสถที่ประดิษฐานพระมหามณิรัตน์ปฏิมากรศรีพระนครนี้ ที่นิยมนับถือของพุทธศาสนิกประชาชนคฤหัสถ์บรรพชิตทั่วกันไป สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้ทรงอัญเชิญพระมหามณิรัตน์ปฏิมากรจากสถานอันไกลอันตรายจะไว้ใจมิได้ในเวลานั้น ไปไว้ ณ พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย ให้เป็นที่สิ้นความหวาดหวั่นของคนทั้งหลาย ครั้นรุ่งขึ้นทรงอัญเชิญพระมหามณิรัตน์ปฏิมากร โดยขบวนแห่พร้อมด้วยพระบรมราชอิสริยยศไปประดิษฐานไว้ตามที่และที่การสมโภช ข้อนี้แสดงให้เห็นว่า สมเด็จพระบพิตรพระราชสมภารเจ้า มีพระราชหฤทัยจดอยู่ในพระพุทธศาสนาในเวลาฉุกเฉินเช่นนั้น ได้ทรงพระดำริถึงพระมหามณิรัตน์ปฏิมากรก่อนกว่าสิ่งอื่น ข้อนี้น่าเป็นที่ชื่นชมยินดีของพุทธศาสนิกชนทั้งหลาย.

อีกประการหนึ่ง ได้ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าอภัยวงศ์เดชาวุธ กรมขุนนครราชสีมา ทรงบรรพชา

เป็นสามเณร ข้อนี้ แม้เป็นแต่บุตรสงเคราะห์ นับเข้าในสถานว่า
กल्याณ นิเวสนุตติ คือให้ตั้งอยู่ในความดีความงามส่วนพระองค์
ถึงดังนั้นก็ยังชื่อว่าทรงแสดงความนิยมในพระพุทธศาสนา ให้ปรากฏ
ในเมื่อมีโอกาสจะทำได้ เป็นเครื่องมั่นใจของคนทั้งหลาย.

ฝ่ายราชอาณาจักรนั้น ข้อสำคัญ คือเมื่อก่อนแต่นี้ ได้ทรง
พระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระราชโอรสทั้งหลายเสด็จออกไปทรง
ศึกษาศิลปวิทยาส่วนประสมย์ ณ ประเทศยุโรป ครั้นจบกิจที่นับว่า
ลู่ฟุ้งแห่งศิลปศาสตร์แล้วเสด็จคืนพระนครเนื่องกันมา ต้องด้วยแบบ
อย่างครั้งโบราณกาล ดังแสดงไว้ในวัดถุนิทานนั้น ๆ ว่า พระมหา
กษัตริย์และพราหมณ์คฤหบดีมหาศาลผู้สามารถ ต่างส่งโอรสนักดา
ให้ไปเรียนศิลปศาสตร์ ณ เมืองดักกิลลา อันมีทิสปาโมกข์เป็นคณะ-
จารย์ ตั้งสำนักสั่งสอนอยู่หลายตำบล เป็นที่นิยมกันในครั้งนั้น แม้
ข้อนี้ก็เข้าเป็นแต่บุตรสงเคราะห์ หน้าทีอันบิดาจะพึงทำ นับเข้าในสถาน
ว่า ลิปป์ ลิกุขาปนุตติ คือให้ศึกษาศิลปศาสตร์ส่วนพระองค์ก็จริง
อยู่ ถึงอย่างนั้น พระราชโอรสทั้งหลายทุกพระองค์ได้ทรงรับราช-
การฉลองพระเดชพระคุณในตำแหน่งสำคัญ ต่างพระเนตรพระกรรณ
ประดับพระบรมเดชานุภาพ ในการปราบปฏิปักษ์และพิทักษ์รักษา
รัฐมณฑลกับทั้งประชาราษฎร์ แม้นด้วยพระโอรสของพระเจ้าจักร-
พรรดิราช ผู้เกิดสำหรับประดับพระบารมีธรรม มีคำสรรเสริญใน
จักรวัตติสูตรว่า ปโรสหัสสุ โจ ปนสุส ปุตตะตา อเหตุ สุธา
วิรุงครูปา ประเสนปุมพทุททา พระราชโอรสของพระเจ้าจักรพรรดิ-

ราชนั้น มากกว่า ๑,๐๐๐ องค์กร ส่วนทรงเกล้าเกล้า มีพระรูปต้องด้วย ลักษณะโยธาหาญ สามารถย้ายปรปักษ์เสียได้ ดังนี้ ข้อนี้จึงมี ประโยชน์ใหญ่เกื้อกูลแก่รัฐชาติपालนโยบายด้วยอีกโศดหนึ่งแล.

ยังราชกิจอื่น ส่วนการเกษตร ได้ทรงตั้งพระราชบัญญัติรักษา ทำนบลำคลอง และพระราชบัญญัติออกตราจองที่ดินชั่วคราว และการ ออกโฉนดที่ดินก็ได้จัดขยายออกไปในมณฑลกรุงเทพฯ และมณฑล กรุงเก่า แผนกพาณิชย์กรรม ได้โปรดเกล้า ฯ ให้ตั้งพิภคราคา เงินบาทเทียบด้วยมาตรทองคำ เพื่อบำรุงการค้าขายในระหว่างประเทศ- ฝ่ายนวรรกรรม ได้พระราชทานอำนาจพิเศษแก่บริษัทหนึ่ง ให้สร้าง ทางรถรางสายทำเงินขึ้นอีกสายหนึ่ง และทางรถไฟสายเพชรบุรีที่ โปรดเกล้า ฯ ให้สร้างขึ้นแต่ก่อนนั้น ก็เป็นอันสำเร็จสมพระราช- ประสงค์ ให้ทรงเปิดให้ใช้การเป็นนิตยมา. แผนกอารักขาและอื่น ๆ ก็ได้ทรงจัดขึ้นใหญ่ ขยายการออกไปและแก้ไขยกย้ายเปลี่ยนแปลง ตามสมควร.

พระราชกรณียกิจส่วนรัฐชาติपालนโยบาย ทั้งฝ่ายพุทธจักรและ ราชอาณาจักรนี้ เป็นมงคลวิเสศที่ครบ ๓.

พระราชจริยาส่วนอรรถสมบัติและปรหิตปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้ง แห่งศุภสิริสวัสดิอุดมมงคลอันพิเศษ มีเอกเทศดั่งรับพระราชทาน พรรณนามาจะนี้.

ในศก ๑๒๓

พระคุณพิเศษ ส่วนอรรถสมบัติ จะถวายวิสัญญาค่ายสมานัตตดา ส่วนปรหิตปฏิบัติ จะถวายวิสัญญาค่ายการุญญาภาพ และรัฐฎา-ภิบาลโนบาย พอเป็นนิตัสสนนัย.

สมานัตตตานัน แปรตามศัพท์รูปว่า ความเป็นผู้มีตนเสมอ อธิบายว่า ความประพฤติตนสม่ำเสมอ ในธรรมทั้งหลายที่ให้ เป็นไปในบุคคลนั้น ๆ ตามสมควร เชื่อว่าสมานัตตดา มีต่างแห่ง อากาที่พึงประพฤติดังนี้ ชนผู้เป็นญาติแห่งกัน ประพฤติตนตาม ฉันทที่เป็นญาติ คือนับถือกันตามควร ไม่คูหมิ่นกัน เพราะมีอิสรียศ อำนาจศฤงการบริวารไม่เสมอกัน ดังนี้ ได้ชื่อว่าประพฤติตนสม่ำเสมอในญาติธรรม คุณข้อนี้เป็นสวัสดิมงคล ให้เกิดสุขวิบูลผลแก่ ผู้ประพฤติ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ จึงประทานพระบรมพุทโธวาทให้ตั้งอยู่ในคุณข้อนี้ ทั้งคฤหัสถ์บรรพชิต ทรงแสดงกิจของผู้ครองเรือนที่ใช้จ่ายโภคทรัพย์ด้วยดี ก็ยกญาติพลี คือการสงเคราะห์ญาติว่าเป็นกณียะอย่างหนึ่ง ซึ่งทำแล้ว ก็ได้ชื่อว่าถือเอาประโยชน์แห่งโภคทรัพย์ เป็นอันไม่จับจ่ายเสียเปล่า ฝ่ายบรรพชิตเล่า ก็ทรงเปิดโอกาสให้บำเพ็ญญาติจริยาได้ตามควร เช่นภิกษุจะทำยาให้แก่ญาติก็ไม่ห้าม ให้พัสดุของตนก็ไม่เป็นกุกกุกหรือทำศรัทธาไทยให้ตก จะให้จิวรแก่นางภิกษุณีผู้เป็นญาติ หรือจะรับบิณฑบาตจาก

เธอด้วยมือของตนแล้วและฉัน ก็ไม่ต้องอาบัติ และไม่เป็นวิญญูติ เพราะขอปัจจัย ๔ กะกฤหบดีผู้เป็นญาติ. แม้พระองค์เองก็ไม่ทรงเมิน ในกิจนี้ เมื่อตรัสรู้แล้ว ก็ได้เสด็จไปเทศนาโปรดพระญาติ และมี เรื่องเล่าในอรรถกถาพระธรรมบทว่า พระองค์ได้ทรงห้ามวิวาทใน ระหว่างหมู่พระญาติให้ระงับ และห้ามทัฬหีทูกะเจ้าโกศลรัฐผู้คิด จะกำจัดศากยวงศ์ไว้ได้ด้วยอุบายถึง ๒ ครั้ง.

อนึ่ง พระองค์ยังได้ประทานบริหารแผนกหนึ่งแก่พระญาติผู้บวช เป็นเดียรถีย์ จะมาบวชในพระธรรมวินัยนี้ ไม่ต้องให้ประพาศิตติตติย-ปริวาสถ้วน ๔ เดือนก่อนเหมือนผู้อื่น พอมาถึงก็ให้บวชได้ที่เดียว. อันญาตินี้ย่อมมีไมตรีสนิทพิศกว่าคนอื่น เป็นผู้ช่วยผู้สีกด้วยในสุขทุกข์ และเป็นกำลังในกิจการ ชนผู้ไร้ญาติก็ปานพุกยชาติอันหาสาขามีได้ ไม่มีกำลังพอจะทานพายุพัด มีทางจะถึงวิบัติโดยง่ายตาย แต่พระเจ้า จักรพรรดิราช ยังต้องมีพระประยูรญาติเป็นเหล่าอนุยนต์คอยตามเสด็จ ในราชกิจด้วยหมู่หนึ่ง จะต้องกล่าวอะไรถึงชนสามัญ. บุคคลใด ละเมินวงศ์ญาติของตนเสียไม่แลเหลียว บุคคลนั้นได้ชื่อว่าตัดทอน กำลังของตนเอง ข้อนี้เป็นทางมาแห่งความเสื่อม สมด้วยพุทธภาษิต ในปรภาวสูตร* ว่า

ชาติถุโร ฌนถุโร โคตถุโร จ โย นโร
นรชนใด หยิ่งเหตุชาติ หยิ่งเหตุทรัพย์ และหยิ่งเหตุโคตร **สญฺญาติ**
มตฺติมญฺเณติ ย่อมคูหมิ่นญาติของตน **ตํ ปรภาวโต มุขํ** ข้อนั้น

๑. ปุ. สุ. ๒๕/๓๔๗.

เป็นมุขแห่งผู้เสื่อมฉะนี้. เหตุตั้งนั้น สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนสม่าเสมอในญาติธรรม จึงควรให้เป็นไปในบุคคลผู้เป็นญาติตามสมควร.

อีกประการหนึ่ง คนผู้เป็นมิตรแห่งกัน ประพฤติตนตามันที่เป็นมิตร มีจิตคงที่ไม่แปรผัน ในเวลาที่ฝ่ายหนึ่งได้สติผิดกว่ากัน หรือฝ่ายหนึ่งเสื่อมทรามลงไป ดังนี้ ได้ชื่อว่าประพฤติตนสม่าเสมอในมิตรธรรม. อันมิตรนี้ถึงจะมีใช้ญาติแต่คบกันสนิทแล้วก็เหมือนญาติที่สนิท เมื่อกิจเกิดขึ้นก็ย่อมจะเป็นกำลังช่วยให้สำเร็จไปได้ และเป็นผู้ช่วยรู้สึกรู้สีกว้างในสมบัติวิบัติ ก็แต่มิตรนี้มีประเภทต่าง ๆ เมื่อย่นกล่าวก็เป็น ๒ คือ ปาปมิตร สหายที่เป็นคนไม่ดี กล่าวโดยอริยโฆหารว่า มิตตปฎิรูป คนเทียมมิตรก็มี กัลยาณมิตร สหายที่เป็นคนดี ที่จัดว่าเป็นมิตรแท้ก็มี และกิริยาที่คบมิตรเล่า ก็ผิดกับกิริยาที่นับถือญาติ บุคคลนับถือกันว่าเป็นญาติก็เพราะนับถือว่าเป็นผู้เนื่องกันทางฝ่ายมารดาหรือฝ่ายบิดา แต่จะคลกันเป็นมิตรนั้นก็เพราะเป็นผู้ถูกอหิชาศักร่วมกันในกิจการนั้น ๆ การคบมิตรจึงเป็นสำคัญในปัจจัยภายนอก ที่จะช่วยให้บุคคลถึงความเสื่อมหรือความเจริญ เหตุตั้งนั้น พุทธาทิบัณฑิตจึงห้ามคบปาปมิตรเสีย แนะนำให้คบแต่กัลยาณมิตร และกัลยาณมิตรนั้น ท่านพรรณนาว่าเป็นปัจจัยแห่งความเจริญด้วยโภคสมบัติ และความเจริญด้วยคุณสมบัติ ทั้งที่เป็นส่วนโลกียะและโลกุตร เมื่อผู้ใดได้กัลยาณมิตรแล้ว ก็พึงผูกใจไว้ด้วยสังคหวิธีตามสมควร ข้อนี้พึงสันนิษฐานโดยพระบรมพุทโธวาท

ตรัสสอนถึงกาลมาณพคฤหบดีบุตร ในสังคาลสูตรว่า **ปญฺหิ โข**
คหปติปุตฺต ฐาเนติ กุลปฺตฺเตน อุตฺตรา ทิสฺสา มิตฺตามจฺจา
ปจฺจุปฺภฺจาทพฺพา คู่ก่อนคฤหบดีบุตร มิตรอามาตย์ทิศเบื้องซ้าย
อันกุลบุตรพึงบำรุงด้วย ๕ สถาน คือ **ทาน** ด้วยการให้ปันทรัพย์
พัสดุตามสมควร ๑ **เปยุวชฺเชน** ด้วยเจรจาจาที่ไพเราะควรดื่ม
ไว้ในใจ ๑ **อตุลฺจริยา** ด้วยประพฤติประโยชน์แก่กันในคราวที่
ต้องการ ๑ **สมานตฺตตาย** ด้วยความเป็นผู้มีตนสม่าเสมอ ๑ **อวิสฺ-**
วาทนตาย ด้วยความไม่แก่งกล่าวให้ผิดจากจริง ๑. **สมานตฺตตา**
ความเป็นผู้มีตนสม่าเสมอในมิตรธรรม พึงให้เป็นไปในบุคคลผู้เป็น
มิตรตามสมควรดังนี้.

อีกประการหนึ่ง ชนผู้นับเนื่องในหมู่เดียวกันประพฤติดำเนิน
ที่เป็นพวกเดียวกัน ไม่คิดเอาไร้ดเอาเปรียบ ต่างรักษาประโยชน์ของ
กัน ดังนี้ ได้ชื่อว่าประพฤติดนสม่าเสมอในดปปริยาป็นนธรรม คือ
ธรรมของชนผู้นับเนื่องในหมู่นั้น ๆ ธรรมดาชนผู้นับเนื่องในหมู่ เมื่อ
คิดจะรักษาประโยชน์ตน ก็ต้องรักษาประโยชน์ผู้อื่นด้วยเหมือนกัน
ประโยชน์ของตนจึงจะมั่นคงถาวร ถ้าเห็นแต่ได้และตัดรอนประโยชน์
ผู้อื่น ประโยชน์ตนก็จะไม่ยั่งยืนอยู่ได้ เหมือนดั่งไม้หลาย ๆ อันที่
ตั้งยันกันอยู่ มีผู้ชักออกเสียนมีกำลังไม่พอจะทานกันไว้ได้ ก็ต่างจะ
ต้องล้มระเน่น แม้พระพุทธภาษิตในปกิณณกวรรค* แห่งพระธรรมบท

๑. ที. ป. ๑๑/๒๐๔. ๒. ขุ. ฐ. ๒๕/๕๓.

ก็ได้แสดงความขื่อนี้โดยบรรยายว่า

ปรทุกขุปธานน โย อตุตโน สุขมิจจติ

บุคคลผู้ใดปรารถนาสุขเพื่อตน เพราะเข้าไปตั้งไว้ซึ่งทุกข์ให้แก่ผู้อื่น

เวรตัสคคตัสสุโจ เวรา โส น ปริมุจจติ

บุคคลนั้นระคนอยู่ด้วยสังสัคคะคือเวร ย่อมไม่พ้นไปจากเวรได้ ดังนี้ เหตุคั้งนั้น สมเด็จพระบรมโลกนาถเจ้า จึงตรัสสั่งสอนคนที่เป็น หมู่เหล่าให้ประพฤติถ้อยคำที่รักษาประโยชน์ของกันและกัน ขื่อนี้ พึงสันนิษฐานตามพระบรมพุทโธวาท ที่โปรดประทานแก่ภิกษุสงฆ์ ให้ตั้งกายกรรม วาจากรรม มโนกรรม ประกอบด้วยจิตเมตตาใน กันและกัน เกลี้ยกลายที่หาได้สู้กันบริโภค มีศีลเสมอกัน มีทิฏฐิเสมอกัน ให้เคารพนับถือภิกษุเถระผู้ใหญ่ในสงฆ์ และตั้งใจปรารถนา เพื่อนสพรหมจารีที่ยังมิได้มา ให้มาสู่อาวาส ที่มาแล้ว ให้อยู่เย็นเป็น สุข เป็นอาทิ. และพระบรมพุทโธวาทที่โปรดประทานแก่คฤหัสถชน ในขื่อนี้ นั้น พึงสันนิษฐานตามความในอภิธานิยธรรมสูตร ที่ตรัส สอนพวกเจ้าลิจฉวีบางข้อ อนุโลมแก่การปกครองอาณาจักรวัชชี ซึ่งมีประเพณีเป็นคณานุศาสตร์ คือปกครองด้วยความเป็นหมู่ เจ้า ลิจฉวีทั้งหลายพร้อมกันเป็นคณะผู้บัญชากิจการบ้านเมืองทั่วไป ไม่มีใครเป็นอิสระเฉพาะตน เป็นแต่มีหัวหน้าพลัดเปลี่ยนกันตามวาระ ประชุมพร้อมกันในสัณฐาคารสถาน วินิจฉัยกรณีกิจไปตามควร ให้พวกวัชชีหมั่นประชุมกัน เมื่อถึงคราวประชุมก็ให้พร้อมเพรียง กันประชุม เมื่อเลิกก็ให้พร้อมเพรียงกันเลิก ให้พร้อมเพรียงกัน

ทำกิจนั้น ๆ สิ่งใด ๆ ที่ไม่ได้บัญญัติขึ้นโดยสามัคคีธรรม ก็อย่าให้พวกวัชชีบัญญัติขึ้นเอง สิ่งใด ๆ ที่ได้บัญญัติขึ้นแล้วเช่นนั้น ก็อย่าให้เลิกถอนเสียเอง ให้ประพฤติวัชชีธรรมของเก่าที่บัญญัติไว้แล้วอย่างไร และให้พวกวัชชีเคารพนับถือท่านที่เป็นผู้ใหญ่กล้า อย่าดูคร่ำภรรยาและกุมารีในตระกูลของเขาด้วยผลกรรมมาเป็นภรรยา และเจดีย์สถานเหล่าใด ซึ่งเป็นที่นับถือของชาววัชชี อันมีในภายในและภายนอกนคร ให้สักการเคารพนับถือบูชาเจดีย์สถานเหล่านั้น อย่าตัดกรรมิกพลีที่เคยทำอยู่แล้วให้เสื่อมสูญ. พระพุทธภาษิต ๒ ข้อนี้ เป็นเครื่องสาธกให้เห็นว่า สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ทรงสั่งสอนประชุมชนที่เป็นหมู่เหล่า ต่างให้รักษาประโยชน์ของกันและกันอย่างไร บัณฑิตพึงสันนิษฐานโดยนัยนี้แล้วรู้จักผ่อนผันประพฤติดตามสมควรแก่ชุมชนที่ตนเนื่องอยู่นั้น. สมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนสม่าเสมอในดับปริยาป็นนธรรม คือธรรมของชนผู้เนื่องในหมู่นั้น ๆ พึงให้เป็นไปในชนที่นับเนื่องเป็นหมู่เดียวกันโดยสมควร ด้วยประการฉะนี้.

คุณข้อนี้ ย่อมให้เกิดผล คือ **พหุบุปฺยตา** ความเป็นที่รักของชนเป็นอันมาก. ผลนี้ย่อมมีประโยชน์แก่ชนผู้นับเนื่องในหมู่ทั่วกันไป ไม่นิยมชั้น ผู้น้อยเป็นที่รักของท่านผู้ใหญ่ ก็จะได้รับความปลอดภัย คำชู ชนผู้เสมอกัน ก็ต่างจะได้อาศัยกัน ท่านผู้ใหญ่เล่า ก็จะได้ผู้น้อยไว้เป็นกำลัง เมื่อกิจเกิดขึ้นก็จะตั้งใจทำให้สำเร็จด้วยความภักดี สามัคคี คือความพร้อมเพรียงด้วยกายและจิตก็ย่อมเป็นไป เพราะ

ความรักใคร่ในกันเป็นที่ตั้ง เมื่อเกิดขึ้นในหมู่ใดก็ยังคงความเจริญให้
เป็นไปในหมู่นั้น สมด้วยพจนประพันธ์ราชสุภาษิตว่า

สพฺเพสํ สงฺฆภูตานิ สามคฺคี วุฑฺฒิสาธิกา

สามัคคีย่อมยังความเจริญให้สำเร็จแก่ชนทั้งหลาย ผู้เป็นหมู่กันทุกเหล่า
ดังนี้.

เมื่อกล่าวโดยสังเขป ผู้ใดเป็นที่รักของชนเป็นอันมาก ผู้
นั้นย่อมหวังความเจริญได้ คงไม่มีความเสื่อมทราม แม้สมเด็จพระ
ผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้จรัสแกมทานามลิจฉวี แสดงกิจของผู้ดำรง
ฌราวาสจะพึงทำเพื่อผลนี้ ในอธิขันธ์ธรรมสูตรปัญจกนิบาต
อังคุตตรนิกาย สรุปลความว่า กุลบุตรผู้ใดผู้หนึ่ง ตั้งต้นแต่พระมหา
กษัตริย์เจ้า ตลอดลงไปถึงอหิบดี เฉพาะตระกูลมาตักการะเกือกุล
มารดาบิดาจำพวกหนึ่ง บุตรภรรยาทาสกรรมกรซึ่งนับว่าอันโตชน
จำพวกหนึ่ง ชวานาเพื่อนบ้านลูกค้าซึ่งนับว่าพาหิรชนจำพวกหนึ่ง เทวดา
ผู้รับพลีกรรม คือ อารักขเทวดาและวัตถุเทวดาจำพวกหนึ่ง สมณ-
พราหมณ์จำพวกหนึ่ง ด้วยโภคทรัพย์ที่ได้มาโดยชอบธรรม เป็นผล
แห่งความหมั่น เทวดามนุษย์ ๕ จำพวกนั้น ได้รับสักการะเกือกุล
แล้ว ก็ย่อมอนุเคราะห์ด้วยไมตรีจิตคิดความเจริญให้ กุลบุตรนั้นเป็น
อันหวังวุฒิได้ ไม่เพียงมีความเสื่อมทรามเลย. แม้พระเจ้าจักรพรรดิ-
ราชผู้ปกครองปฐพีมณฑล มีสมุทราศร ๔ เป็นของเขต ก็ยัง
ต้องทรงบำเพ็ญจักรวรรดิวัตร ยึดเหนี่ยวน้ำใจราชบริพารให้นิยมใน
พระบารมี ซ่อนน้อมให้สำเร็จผลคือปกครองได้โดยธรรม ไม่ต้องใช้

อาชญาเคี้ยวเข็ญ. ความจงรักเป็นพลเหตุชักนำไปพริกพร้อมเป็น
สมานฉันท์ เพื่อต่อสู้ป้องกันบำรุงรักษา จะรับพระราชทานซัก
อลินจิตตชาดกในทุกนิบาต* มาสาธกพอเป็นอุทาหรณ์ ความสังเขป
โดยประสงค์ว่า อดีต พาราณสีย์ พุรหมุตตเต รชช การนุเต
ในอดีตกาล พระเจ้าพรหมทัต เสวยราชสมบัติในเมืองพาราณสี
พระองค์ได้พระยาเสวตกฤษณะเป็นราชพาหนะเชือกหนึ่ง แม่พระเกียรติ
ไปในสกลชมพูทวีป จำเนียรกาลล่วงไป พระอักรมเหสีทรงพระ
ครรภ์ ยังไม่ทันประสูติ พระเจ้าพาราณสีเสด็จทิวงคต ข้าวปรากฏ
ทราบไปถึงพระเจ้าโกศลราช ผู้มีรัชสีมาติดต่อกันกับกาลิกรฐ ท้าวเธอ
ทรงเห็นราชสมบัติว่าง ยังหาผู้เป็นเจ้าของมิได้ เป็นท่งที่อยู่ที่ กียก
มหาพยุหแสนยากรมาล้อมพระนคร ชาวพระนครปิดทวารรักษาเป็น
กวดขัน ในเวลานั้นพระราชเทวีประสูติพระราชโอรส ทรงนาม
ว่า อลินจิตตกุมาร เหตุทำประชานให้ขึ้นบานหายย่อท้อ พริก
พร้อมกันปล่อยพระยามงคลหัตคือออกต่อรบด้วยปัจฉามิตร ให้ปราชัย
จับพระเจ้าโกศลราชได้ทั้งเป็น นำมาเป็นเชลยแล้วปล่อยไป แม่
พระเดชานุภาพของราชกุมารไปในสกลชมพูทวีป ไม่มีศัตรูผู้อื่น
สามารถมาย่ำยี และพระราชกุมารก็ได้รับอภิเษกเป็นพระเจ้าพาราณสี
แต่ครั้งยังทรงพระเยาว์ พระชนมายุได้ ๗ พรรษา ดำรงราชย์โดย
ธรรมเป็นผาสูกตลอดชนมชีพ.

สตุถา อิมิ อติติ อหริตวา สมเด็จพระบรมศาสดา ทรง

ชักอติตนิทานนี้มาตรัสแล้ว ประทานพระบรมพุทโธวาทไว้แก่ภิกษุ-
สงฆ์ว่า

อลีนจิตต์ นิสฺสาย ปหฺภูจฺจา มหฺตี จมฺม

โกสฺถํ เสนาสนฺตฺตฺถุจฺจํ ชีวคฺคาหํ อคาหฺยิ

พยุหเสนยากรหมู่ใหญ่ อาศัยอลีนจิตตกุมาร ได้ความชื่นบานยินดี
แล้ว ปล่อยพญาക്ഷสารให้จับพระเจ้าโกศลราช ผู้ไม่เต็มพระราชประ-
สงค์ เพียงด้วยราชสมบัติของพระองค์เอง ได้ทั้งเป็น

เอวํ นิสฺสยสมฺปนฺโน ภิกฺขุ อารทฺธวិวิโย

ภาวยํ กุสฺลํ ฌมฺมํ โยคฺกฺเขมฺมสฺส ปตฺติยา

ภิกษุผู้ถึงพร้อมด้วยกัลยาณมิตรเป็นที่อาศัยฉะนั้นแล้ว ประรภความ
เพียร บำเพ็ญกุศลธรรมเพื่อบรรลุคุณที่เกษมจากโยคะ คือสังกิเลส-
ธรรมอันประกอบสัตว์ไว้ในภพ

ปาปุณฺเณ อนฺนฺปุพฺพเพน สพฺพผลฺโยชนฺกฺขยํ

จะบรรลุธรรมเป็นที่สิ้นโยชน์ได้โดยลำดับ ดังนี้.

ตามเรื่องนี้ สันนิษฐานได้ว่า พระเจ้าพรหมทัตเป็นที่รักใคร่
นับถือของประชาชน และความจงรักภักดี มีอนุสนธิสืบเนื่องต่อมา
ถึงพระอลีนจิตตกุมารผู้เป็นพระราชโอรสรัชทายาท ต้องด้วยบทพระ
บาลีแสดงมิตรธรรมในสิงคาโลวาทสูตรว่า "อปฺรปฺชปีสฺส ปฏฺฐิปุเชติ
ความว่า มิตรอมาตย์ผู้ได้รับบำรุงด้วยสังคหวัตถุตามควรแล้ว ย่อม
นับถือตอบ แม้ตลอดถึงวงศ์วานอื่นอีกของมิตรนั้น. พหุပ္ปิยตา

ความเป็นที่รักของชนเป็นอันมาก เป็นผลแห่งสังคหุบายนั้น ๆ ที่
รวมสมานัตตตา ความเป็นผู้มีตนเสมอไว้ด้วยประการหนึ่ง ยังประโยชน์
ให้สำเร็จแก่ชนผู้นับเนื่องในหมู่ทั่วกันไป ไม่นิยมชั้น ด้วยประการฉะนี้.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญญาติจริยา
ปกครองพระราชวงศานุวงศ์ ยกย่องให้ดำรงอิสริยยศโดยฐานานุศักดิ์
โปรดให้รับราชการโดยควรแก่สามารถ ด้วยปีคคหกิจ และทรงบำราบ
ห้ามกัณมิให้ประชานในพระบรมราชวงศ์ส่วนหนึ่งแล้ว นอกจากนี้ ยัง
ทรงนับถือสนิทฉันพระญาติ หาทรงรังเกียจโดยต่ำศักดิ์ไม่ ข้อนี้
พึงเห็นในกาลที่พระราชทานเลี้ยงแก่พระราชวงศ์ครั้งงานสมโภช
พระชนพรรษาได้ ๕๐ ทัศ สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า
ทรงปฏิบัติพระองค์ที่เจริญพระชนมายุกว่าด้วยพระหัตถ์ และพระราช-
ทานรดน้ำเป็นส่วนเชษฐาปจายนธรรม โปรดให้พระองค์ที่อ่อนพระ-
ชนม์มลมาร่วมเสวยด้วยพระองค์ ทรงพระเมตตารับนิจจการพระราช-
ทานของอำนวยพระพรและพระบรมราโชวาท เป็นส่วนญาติสงเคราะห์.

อนึ่ง สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงชุบเลี้ยงข้าราชการ
การให้ตั้งอยู่ในฐานันดรศักดิ์ ตามสมควรแก่ตระกูลและความชอบ
ได้ตั้งและสืบตระกูลวงศ์ต่อมา ตามราชจริยานุวัตรส่วนหนึ่งแล้ว นอก
จากนี้ยังทรงพระอารีในส่วนคนคุ่นเคยสนิท เมื่อถึงคราวทรงแสดง
พระองค์เป็นฉันทมิตรบ้างก็มี ข้อนี้พึงเห็นเมื่อครั้งพระราชทานเลี้ยงแก่
พวกสหชาติผู้เกิดร่วมปีประสูติ ครั้งนั้นโปรดให้นั่งร่วมโต๊ะเสวยและ

พระราชทานของแจกเป็นที่ระลึก เป็นส่วนแสดงมิตรธรรม.

อนึ่ง สมเด็จพระพุทธเจ้า ทรงพระราชหฤทัย จะทรงทำนุบำรุงข้าขอบขัณฑสีมาให้สมบูรณ์พูนสุข และให้ได้รับความ ปกครองโดยยุติธรรม ทรงเปลี่ยนแปลงแก้ไขพระราชกำหนดกฎหมาย ขนบธรรมเนียมที่ขัดแก่เสรีภาพ คือความเป็นโสดแก่ตนมาโดยลำดับ กาล ขื่อนี้พึงสันนิษฐานโดยนัยที่พระราชทานอภัยปลดปล่อยอำนาจที่จะ พึ่งใช้ในราชกิจหรือธรรมเนียมบางอย่าง เช่นในกาลก่อน คนพลเรือน ไม่ได้เพื่อจะอยู่ตามลำพัง ต้องมีสังกัดขึ้นตัก เป็นเลขไพร่หลวงบ้าง ไพร่สมกำลังบ้าง เลขทาสบ้าง คนไม่มีสังกัดเรียกว่าคนข้อมีขาว ต้องจับตักเป็นไพร่หลวง ภายหลังจัดการเปลี่ยนแปลง ธรรมเนียมนี้ ก็ได้เลิกเสียเกือบหมดแล้ว คนทั้งหลายได้ความสะดวกแก้ไขขึ้น.

อีกประการหนึ่ง การเกณฑ์ใช้ราชการ แต่เดิมผู้ต้องเกณฑ์ไม่ได้ผล อะไรเป็นค่าเหน็ดเหนื่อย บัดนี้ก็ทรงพระมหากรุณาให้เลิกเสียโดยมาก ที่ยังจะต้องใช้ก็ให้ได้ค่าจ้างค่าป่วยการพอเป็นกำลัง. อีกประการหนึ่ง ถ้าจะสร้างจะทำสิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้น เป็นการแผ่นดินในท้องถิ่นใด ๆ เป็นต้นว่าตัดถนนหลวง แต่ก่อนมา เจ้าของหาได้รับค่าที่ดินและขิงที่ ก่อสร้างขึ้นไว้ไม่, ในบัดนี้ได้รับพระราชทานตามสมควรแก่ราคา. อีก ประการหนึ่ง แต่เดิมผู้มีศักดินาต่ำกว่า ๔๐๐ แต่งทนายว่าอรรถคดี แทนตนไม่ได้ ย่อมเสียเปรียบแก่ผู้มีศักดินาได้กำหนดนั้น ในเวลา เป็นความกันคนในศาล ผู้สูงศักดินาสามารถจะแต่งทนายได้ฝ่ายเดียว บัดนี้ มีพระราชบัญญัติเปิดช่องให้แต่งทนายได้เสมอหน้ากัน ข้อซึ่งพรรณนา

มานี้ เป็นอุทาหรณ์ในการพระราชทานอภัยแต่ข้าขอบขัณฑสีมาให้ได้ เสรีภาพ ตามเวลาที่จะมีได้.

พระราชจริยาที่กล่าวมานี้ จัดเข้าในสมานัตตดา ความเป็นผู้มี
ตนสม่ำเสมอ ในญาติธรรม มิตรธรรม และตปปริยาป็นนธรรม
สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญให้เป็นไปในพระราช-
วงศานุวงศ์เสวกามาตย์ ตลอดจนมาถึงราษฎรสามัญโดยควรอย่างไร
ให้สำเร็จผลคือความนับถือ จงรักภักดีนิยมอยู่ในพระบารมีธรรม จัด
เป็นมงคลวิเสศที่ต้น.

ความมีกรุณาได้ชื่อว่าการบุญญาภพ. กรุณานั้นโดยพยัญชนะคือ
ความห่วงใย ในเมื่อเห็นผู้อื่นได้ทุกข์ยาก โดยอรรถก็คือความคิด
อยากจะช่วยทุกข์ของเขา. คุณชื่อนี้ เป็นเข้าศึกโดยตรงแห่งวิเสศความ
คิดเบียดเบียนผู้อื่น เป็นพลวปัจจัยให้คิดเกี่ยวคู่กันและกัน นำบุคคล
ให้เป็นผู้ประเสริฐล่วงสามัญชนขึ้นไป ท่านผู้เป็นใหญ่แห่งหมู่ชน ที่สุด
จนอธิบดีเฉพาะในตระกูลหนึ่ง ย่อมมีคุณชื่อนี้เป็นวิหารธรรม แผ่
ไพศาลออกไปตามชั้นแห่งบุคคล กลางอย่างอุกฤษฏ์ ฝ่ายอาณาจักร
สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินย่อมเป็นที่นับถือลบหลู่ของพสกนิกร ก็เพราะ
พระกรุณา, มารดาบิดามีกรุณาในบุตรฉันใด สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินก็แผ่
พระกรุณาไปในประชาชนผู้อยู่ใต้พระเดชาานุภาพ ทรงร่วมสุขร่วมทุกข์
ด้วยฉันนั้น, พระคุณชื่อนี้แล ชักนำให้พระองค์ตั้งอยู่ในยุติธรรม ไม่
ลำเอียงในฝ่ายใดฝ่ายหนึ่ง และรำพึงถึงสุขทุกข์ของประชาชน ที่สุดจน
ทรงจำแลงเพศเป็นอัญญาตกบรูษ ไม่ให้ใครรู้จักพระองค์เสด็จเที่ยวสอด

ส่องเอง ได้ทราบข่าวดีและร้ายประจักษ์แจ้งมีเรื่องแสดงไว้ในอรรถกถา
บางคัมภีร์บ้างก็มี ในเวลาที่ศึกมาประชิดพระนคร ต้องเสด็จนำ
พยุหแสนยากรออกต่อยุทธ์ เพื่อป้องกันภัยมิให้มีมาถึงข้าขอบขัณฑสีมา
ก็มีโดยชุกชุม (ถึงกับต้องเสียพระชนม์ในสมรภูมิบ้างก็มี ดังพระเจ้า
อริราชชนก ในมหาชนกชาดกเป็นตัวอย่าง) สมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
มีพระกรณาวกว้างขวางฉะนี้ จึงเป็นที่นับถือลบลั่น ควรได้รับอภัยและ
รับความยกย่องไว้ในที่สูง ปราภฏแก่ชนทั้งหลายราวกับเทวดาในหมู่
มนุษย์ จัดว่าเป็นสมมติเทวราช เป็นผู้ควรแก่ส่วนกุศลที่มหาชน
บำเพ็ญแล้วและจะพึงอุทิศถวาย ด้วยความหวังเพื่อทรงพระเจริญกียโย-
ภาพสืบไป ในฝ่ายศาสนจักร สมเด็จพระพุทธเจ้าได้เป็นสวณะที่
พำนักนับถือของพุทธศาสนิกบริษัท จำเดิมแต่ครั้งยังดำรงพระชนม์
จนบัดนี้ ก็เพราะพระมหากุณา พระคุณข้อนี้ เป็นเหตุให้พะ
องค์บำเพ็ญพระบารมีมาแต่ครั้งเป็นพระโพธิสัตว์ จัดเป็นมหากุณา-
สมาโยคในฝ่ายเหตุสัมปทา ให้บรรลुพระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณเป็น
ผลสมบัติ จำเดิมแต่ตรัสรู้แล้วก็คงอยู่ในพระกรณาคุณ เสด็จเที่ยว
เทศนาโปรดเวไนยนิกร ในนครคามนิคมชนบทนั้น ๆ ให้ได้บรรลु
โลกิยสมบัติและโลกุตรสมบัติตามอุปนิสัย ครอบทั่วถึงอวสาน ที่สุด
ทรงพระอาพาธหนัก จะเสด็จดับขันธปรินิพพานในคตินั้นแล้ว ยัง
ทรงเทศนาโปรดสุภททปริพาชก ให้สำเร็จพระอรหัตเป็นปัจฉิมสาวก
ข้อความที่นำมาสาธกนี้ แสดงให้เห็นพระกรณาของสมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า อันเป็นไปในสัตว์โลกสักเพียงไร เพราะเหตุนี้ พระองค์จึงได้

เป็นอุดมธรรมะที่ระลึกนั้บถืออันสูงสุดของพุทธศาสนิกประชา ตลอดมาจนทุกวันนี้ ในการตั้งวิสัยทัศน์ฐาน ก็ยกพระคุณข้อนี้เป็นสำคัญ พึงเห็นในพจนประพันธ์ที่ใ้สวดในมงคลกิริยาว่า

มหาการุณิก นาโถ อตุถาย หิตาย สุขาย สพฺพปาณิน
ปุเรตฺวา ปารมี สพฺพวา ปตฺโต สมโพธิมุตฺตม
เอเตน สจฺจวชฺเชน มา โหนตุ สพฺพปทฺทวา

ความว่า สมเด็จพระโลกนาถประกอบด้วยพระมหาการุณา ทรงบำเพ็ญพระบารมีทั้งปวง เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุข แห่งสัตว์ทั้งปวง ได้บรรลุปุระสัมาสัมโพธิญาณอันอุดมแล้ว ด้วยสัจจวาจา นี้ขออุปัถวะทั้งปวง จงอย่ามีเลย ดังนี้.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระมหาการุณาแก่ประชาราษฎรผู้พึ่งพระบรมโพธิสมภาร ตั้งพระราชหฤทัยสอดส่องในสุขทุกข์ อยู่เป็นนิตยนิรันดร์ ทรงออกพระราชบัญญัติแก้ไขเล็ดถอนขนบธรรมเนียมที่เป็นไปเพื่อความลำบาก ปลดให้เบาขึ้นเป็นหลายประการ เช่น เลิกใช้จารีตนครบาลในการพิจารณาความอาญาหลวงเสีย งดลงพระราชอาญาเข็ญนั้กโทษที่จะขึ้นคุก ลดหย่อนเครื่องพันธนาการ ผ่อนโทษ และยกโทษพระราชทานบ้างก็มี เลิกทาสด้วยวิธีปลดคนเกิดในแผ่นดิน ปัจจุบันให้เป็นไท เมื่ออายุครบกำหนด กิจการที่ปรากฏพระมหาการุณา ก็ยังมีอีกหลายสถาน เป็นต้นว่าตั้งโรงพยาบาลและจัดอารักขา พรรณนาในที่นี้พอเป็นเลา พระราชจริยานั้บเข้าในพระคุณ คือการุญญาภาพมงคลวิเสศที่ ๒.

พระราชจริยารัฐาภิบาลโนบายนั้น คือราชกรณียกิจที่ทรงจัดขึ้นด้วยพระบรมเดชานุภาพ เพื่อเป็นहितานุหิตประโยชน์แก่พระราชอาณาจักรกับทั้งประชาชนข้าขอบขัณฑสีมา การในขวบหลัง ตั้งแต่กันยายน ศก ๑๒๒ ถึง สิงหาคม ศก ๑๒๓ นี้ที่ควรยกขึ้นพรรณนา.

ฝ่ายพุทธจักร ทรงพระกรุณาโปรดให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เจ้าฟ้ามหาวชิราวุธ มกุฎราชกุมาร ทรงอุปสมบทเป็นพระภิกษุ มีสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ามหิตลอคอุยเดช กรมขุนสงขลานครินทร์ ทรงบรรพชาเป็นสามเณร เป็นหางนาศ. ข้อนี้หากจะเพ่งส่วนพระองค์ ก็คงเป็นแต่บุตรสงเคราะห์ นับเข้าในสถานว่า กุลยาณ นิเวสนคติ คือให้ตั้งอยู่ในความดีความงามเท่านั้น แต่ยังเป็นประโยชน์สำคัญยิ่งขึ้นไปกว่า ได้ชื่อว่าโยงอาณาจักรกับพุทธจักรให้ใกล้กันเข้า สมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทรงบำรุงพระพุทธศาสนา ด้วยบำเพ็ญมหาทาน สร้างเจดีย์วิหารเป็นอาทิ และอุปัฏฐากภิกษุสงฆ์ให้ฟุ่มเฟือยด้วยปัจจัยลาภสักเพียงไร ก็ไม่เหมือนโปรดให้พระราชโอรสทรงผนวชในพระพุทธศาสนา ข้อหลังพาให้รู้สึกสนิทในใจ ชะรอยจะอาศัยเหตุซึ่งกล่าวแล้ว พระเถรานุเถระในปางก่อน ท่านจึงถวายพระพรทูลตอบพระราชปวงษาของพระเจ้าอโศกมหาราช แสดงว่าพระองค์ทรงบำเพ็ญมหาบริจาคในพระศาสนา สร้างพระสถูปและอวาสคายต์ขึ้นไปในพระราชอาณาจักร มีประมาณได้ถึง ๘๔,๐๐๐ เท่าพระธรรมชั้นถึงดั่งนั้น ก็ยังไม่จัดว่าเป็นญาติกับพระศาสนา ต่อเมื่อมีพระราชโอรสบรรพชาแล้ว จึงจะจัดว่าเป็นอย่างนั้นได้ พระองค์

จึงโปรดให้พระมหินทกุมารราชโอรสอุปสมบทเป็นพระภิกษุ พระ
สังฆมิตตาทุมาริราชธิดาผนวชเป็นพระภิกษุณี ทั้ง ๒ พระองค์นี้ได้นำ
ศาสนาไปประดิษฐาน ณ ลังกาทวีปเป็นเดิมมา ถึงการทรงผนวชจะ
เป็นช่วงเวลา ก็ยังประโยชน์ให้สำเร็จดังกล่าวไว้ในหนหลัง. อีก
ประการหนึ่ง ได้ชื่อว่าทรงตั้งศาสนทายาทพระราชทานแก่พุทธศาสนิก-
ชนซึ่งจะนิยมทั่วกัน จัดว่าเป็นประโยชน์สำคัญส่วนศาสนจักร.

ฝ่ายราชอาณาจักรนั้น นอกจากชักย้ายขยายการที่ได้จัดไว้ก่อน
แล้วให้กว้างขวาง ครั้งนี้ได้ทรงสร้างเหรียญทิวาภิเศก พระราชทาน
เป็นที่ระลึกในการที่เสด็จดำรงสิริราชสมบัติ ได้ ๒ เท่าจุดศตวรรษกาล
พระราชทานเสมอแก่เด็ก ๆ บุตรราษฎร เพื่อแสดงพระเมตตา
ในเวลามีงานสมโภชพระชนมายุได้ ๕๐ ทัศ ทรงตั้งพระราชบัญญัติ
จัดการทำเงินตรง ให้มีเนื้อและน้ำหนักเป็นระเบียบควรแก่มาตรา
พระราชทานพระบรมราชานุญาตแก่บริษัทไทยทุนจำกัด ให้เดินรถราง
ในพระนครอีกสายหนึ่ง และสะพานมัจฉาวนรังสรรค์ซึ่งสร้างมาก่อนนั้น
สำเร็จลง ทรงเปิดให้ใช้ได้แล้วในขบวนนี้.

พระราชกรณียกิจส่วนรัฐาภิบาลนโยบาย ทั้งฝ่ายพระพุทธรจักร
และพระราชอาณาจักรนี้ เป็นมงคลวิเสศที่ครบ ๓.

พระราชจริยาส่วนอรรถสมบัติและปรหิตปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้งแห่ง
ศุภสิริสวัสดิอุดมมงคลอันพิเศษ มีเอกเทศดั่งรับพระราชทานพรรณนา
มาฉะนั้น.

ในศก ๑๒๔

จะถวายวิสาขนาด้วยพระคุณพิเศษส่วนประหิตปฏิบัติ ๓ ประการคือ เมตตาปุเรจาริกตา ความเป็นผู้มีเมตตาเป็นเบื้องหน้า ๑ ปฏิสันถาร- กุสลดตา ความเป็นผู้ฉลาดในปฏิสันถาร ๑ รัฏฐาภิบาลในบาย วิธี ประกอบการบำรุงรักษาพระราชอาณาจักร ๑ พอเป็นนิตัสสนนัย.

เมตตาปุเรจาริกตานี้ มีพรรณนาว่า เจตนาจิตสนิทสนม ชื่อว่า เมตตา. เมื่อก้าวโดยความ เมตตานี้ ได้แก่เจตนาหวังความดี ความงามให้แก่กัน หรือกล่าวสั้น ๆ ก็ควรปรารถนาจะให้มีความสุข นั้นเอง. กิริยาที่ดำริปรารถถึงใคร ๆ ก็ให้เว้นจากอาฆาตวิหเสา พยาบาท ปรารถนาความเจริญแก่เขาเป็นที่ตั้งอยู่โดยปกติ มีเมตตา ท่องเที่ยวอยู่ในกิจเป็นนิตยกาล ชื่อว่า เมตตาปุเรจาริกตา ความเป็นผู้มีเมตตาเป็นเบื้องหน้า.

คุณข้อนี้ พึงสาธกด้วยวารจิตของพระเจ้าติโลกวิชัยบรมจักร- พรรดิราชในอดีตกาล. พระองค์ทรงพระค้ำนึ่งถึงหมุ่สัตว์ ด้วยพระ ราชอัธยาศัยแผ่แผ่ประโยชน์ ดังแสดงในพุทธชาปทานว่า

ยงฺกิญฺจิ กุสลํ กมฺมํ กตฺตพฺพํ กิริยํ มม

กาเยน วาจาเมนสา ติทฺเทสุ สุกตํ กตํ

กิริยาคือกุศลกรรมอันใดอันหนึ่ง ซึ่งเป็นกิจอันเราควรทำด้วยกาย วาจา ใจ กรณีะนั้น เราได้บำเพ็ญให้เป็นส่วนสุคติอันจะพาให้ไปเกิด

ในดาวดึงส์พิภพแล้วทุกประการ

เย สตุตา สยณโน อตถิ เย จ สตุตา อสยณโน

กตํ ปุณฺณผลํ มยหํ สพฺเพ ภาคี ภวนฺตุ เต

สัตว์เหล่าใดมีอยู่ เป็นผู้มีสัญญา รู้จักกำหนดหมาย รู้สึกสุขทุกข์ก็ดี
หาสัญญามีได้ก็ดี ขอสัตว์ทุกหมู่เหล่านั้น มีส่วนได้เสวยผลบุญที่เรา
ได้บำเพ็ญแล้วนั้นเถิด

เย ตํ กตํ สุวิทิตํ ทินฺนํ ปุณฺณผลํ มया

สัตว์เหล่าใดทราบชัดว่าเราได้บำเพ็ญกุศลนั้นแล้ว เราขอให้ผลบุญ
แก่สัตว์เหล่านั้น ให้เป็นผู้มีส่วนด้วยกัน

เย จ ตตฺถ น ชานนฺติ เทวา คนฺตุวา นิเวทฺยํ

สัตว์เหล่าใดไม่รู้ข่าว ขอเทพเจ้าจงช่วยนำไปแถลง ให้อนุโมทนา

สพฺเพ โลกมฺหิ เย สตุตา ชีวนฺตอาหารเหตุกา

มฺหุณฺณํ โภชนํ สพฺเพ ลภนฺตุ มม เจตสา

สัตว์เหล่าใดในโลก ทุก ๆ หมู่ที่เป็นผู้มีอาหารเป็นเหตุ ก็ต้อง
อาศัยอาหารจึงจะสืบชีวิตเป็นอยู่ได้ ขอสัตว์เหล่านั้นได้โภชนาหาร
อันเป็นที่เจริญใจทั่วหน้ากัน ด้วยน้ำจิตกล่าวคือบุญฤทธิ์ของเราเถิด.
พระเจ้าติโลกวิชัย มีพระราชอัธยาศัยอันงาม ในยามที่ทรงพระปรารภ
ถึงหมู่สัตว์ จักว่ามีพระเมตตาเป็นปุเรจาริก ได้ในพระคุณข้อนี้.

เมตตานี้ ที่บุคคลแผ่ไปแก่กัน มีอยู่ ๒ สถาน คือโอทิสส-
สพฺพณา แผ่โดยอาการเจาะจง ๑. อโนทิสสพฺพณา แผ่โดยอาการมิได้
เจาะจง ๑. การแผ่โดยอาการเจาะจงนั้น ได้แก่นิยมตัวลงไปตรง ๆ

โดยฐานที่ตนรู้จัก พึงเห็นอุทาหรณ์ในมารดาบิดามีความรักใคร่และหวังความเจริญให้แก่บุตรธิดา. ส่วนการแพ้โดยอาการมิได้เจาะจงนั้น ได้แก่ปรารถนาทั่วไปไม่เลือกบุคคล มีพระเมตตาของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินอันพระองค์ให้เป็นไปในประชาชนเป็นข้ออ้าง. นัยหลังนี้ ย่อมขยายกว้างออกไปได้ตามอัธยาศัยของบุคคล จนไม่มีขอบเขตเป็นที่สุด จัดว่าเมตตาเจโตวิมุตติ ทำใจให้พ้นจากสิ่งที่กีดกันอันเป็นวัตถุแห่งปฏิฆะ ความกระทบกระทั่ง.

เมตตาคุณ ย่อมเป็นเหตุมีกำลังฝังอยู่ในสันดาน ยิ่งบุคคลให้ประกอบการณ์เป็นประโยชน์สุขแก่ผู้อื่น โดยเฉพาะบ้าง โดยมีได้เฉพาะบ้าง อนุรูปแก่เมตตาอันเป็นไปในวารจิต เมตตาที่เป็น โอนิตสพรณา เป็นเหตุชักพาบิดามารดาให้บำรุงเลี้ยงบุตร และให้บุตร ปฏิภาณลงคุณท่าน ฝ่ายเมตตาที่เป็นอนิตสพรณา เป็นสมุฏฐาน ยังสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินให้พิทักษ์รักษาประชาราษฎร์ให้สุขเกษม และทำนุบำรุงให้สมบูรณ์. เมตตาที่เป็นไปโดยเจาะจง ย่อมมีมาโดยธรรมดาหาเป็นคุณประหลาดสักปานใดไม่ ถึงว่าอาจให้ไพศาลขึ้นไปกว่านั้นอีก. ส่วนเมตตาปรารถนาทั่วไปนั้น ย่อมเป็นอัศจรรย์เกิดขึ้นในน้ำใจอันงาม ไกลจากริษยาและตระหนี่เป็นอาทิ. ปกติของสัตว์โลก ย่อมคิดเห็นแก่ตนเป็นที่ตั้ง มีความหวังจะบำรุงก็แต่ตน ถึงจะเผื่อแผ่ก็เพียงบุคคลผู้เกี่ยวกัน โดยฉันทธรรมตาแต่งมา ต่อผู้มีปรีชาเล็งเห็นความปรารถนาของสัตว์ ว่าเป็นอันเดียวกัน คือ รักสุขเกลียดทุกข์ ถึงเช่นนั้น ก็ยังเป็นต่าง ๆ กัน ได้สุขบ้างก็มี ได้ทุกข์

บ้างก็มี ทั้งนี้ก็เพราะความประพฤติกและความสามารถ ประกอบกับ โอกาสภูมิลำเนาและกุศลากุศล เมื่อตนได้สุขเห็นปานใด ก็มีใจ เพื่อแผ้วหวังจะให้เขาได้สุขเช่นนั้นบ้าง ดังนี้ เมตตาจึงจะแผ่กว้างขวาง ทั่วไปถึงผู้อื่นที่ไม่เกี่ยวข้องกับตน แต่นั่นจึงพาบุคคลให้เข้าไปตั้งไว้ ซึ่งวัตถุอันจะให้เกิดสุขบ้าง ซึ่งอุบายอันจะให้ได้สุขวัตถุนั้นบ้างตาม อธิษาศัย. เมตตา ๒ อย่างนี้แล เป็นค้ำมูลให้บุคคลประพฤติกหิตา- นุหิตประโยชน์แก่กัน ในกิจการนั้น ๆ คุณผู้เซ็ดซึกสายหุ่่นให้กระดิกไป มา และป็นมนุษย์ชนให้เป็นผู้ประเสริฐกว่ากันโดยคุณานุภาพ.

เมตตานันเป็นคุณประการหนึ่ง ที่นับในพรหมวิหาร คือธรรม เป็นเครื่องอยู่ของพรหม เทพเจ้าผู้วิเศษซึ่งได้นามว่าพรหม พวก พราหมณ์ถือว่าเป็นผู้สร้างโลก และเป็นเทพบิดรของสัตวนิกาย ย่อม มีเมตตาจิตคุ้มครองรักษาประชานิกผู้สืบสายลงมา อีกประการหนึ่ง มารดาบิดาจัดว่าเป็นพรหมของบุตร และพระมหากษัตริย์ผู้ครอง แผ่นดิน สมมติว่าพระเป็นเจ้าของประชาราษฎร์ ก็เพราะมีเมตตา เป็นวิหารธรรม.

คุณข้อนี้เป็นสำคัญอย่างหนึ่งในพระพุทธศาสนา เป็นเครื่องหมาย ให้เห็นว่าพระธรรมวินัยนั้นเป็นสวากขาตธรรม สมเด็จพระสัมมา- สัมพุทธเจ้าตรัสชอบแล้ว พระองค์ทรงยกย่องว่า เป็นต้นค้ำแห่ง ศาสนาปฏิบัติ โดยพระพุทธภาษิตตรัสว่า **อจฺจราสงฺฆาตมตฺตปิ เจ ภิกฺขเว ภิกฺขุ เมตฺตจิตฺตํ อาเสวติ ภาเวติ มนสิกโรติ**

ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ถ้าภิกษุเสพก็ดี ทำให้เจริญก็ดี ทำในใจก็ดี ซึ่งจิตประกอบด้วยเมตตา แม้ชั่วกาลเพียงมาตรว่าลัดนิ้วมือเดียวเท่านั้น ภิกษุผู้นี้เรากล่าวว่า อยู่ไม่เหินห่างจากฌาน ทำตามคำสอนของพระศาสดา ปฏิบัติตามโอวาท ไม่จับบิณฑบาตของแวนแคว้นเปล่า โภ โปน วาโท เย นัม พหุลีกโรนุติ จะกล่าวอะไรถึงผู้ทำเมตตา จิตนั้นให้มากออกไป ยิ่งทำได้เท่าไร ก็ยิ่งดี ชื่อว่าประพตติสมควรแก่ โอวาทานุศาสนีของพระศาสดา.

สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ทรงประกอบพุทธเวไนยไว้ในคุณข้อนี้ทั้ง ๒ ประเภท โดยสมควรแก่เหตุเกิดขึ้น เพื่อชักนำให้ประทานพระธรรมเทศนา ข้อที่ทรงสั่งสอนให้ตั้งเมตตาโดยเจาะจงนั้น ในฝ่ายบรรพชิต ตรีสให้อุปัชฌาย์อาจารย์กับสัททวิหาริกอันเตวาสิก รักใคร่นับถือกันสนิท คุจบิดากับบุตร และต่างเป็นธุระแก่กันโดยกิจวัตร ในฝ่ายคฤหัสถ์ พระองค์ประทานโอวาทไว้ ให้มารดาบิดากับบุตรธิดา อาจารย์กับศิษย์ สามีกับภรรยา ญาติมิตรกับญาติมิตร เข้ากับข้า สมณพราหมณ์กับคฤหัสถ์ รักใคร่นับถือกันตามฉันทที่เกี่ยวกันอย่างไร และให้อนุเคราะห์แก่กันตามหน้าที่ และอนุศาสนี ให้แผ่เมตตาทั่วไปไม่เจาะจงเฉพาะบุคคลนั้น เช่นตรีสสอนบรรพชิตให้ตั้งจิตเอื้อเพื่อแผ่แก่เพื่อนสหพรหมจารี ที่ยังมีได้มาก็ขอให้มาสู่อาวาส ที่มาแล้วก็ขอให้อยู่เป็นผาสุก ตลอดถึงให้ทำตนเองเป็นอุปมา ในการรักสุขเกลียดทุกข์ แล้วและเว้นจากเบียด-

เขียนล้างผลาญกันและกันเสีย พระองค์ประทานธรรมชัคนำให้ตั้งอยู่ในเมตตาทั้ง ๒ สถาน ตามกาลและเวลา.

เมื่อพรรณนาถึงผล เมตตานี้ ย่อมให้สำเร็จประโยชน์แก่ตนและผู้อื่นทั้ง ๒ ฝ่าย. ผู้ประกอบด้วยเมตตาย่อมอยู่เป็นสุขสบาย ไม่ต้องกระทบกระทั่งด้วยอาฆาตพยาบาทวิหิงสา มีจิตปลอดโปร่งหาที่ติขัดมิได้ ย่อมไกลจากอันตรายแก่ปฏิปักษ์ ทั้งจะเป็นที่รักใคร่นับถือของชนทั้งหลาย. ฝ่ายผู้อื่นได้รับอนุเคราะห์ด้วยกำลังเมตตาจิตนั้นก็จะได้ประสบซึ่งวัตถุอันจะให้เกิดสุขบ้าง ซึ่งอุบายอันจะให้ได้สุขวัตถุนั้นบ้าง ซึ่งตนไม่มีทางจะหาได้ตามลำพัง แต่นั่นก็จะหวังดีตอบแก่ท่านผู้อุปถัมภ์ สมด้วยคำพระเทมียบรมโพธิสัตว์เจ้าว่า **ปุชโก ลภเต ปุช** ชนผู้บูชาย่อมได้รับบูชาตอบ **วนุทโก ปฏินุทน** ชนผู้ให้ย่อมได้รับให้ตอบแทน ดังนี้. แต่ความต่างแห่งผล ก็ย่อมจะมีตามประเภทของเมตตานั่นเอง เมตตาที่เป็นไปโดยเจาะจงย่อมมีกำลังกล้า แต่ว่ามีเขตแคบ ส่วนเมตตาทั่วไปไม่เฉพาะบุคคลสำเร็จผลกว้าง แต่มีกำลังเพลา เหมือนเชือกสั้นเหนียวได้มันกว่าเชือกยาว แต่สาวไปไม่ถึงไหน. แต่ทั้ง ๒ นั้น ก็ควรวิญญูผู้รู้จักอำนาจประโยชน์จะพึงให้เป็นไปตามโอกาส.

สมเด็จพระมหารัชมังคลาจารย์ มีพระราชอภัยเป็นที่ยำนอนแห่งพระเมตตา ทรงชุบเลี้ยงพระราชวงศานุวงศ์และเสวกามาตย์ ให้เจริญด้วยอิสริยยศศักดิ์สูงการบริวาร ทรงอภิบาลประชาชนให้อยู่

เย็นเป็นสุขปราศจากภยันตราย ได้ช่องชวนชวยในกิจการเป็นเครื่อง
หาเลี้ยงชีพโดยสะดวกไม่ติดขัด เจริญด้วยโภคสมบัติโดยคุณานุรูปของ
บุคคลนั้น ๆ จะทรงพระราชดำริสิ่งอันใดก็ให้เป็นไปด้วยกำลังพระ
เมตตา เป็นต้นว่า ออกพระราชบัญญัติเพื่อเลิกทาส ด้วยพระราช
ประสงค์จะให้ข้าขอบขัณฑสีมาได้เป็นไททั่วหน้า ทรงจัดตั้งทั้งบำรุง
การศึกษาขึ้นในพระราชอาณาจักร เพื่อให้กุลบุตรได้ความรู้ความ
สามารถจะได้เป็นราษฎรที่ดี และมีความจงรักในชาติภูมิของตน และ
ยังทรงพระอารีถึงชนชาวต่างประเทศผู้เข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร
พระราชทานธรรมิการักษาเพื่อได้อยู่เป็นผาสุก และประกอบการค้าขาย
โดยคล่องใจ เมื่อเร็ว ๆ นี้ก็ได้พระราชทานที่ดินสร้างวัด โดยฐาน
ทรงพระอนุเคราะห์ผู้ถือศาสนาต่าง แต่ชั้นสัตว์เดียรฉานบางเหล่าก็ยัง
ได้รับพระเมตตา เช่นออกประกาศห้ามไม่ให้ใครฆ่าช้างโขลงและใช้
ตราครุฑม้าที่ทุพพลภาพเป็นต้น ที่สุดจนมีงานนักขัตฤกษ์ใด ๆ ก็ยัง
ทรงแสดงพระเมตตาในประมุขชนให้ปรากฏเนื่อง ๆ มา เช่นครั้งมี
งานสมโภชพระชนมพรรษา ๕๐ ทศ ร่วมสมัยกับสมโภชราชสมบัติได้
๒ เท่ารัชกาลที่ ๔ เมื่อ ศก ๑๒๒ โปรดให้มีการเลี้ยงและแจกเสมา
พระราชทานเด็กราษฎร ณ ท้องสนามหลวง พร้อมทั้งการมหรสพ
เป็นที่บันเทิงจิต และที่สวนดุสิตโปรดให้มีการเลี้ยงพระบรมวงศานุวงศ์
ข้าทูลละอองธุลีพระบาททั่วไป ถึงพระสงฆ์เป็นวัน ๆ ไป แต่ข้อที่น่า
จับใจนั้นคือมีการประชุมพระญาติวงศ์และเลี้ยงพวกสหชาติ ที่ได้รับ
พระราชทานพรณนาแล้วในศกหลัง ยังความชื่นบานให้เกิดทั่วหน้า

ราวกับบันดาลฝนโปกขรพรรษธาราให้ตก ที่ท่านแสดงไว้ในเวสสัน-
ตรชาดกว่าเฉพาะมีในคราวประชุมพระญาติของสมเด็จพระบรมศาสดา-
จารย์ ทั้งในปัจจุบันกาลและอดีตสมัย เป็นอศจรรย์ใหญ่นาน ๆ มี.
ประชาชนผู้ได้รับพระเมตตาปกแผ่ไป ย่อมจงรักภักดีในสมเด็จพระม
บพิตรพระราชสมภารเจ้าเป็นอย่างยิ่ง และความจริงข้อนี้ก็ปรากฏไปใน
นานาประเทศ จนมีผู้สรรเสริญพระเกียรติว่า ยากที่จักหาพระเจ้า
แผ่นดินผู้สันทัดกับราษฎรได้เหมือนเช่นนี้ และมีสำคัญเห็นเป็นกำลัง
ใหญ่ หากจะมีพวกใฝ่ร้ายก็ยิ่งต้องกลายเป็นทำดีต่อ. พระคุณข้อนี้ จัด
เป็นเมตตาปุเรจาริกตา ประถมมงคลวิเสศ.

ปฏิสันถารกุสลดานั้น มีพรรณนาว่า อาการเครื่องแผ่แผ่
ชื่อว่าปฏิสันถาร ได้แก่การต้อนรับปราศรัย กล่าวโดยอาการเป็นไป
ปฏิสันถารนี้ เป็นกิจควรทำแก่แขกผู้มาถึงถิ่นของตนแม้แต่เพียงด้วย
วจา ดังที่เรียกว่า สมุโฆทนา ก็ยังให้สำเร็จผล ทำความยินดีให้เกิด
แก่ผู้ได้รับ เป็นอุบายเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจเพื่อดั่งอยู่ในไมตรี และทวี
ความสนิทยิ่งขึ้น ท่านจึงจัดเข้าไว้ในสังคหวัตถุ ๔ มีชื่อว่า ปิยวชฺช
ถ้อยคำที่ทำให้เป็นที่รัก โดยความเป็นกิจอันมิตรจะพึงทำแก่มิตรด้วยกัน
ไซ้แต่เท่านั้น ยิ่งเป็นหน้าที่ของท่านผู้เป็นอิสระจะพึงทำแก่ผู้น้อยให้ได้
อัสสาทะ ณ สำนักตน เพื่อปลุกความนิยมของชนทั้งหลายทั่วไป ท่านจึง
สงเคราะห์เข้าไว้ในสังคหวัตถุ ๔ อีกแผนกหนึ่งกล่าวชื่อว่า วจาเปยย
วจาอันคู่คี่ม โดยความเป็นราชธรรมของพระมหากษัตริย์เจ้า. ไม่ใช่
แต่ด้วยวจาเท่านั้น แม้ด้วยกัณฑ์ก็ควรทำตามเวลา การต้อนรับ

ปราศรัย ด้วยใช้พัสดุสิ่งของเหมาะแก่ความต้องการ เช่นให้ปาน-
โภชนาหารและที่พักเป็นต้น ดังนี้เรียกว่าอามิสปฏิสันถาร. อันการ
แผ่เพื่อนั้นชอบที่จะให้เป็นไปโดยธรรม เช่นแสดงตนตามฉันที่ควรจะ
เป็นอย่างไร และยังแขกผู้มานั้นให้ได้รับความยกย่องนับถือแลเอื้อเพื่อ
สมแต่เขาเป็นอาทิ ดังนี้เรียกว่าธรรมปฏิสันถาร.

การปฏิสันถารนี้ เป็นประเพณีที่นิยมสืบมาของโบราณบัณฑิต
นอกพุทธรูปบาทสมัย แม้แขกนั้นมาดีมาร้ายอย่างไร ก็สำคัญเห็นเป็น
กิจที่ควรทำตามหน้าที่ ความข้อนี พิงสาธกด้วยพระเวสสันดรทรงทำ
ปฏิสันถารแก่พราหมณ์ชุกผู้มาทูลขอ ๒ พระกุมาร และแต่ท้าวมัชฌวาน-
เทวราช ผู้จำแลงเพศเป็นพราหมณ์มาขอพระมัทรี พระองค์
ตรัสปราศรัยให้เกิดความยินดีแล้ว เชิญให้ล้างเท้าแล้วให้เข้าไปใน
อาศรมบท จึงเลือกบริโภคนผลมธุรสเป็นของป่า และคีมวาริไสเย็น
เป็นของตักมาจากธารเขาตามชอบใจ. ครั้นมาถึงพุทธรูปบาทสมัย สมเด็จพระ
สัมมาสัมพุทธเจ้า ก็ตรัสสอนให้เคารพในปฏิสันถารเหมือนกัน
แม้ฝ่ายบรรพชิตก็ยังไม่พ้นจากต้องทำ เมื่ออาคันตุกะมาถึงสำนัก ก็เป็น
หน้าที่ของเจ้าอาวาสจะต้องต้อนรับโดยกิจวัตร. ถึงมีข้อห้ามไม่ให้ทำ
สัทธาไทย คือของที่เขาวាយด้วยศรัทธาให้ตกไป คือห้ามมิให้
แจกจ่ายแก่ภคหัตถ์ผู้มีได้เกี่ยวข้อง ให้เจ้าของเสียศรัทธา และมีข้อ
ห้ามมิให้ทำยารักษาผู้อื่นผิด ๆ พลัง ๆ แต่ถ้าคนเหล่านั้นมายังอาวาส
โดยฐานเป็นแขกควรได้รับปฏิสันถาร ภิกษุจะสงเคราะห์ด้วยโภชนา-
หารและสิ่งอื่น ๆ ที่ควรปรารภนา หรือเขาเจ็บไข้จะประกอบยาให้

ตามความรู้ความเข้าใจที่ไม่มีโทษ ชำจะเป็ความดี แต่ต้องมีเมตตาจิตเป็นที่ตั้ง ไม่หวังจะได้ลาภผลเป็นของตนแทนอุปการ. แม่สมเด็จ พระบรมศาสดาจารย์เอง ก็ยังต้องทรงเป็นกิจวัตร เป็นธรรมเนียมของ พระภิกษุบริษัทผู้อยู่ต่างตำบล พออยู่กาลฝนถั่วนไตรมาสแล้ว ก็มาเฝ้าแม่เด็จพระผู้มีพระภาค พระองค์ก็ตรัสปราศรัยแก่ภิกษุอาคันตุกะผู้มาจากทิศนั้น ๆ ตามการณั้ เป็นต้นว่า ตรัสถามถึงผาสุวิหารการอยู่สบาย การเลี้ยงชีพ และการเดินทาง เมื่อได้ทรงทราบเรื่องแล้ว บางคราวทรงบัญญัติสิกขาบทขึ้นใหม่บ้าง เติมอนุบัญญัติให้รัดเข้าหรือให้แบ่งเบาลงบ้างก็มี บางครั้งก็ประทานอนุศาสนีเป็นธรรมปริยายตามสมควรแก่อดีตูปัตติเหตุ โปรดให้จัดเสนาสนะประทานเป็นพิเศษบ้างก็มี แม้แต่เหล่าเดียรถีย์ก็ยังได้รับพุทธปฏิสันถารไม่ยกเว้น. ในฝ่ายคฤหัสถ์ปฏิสันถารก็จำเป็นจะต้องประพุดตามหน้าที่ จัดเข้าในปัญจพถิโดยชื่อว่าอติพถิ ก็ต้องรับแขกผู้มาถึงสำนัก เป็นกิจอันอรียสาวกควรทำด้วยกำลังแห่งภคทรัพย์ที่เกิดขึ้นด้วยอำนาจความหมั่นในการงานอันปราศจากโทษ เพื่อถือสารประโยชน์แห่งสมบัติไม่ให้ไร้ผล.

แลปฏิสันถารนั้น แม้เป็นอุบายเครื่องยึดเหนี่ยวน้ำใจชนผู้ได้รับโดยเค้าเงื่อนก็จริงอยู่ แต่ถ้าบุคคลเป็นผู้ไม่ฉลาดในวิธีทำ ชำจะกลับให้โทษ ก็อาจเป็นได้. ดูจพวกสากยาราชต้อนรับปราศรัยวิฑูทกกุมารพระราชโอรสพระเจ้าปเสนทิโกศลราช ที่กุมารเข้าพระทัยไปว่าประมาทหมิ่น จนถือเป็นสาเหตุเจ็บแค้น แต่พอได้ราชสมบัติก็ยกพยุหเสนาฯไปปราบสากยชนบทให้อยู่ใต้อำนาจ. เป็นดังนี้ ก็

เพราะพวกสากยะไม่ฉลาดในวิธีทำปฏิสันถาร การควรจะเป็นดีก็กลับให้โทษแก่ผู้ทำ. เหตุคั้งนั้น จำต้องประสงค์ความฉลาดของบุคคลในกิจนั้นเป็นที่ตั้ง ผลจึงสำเร็จด้วยดี ความเข้าใจวิธีทำปฏิสันถาร ชื่อว่าปฏิสนธารกุตตลา.

แลปฏิสันถารอันบุคคลทำด้วยความฉลาด สบโอกาสยามที่ปรารธนา ย่อมสามารถอำนวยผลอันงามแก่ผู้ทำ มีอย่างในคัมภีร์มหาวงศ์พงสาวดารสีหพ. เมื่อครั้งเกาะลังกาเกิดจลาจลด้วยกบฏภายใน พระเจ้าวิภูคามณิอภัยเสียมืองอนุราชแก่พวกทมิฬ เสด็จหนีไปสำนักอยู่ในไพรจังหวัดเวสศศิริวิหาร ได้ทรงรับปฏิสันถารคือการเอาใจใส่เลี้ยงดูของพระมหาตีสสระเจ้าอาวาส ครั้นตีเมืองอนุราชคืนได้แล้ว ทรงระลึกถึงอุปการของพระเถระ จึงทรงสถาปนากษัตริวิหารถวาย.

แม้ผู้มามีจิตคิดร้ายอยู่ก่อน บางคราวก็อาจผ่อนผันให้ระงับกลับเป็นดีได้ ดังพระอภัยเถระเจ้าอาวาสเจตียศิริวิหาร ในการที่เกาะลังกา กำลังเกิดจลาจล หมู่ชนผู้ตั้งช้องสู้กันเป็นกองโจรพากันยกมาเพื่อจะปล้นวัด พระเถระให้จัดโภชนาหารเตรียมไว้ พอพวกโจรมาถึงก็ให้เลี้ยงอิมหนาสำราญ พวกโจรได้รับปฏิสันถารเช่นนี้ก็เกิดไมตรีจิตงดการที่คิดไว้ว่าจะปล้นนั้นเสีย กลับช่วยป้องกันรักษามิให้พวกอื่นมาเบียดเบียนได้. วัดถุนี่ แม้ท้องเรื่องเป็นอย่างไรอยู่ ก็พอสาธกให้เห็นว่าปฏิสันถารเป็นเครื่องระงับร้ายให้กลายเป็นดี เป็นเครื่องมือสำหรับผจญของหมู่มีกำลังน้อย แต่อยู่ใกล้ชิดหมู่มีกำลังกว่า ดูจพระ-

มหาเถระตั้งสำนักอยู่ใกล้โจรหมู่ใหญ่ เข้าในคำว่า อสากุ ธาธุนา ชิน
ผจญคนชั่วด้วยความดีดังนี้.

ยังอิสรชนผู้มีอำนาจมาเอื้อเพื่อในปฏิสันถาร ผลก็จะไพศาล
ออกไป นำให้ประชุมชนนิยมนับถือ และระบือเกียรติคุณทั่วทิศานุทิศ
เมื่อชนทั้งปวงมีไมตรีจิตอยู่แล้ว ความเจริญก็ย่อมมีโดยลำดับกัน.
เหตุคั้งนั้น โบราณบัณฑิตจึงได้ยกสังกหัตถุ ๔ ขึ้นแสดงโดยความ
เป็นราชธรรม เมื่อพระเจ้าแผ่นดินทรงบำเพ็ญให้บริบูรณ์แล้ว ประ-
ชาชนเข้าขอบขัณฑสีมาย่อมจะนิยมในพระบารมี เกียรติคุณข้อนี้ ย่อม
จะชักคนนอกประเทศ ให้มาสู่พระเดชานุภาพ ช่วยกันประกอบ
กสิกรรมและพาณิชย์กรรม ทำพระราชอาณาเขตให้มั่งคั่งด้วยประชาชน
และโภคทรัพย์ นับว่าเป็นกำลังอันใหญ่ เป็นที่เกรงขามแก่ผู้ใฝ่ร้าย
ทั้งภายในภายนอกทั่วกัน.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระปรีชาในอันจะ
พระราชทานพระราชปฏิสันถารแก่ประชุมชนทุกเหล่า แม้แต่เพียงได้
เข้าเฝ้าและรับพระราชดำรัสก็มีปีติชื่นบาน มีพระคุณเป็นอัศจรรย์ ต้อง
กันกับอัจฉริยภาพคุณธรรมของพระเจ้าจักรพรรดิราช ดังแสดงไว้ในมหา-
ปรีนิพพานสูตร* มีใจความว่า ราชบริษัท ๔ เหล่า คือ กษัตริย์
พราหมณ์ คฤหบดี สมณะ เข้าไปเฝ้าพระเจ้าจักรพรรดิราชแม้แต่
เพียงเท่านั้นก็ยังยินดี ถ้าพระองค์มีพระราชดำรัสด้วยก็ยังชื่นบาน ต้อง
การจะให้ตรัสต่อไปอีก ยังไม่ทันอ้อมใจ พระเจ้าจักรพรรดิก็ต้องทรงนิ่ง

ไปเอง. ยิ่งได้รับพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ ก็ยิ่งเข้มแข็งตั้งใจ
จงรักภักดี. อนึ่ง ทรงบำเพ็ญสังคหวิธิตำนุบำรุงประชาชนให้อยู่เย็น
เป็นสุข และป้องกันให้ปราศจากภัยอันตราย ชาวต่างประเทศทั้งหลาย
พากันเข้ามาพึ่งพระบรมโพธิสมภาร ประกอบการหาเลี้ยงชีพตามวิสัย ทำระนกร
ให้สมบูรณ์ด้วยสารพัดสินค้า ต้องด้วยคำชมเมืองท่าของโบราณว่า
ปฎุเกาหน เป็นที่แก้ห่อพัสดุ จัดเป็นองคคุณของบ้านเมืองประการ
หนึ่งในครั้งนั้น. พระเกียรติขจรไปในนานาประเทศ โดยพระคุณพิเศษ
กล่าวตามคำโบราณว่า **โอปาน** ตรีภูมเป็นที่ส่องแสง คุจชลาถัย
อันเป็นที่ลงคิมของสัตว์ทุกจำพวก ฉะนั้น แยกเมืองผู้สูงศักดิ์ตั้งแต่
พระราชโอรสของพระเจ้าแผ่นดิน ผู้เป็นรัชทายาทตลอดลงมาถึง
เสวกามาตย์ ในประเทศอันเป็นราชสัมพันธ์มิตร เมื่อมาสู่ทิศนี้ก็ยินดี
เข้ารับพระราชปฏิสันถาร และมีความชื่นบานกลับไป เพิ่มพูนพระ
เกียรติให้ปรากฏในประเทศนั้น ๆ ต้องด้วยพจนประพันธ์ว่า

ทุเร สนุโต ปกาเสนติ หิมวนุโต ว ปพพโต*

สัพบุรีสาธุชน ย่อมปรากฏไปได้ในที่ไกล เหมือนเขาหิมพานต์

อสุนเตตตุถ น ทิสสนุติ รตุตี จิตตา ยถา สรา

ฝ่ายอัสบรูษ ถึงอยู่ในที่ไกลก็ไม่มีใครเห็น เหมือนลูกศรที่ยิงไป

ในราตรี พระคุณคือทรงพระปรีชาในพระราชปฏิสันถาร ชื่อว่า

ปฎิสนุถารกุสตา ทุติยมงคลวิเสศ.

พระราชจริยารัฐฐาภิบาลโนบายนั้น คือราชกรณียกิจที่ทรงจัดขึ้น

ด้วยพระบรมเชษฐาภาพ เพื่อเป็นหิตานุหิตประโยชน์แก่พระราชอาณาจักร กับทั้งประชาชนข้าขอบขัณฑสีมา. การในขอบหลังตั้งแต่กันยายน ศก ๑๒๓ ถึง เดือนสิงหาคม ศก ๑๒๔ นี้ ที่ควรยกขึ้นพรรณนา.

ฝ่ายพระราชอาณาจักร นอกจากยกย้ายขยายการที่ได้จัดไว้ก่อนแล้วให้กว้างขวาง ในทางพระเมตตา ได้ทรงตั้งพระราชบัญญัติเลิกทาสเปิดให้เป็นไท ไม่ต้องมีพิกัดเก็ยเหมือนในหนหลัง ผู้ที่ยังไม่เคยเป็นทาสหรือหลุดพ้นแล้ว ก็ห้ามไม่ให้ขายตัวเป็นทาส ผู้เป็นทาสอยู่แล้ว ก็ไม่ยอมให้ขึ้นค่าตัว ทั้งให้นายมีเมตตาลดค่าตัวให้เป็นรายเดือน เพื่อเร่งรัดให้หมดทาสในแผ่นดิน. อนึ่ง ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะเลิกบ่อนเบี้ยให้สิ้นทั้งพระราชอาณาเขต เพื่อจะตัดเหตุร้ายและความฉิบหายทรัพย์ของราษฎร และผ่อนเลิกให้มีน้อยลงโดยลำดับปี ในศกนี้ ตรีสให้เลิกบ่อนเบี้ยในหัวเมืองมณฑลนั้น ๆ รวมกันถึง ๘๔ ตำบล. อนึ่ง ทรงตั้งพระราชกมลจะทรงยกย่องพระราชวงศานุวงศ์และข้าราชการเก่า เมื่อถึงอภิถักจิตสมัยที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จมายังโลกนี้ครบ ๑๐๐ ปี ได้ทรงสร้างเหรียญรัตนารัศกาลที่ ๔ พระราชทานแก่ผู้ได้รับราชการมาตั้งแต่ครั้งนั้น จัดเป็น ๕ ชั้นตามศักดิ์. ในแผนกอารักขาทรงตั้งพระราชบัญญัติรถจ้าง และพระราชบัญญัติเดินเรือในแม่น้ำสยาม เพื่อป้องกันภัยอันตรายอันจะมีแก่หมู่ชนผู้สัญจร.

ในหมวดการโยธา ทรงตั้งพระราชหฤทัยจะบำรุงพระนครให้

สะดวกด้วยการไปมา ทรงดำเนินพระบรมราโชบายกู้ทรัพย์เมืองต่าง ประเทศมาจ่ายใช้ในการสร้างทางรถไฟ ไม่ต้องคอยพระราชทรัพย์เหลือจ่ายราชการให้ชักช้า. กำลังทรงเริ่มสถาปนาทางรถไฟสายตะวันออก ตั้งแต่กรุงเทพฯ ถึงแม่น้ำบางปะกง และทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตแก่บริษัททุนจำกัดหมู่หนึ่ง ให้สร้างทางรถไฟในระหว่างเมืองสมุทรสาคร กับเมืองสมุทรสงครามต่อกัน และรถไฟสายกรุงเทพฯ กับเมืองสมุทรสาคร ที่พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้สร้างไว้ก่อนนั้น ก็สำเร็จเปิดเดินไปมาได้แล้ว การในพระนคร ก็ได้ซ่อมแซมถนนสะพานบางแห่งที่ชำรุดให้คืนคง สะพานผ่านฟ้าลีลาศและอื่น ๆ ที่สำเร็จลงในขวบปีนี้ก็มีหลายตำบล.

ในทางบำรุงรัฐัญผล การทำโหนดที่ดินและขุดคลองก็ให้ขยายออกไปในหัวเมืองมณฑลกรุงเทพฯ และหัวเมืองใกล้เคียง. ส่วนการนอกพระราชอาณาเขต พระราชไมตรีอันมีกับต่างประเทศ ก็เป็นไปโดยความปรองดองกัน.

พระราชกรณียกิจส่วนรัฐาภิบาลนโยบาย ที่พรรณนามาพอเป็นนิตยสนนัยนี้ จัดเป็นตติยมงคลวิเสศ.

พระราชจริยาทั้ง ๓ ประการ ที่ได้รับพระราชทานถวายวิสาขนามาโดยลำดับนี้ ก็เป็นเพียงเอกเทศแห่งพระคุณสมบัติเท่านั้น แต่พอสำเร็จประโยชน์ในอันเจริญพระปีติปราโมทย์ ขณะทรงพระปัจเจกเวกขณถึงในมหามงคลพิธิ แต่นั้นสิริสวัสดิ์จะเกิดมีแต่สมเด็จพระบรมบพิตร พระราชสมภพเจ้า ตามกำลังแห่งประโยชน์สมบัติมีพระคุณพิเศษนั้น เป็นปทัฏฐาน.

ในศก ๑๒๕

พระคุณพิเศษ ส่วนอรรถสมบัติ จะถวายวิชันนาด้วยกาลัญญาตา ส่วนปรหิตปฏิบัติ จะถวายวิชันนาด้วยปุตตสังคหะ และรัฐฐาภิบาล- โนบาย พอเป็นนิตัสสนนัย.

กาลัญญาตาข้อต้นนั้น มีพรรณนาว่า เวลา คือคราวครั้ง อันสมควร หรือเป็นโอกาส ชื่อว่ากาลในที่นี้. บุคคลผู้รู้จักกาลเช่นนั้น ชื่อว่ากาลัญญา. ความเป็นผู้เช่นนั้น ชื่อว่ากาลัญญาตา ความเป็นผู้รู้จักกาล. คุณข้อนี้เป็นสำคัญในอันประกอบงานนั้น ๆ. ถ้าบุคคลไม่เป็นกาลัญญา เมื่อถึงคราวที่ควรทำ ก็หาทำไม่ เมื่อเป็นเช่นนั้น ก็จะคลาดจากประโยชน์ที่จะควรได้ควรถึง ประโยชน์ซึ่งได้อยู่แล้ว ก็กลับจะเสื่อมเสียไป ภัยอันตรายก็ได้ช่องที่จะเกิดมี. ข้อนี้พึงสาธกด้วยที่ฆราวาชาดกตอนต้น ครั้นพระเจ้าพรหมทัตผู้ครองแคว้นกาสิ เสด็จกรีธาพล เพื่อจะไปตีโกศลรัฐ. พระเจ้าที่ฆิตติผู้ผ่านสมบัติในอาณาจักรนั้น ทรงพระดำริเห็นว่า พระองค์มีอาณาเขตน้อย ทั้งขัดสนมีพระราชทรัพย์ร่พลพาหนะก็น้อย คลังศัสตราวุธยุทธภัณฑ์ และนางอันเป็นที่รวบรวมเสบียงอาหารก็บกพร่องไม่บริบูรณ์ ไม่มีทางจะต่อสู้กับพระเจ้าพรหมทัตผู้มีกำลังใหญ่ แม้เพียงศึกเดียวเท่านั้น. ครั้นลงสันนิษฐานเช่นนี้แล้วก็ทิ้งพระนครเสีย ปลอมพระองค์พาพระมเหสีประลาตไป พระเจ้าพรหมทัตก็ได้โกศลรัฐโดยง่ายคาย ไม่พึดต้องรบ ช้ำยังจับพระเจ้าที่ฆิตติกับพระมเหสีได้ในภายหลังอีกด้วย.

เรื่องนี้แสดงให้เห็นว่า โทศลรัฐแม้เป็นประเทศน้อย แต่ตั้งอยู่ติดต่อกับแคว้นกาสิอันเป็นประเทศใหญ่ เมื่อยังทรงความเป็นอิสระด้วยตนก็ชอบแต่จะตระเตรียมรีพลพาหนะ สังสมทรัพย์พัศคุศัศตราวุธยุทธภัณฑ์และเสบียงอาหาร จัดการป้องกันรักษาและทำนุบำรุงให้สมบูรณ์เพื่อจะได้เกิดทรัพย์เป็นเครื่องเพิ่มพูนกำลังยิ่งขึ้นไป จนสุดวิสัยที่อาจจะเป็น อันกิจเช่นนี้จำเป็นต้องทำให้พร้อมไว้ในเวลาสงบ ยังไม่มีศัตรูมารบกวน จะปล่อยไว้ให้ขาดตกบกพร่อง จะตระเตรียมเฉพาะในเมื่อยามต้องการ ไหนเลยจะทัน. การละเลยให้ล่วงเวลา เป็นเหตุแห่งหายนะเมื่อภายหลัง ดังสาธกนี้. อีกประการหนึ่ง คนผู้ไม่รู้จักกาลแม้เมื่อทำกิจ แต่ทำให้ผิดสมัยคือด่วนทำเสียแต่เมื่อยังไม่ทันถึงเวลา การงานก็หาสำเร็จผลดีไม่ ข้อนี้พึงเห็นอุทาหรณ์ในเรื่องพระเจ้าอชาตศัตรู ผู้ครองมครรัฐ ทำสงครามกับพวกกษัตริย์ลิจฉวี ผู้ครองแคว้นวัชชี ในเวลาเธอกำลังตั้งอยู่ในสามัคคีธรรมพร้อมเป็นสมานฉันท์ช่วยกันต่อสู้ป้องกันอาณาจักรด้วยความองอาจ ท้าวเธอก็ไม่สามารถจะได้ชัยชนะ ต่อภายหลังแต่งกลอุบายปล่อยวัสสการพราหมณ์มหาอมาตย์ ไปยุยงให้แต่สามัคคีจากกัน จึงได้มีชัย ดีได้แคว้นวัชชีมาอยู่ใต้อำนาจของพระองค์. ข้อนี้ก็ให้ลงสันนิษฐานว่า ครั้งก่อนยังไม่เป็นเวลา การจึงไม่สำเร็จสมหมาย ครั้นภายหลังประกอบถูกคราวจึงสำเร็จได้ แม้ในคัมภีร์ชาดก ท่านก็ได้ยกความข้อนี้ขึ้นแสดงในบาทคาถา โดยความเป็นราชาธิบดีของพระเจ้าคามณีว่า

อปี อตรมานานัน ผลาสาว สมิขณติ*

เออก็ความหวังในวิบุลผล ย่อมสำเร็จแก่บุคคลผู้มีปรีชาญาณค้อยประกอบการทำงานโดยอุบาย ไม่มั่งงายคว่นเห็นแต่ได้เข้าว่า ดังนี้. อีกฝ่ายหนึ่งเมื่อถึงเวลาที่หาประกอบกิจที่จะพึงทำไม่ ปล่อยให้กาลล่วงไปเสียแล้ว จึงปรารภจะทำเมื่อภายหลัง เมื่อเป็นดังนี้ ก็จะคลาดจากประโยชน์ที่จะพึงได้พึงถึง. ข้อนี้มีเรื่องพระเทวทัตเป็นนิตัสสนะ พระเทวทัตนั้น ในเวลาที่เขายังสามารถ ก็มีได้นิยมในโอวาทอนุศาสน์ของสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าผู้เป็นพระศาสดา ซ้ำก่อนเวรามาตคิดร้ายในพระองค์เสียอีก แต่ก็ไม่ได้สำเร็จตามมุ่งหมาย ครั้นภายหลังเมื่อกำลังอยู่ที่คยาสิสประเทศอาพาธหนัก กลับจิตหวนคิดถึงพระบรมศาสดา อ้อนวอนพวกศิษย์ให้พาไปพระเชตวัน ยังไม่ทันได้เฝ้า ก็พอเกิดวิบัติมาตัดชีวิตเสีย ซึ่งพระโบราณจารย์กล่าวว่าจะต้องแผ่นดินสูบ. หากว่าในเวลาสามารถ เธอไม่เป็นเช่นนั้นก็น่าจะบรรลุธรรมพิเศษส่วนโลกีย์โลกุตร โดยควรแก่ปฏิบัติ. นี่มากลับจิตได้ในเวลาไม่เป็นโอกาส จึงได้คลาดจากประโยชน์คุณที่จะควรได้ควรถึงเช่นนี้. แม้ในคัมภีร์ชาดก ท่านก็ได้ยกความข้อนี้ขึ้นแสดงในคาถา โดยความเป็นภายิตของอาจารย์ทศปาโมกข์ในเมืองตักกสิลา ผู้สิ้นมาณพ ๕๐ ให้เล่าเรียนศิลปศาสตร์มาณพผู้หนึ่งรับใช้ไปหาพิน ไปเชื่อนเสีย ครั้นเพลาย่นเก็บอะไรไม่ทัน หักได้ไม้กุ่มสดมา. อาจารย์ยกเรื่องนี้เป็นอุปติเหตุแล้ว และกล่าวติให้เป็นคติของมาณพทั้งปวงว่า

โย ปุพฺเพ กรณียานิ ปจฺจนา โส กาคุมิจฺจติ

วรุณกฺกฺขัณฺณํ ภาณุโชว ส ปจฺจนา อนุตฺตปฺปติ*

บุคคลใด ไม่ทำกิจที่ตนควรจะทำเมื่อมาก่อน เขามาปรารธนารีบร้อน จะทำเมื่อภายหลัง บุคคลนั้นก็เป็นดังมาณพผู้หักไม้กุ่มมา ย่อมเดือดร้อนในเวลาหลังจะนี้. แม้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า ก็ได้ทรง พระปรารภความคลาดจากประโยชน์ เพราะคลาดจากเวลา ทรง ภาษิตคาถา^๑ ว่า

อุฏฺฐานกาลมฺหิ อนุฏฺฐหาโน

ยฺวา พลี อาลสิยํ อุเปโต

ชายผู้ยังหนุ่ม มีกำลังว่องไว แต่เข้าไปถึงความคร้าน ไม่ขยันใน กาลที่ควรจะทำเพียร.

ถฺสฺสนฺตฺสฺกปฺปมโน กุสิโต

ปฺลฺยณาย มคฺคํ อลฺโส น วิหฺนฺตติ

มีใจในอันดำริจมเสียแล้ว มัวเกียจมัวคร้านเสีย ย่อมจะไม่ได้ประสบ พบบทหรือบรรลุลोकุตตรมรรคด้วยปัญญา พระพุทธภาษิตข้อนี้ควร เป็นเครื่องเตือนใจชนผู้ตั้งอยู่ในวัยอันเจริญ เพื่อประกอบเพียรในสมัย ที่ตนยังสามารถ จะได้ไม่คลาดจากประโยชน์ที่จะพึงได้ถึงทั้งทางโลก ทั้งทางธรรม. บุคคลไม่รู้จักกาล ถึงคราวก็ไม่ประกอบกิจหรือทำให้ ผิดเวลา ค่วนไปข้างเข้าไปข้าง ย่อมได้รับความเสื่อมเสีย มีตัวอย่างดังรับ พระราชทานถวายเป็นวิชาสมาธิ เหตุดังนี้ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์

๑. พุ. ขา. ๒๗/๒๗. ๒. พุ. ฐ. ๒๕/๕๒.

จึงประทานพระบรมพุทโธวาทะเนื่องด้วยการรักษาตนไว้ว่า

นคริ ยถา ปจฺจนุตฺติ คฺคตฺติ สนฺตรพาหิริ

นครอันตั้งอยู่สุดแดน เป็นเมืองหน้าศึก ชนทั้งหลายป้องกันรักษา เป็นกวดขัน ทั้งภายในภายนอกฉนั้นใด เอว โคเปถ อุตฺตานํ ท่านทั้งหลายจงระวังรักษาตนฉนั้นนั้น ขโณ โว มา อุปฺจฺจกา ขณะอย่าได้ล่วงท่านทั้งหลายไปเสีย ขมฺมาติตา หิ โสจฺนฺติ เพราะชนทั้งหลายอันขณะล่วงไปเสีย ย่อมโสภเสรฺรารันทค นิรยฺมุหิ สมฺปฺปิตา ย่อมไปเต็มแน่นอยู่ในนิริยาบาย ดังนี้.

บุคคลผู้เป็นกัลลัญญู รู้จักกาลสมัย ทำธุระให้สบเวลา ได้ชื่อว่า ปฏิรูปการี ผู้ทำสมควร ย่อมจะได้บรรลุความเจริญด้วยวิบุลผลตั้งต้น แต่โทษสมบัติ. พระคันถรจนจารย์จะสำแดงความข้อนี้ให้ชัด จึงชักเรื่องจุลลกเศรษฐีมากล่าวในคัมภีร์อรรถกถาชาดก สรรเสริญความหมั่นของจุลลันเตวาสิก ผู้รับใช้ของเศรษฐี ที่รู้จักประกอบพาณิชยกรรม ให้ถูกคราวนิยม สั่งสมโภคทรัพย์เป็นอันมากขึ้นได้ในไม่ช้า ต่อมาก็ได้รับตำแหน่งเป็นเศรษฐีใหญ่ ให้สมคานานิพนธ์ว่า

อุปฺปกนฺปิ เมธาวิ ปาภฺภูณ วิจฺกฺขโณ

สมฺภูฏาเปติ อุตฺตานํ อณฺุ อคฺคิวิ สนฺธมฺ

บุคคลผู้มีปัญญาคาดเห็นเหตุผลประจักษ์ ย่อมยังตนให้ตั้งขึ้นได้ ในยศศักดิ์ศฤงคาร ด้วยทรัพย์ที่เป็นต้นทุนแม้มีประมาณน้อย จุจชนผู้ก่อไฟนิดเดียวให้เป็นกองโตขึ้นได้ฉนั้น. แม้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า

ก็ได้ทรงสรรเสริญบุรุษเห็นปานนั้น ด้วยพุทธพจน์ประพันธ์ ว่า

ปฏิรูปการี ชุรวา อัญญาตา วินุทเต ธนั

ชนผู้มีกิจธุระ ตั้งอุตสาหะทำให้สมควร คือให้ต้องตามกาลเทศะโดยปกตินั้น ย่อมจะได้ทรัพย์มาเป็นผลแห่งความประกอบชอบ ดังนี้. ข้อความที่กล่าวมาข้างต้น แม้จะหมายบุคคลเป็นเจ้าการ ถึงอย่างนั้นก็ก็เป็นสาธารณชนทั่วถึงแก่ชนผู้เนื่องกันเป็นหมู่เหล่า. เช่นจำพวกที่เข้ากันตั้งอยู่เป็นปึกแผ่นแน่นหนา กล่าวโดยอุปจารโวหารว่า ประเทศหรือชาติ ใหญ่หรือน้อยก็ตามที ต่างคนตั้งอยู่ในสามัคคีพร้อมเพรียงเป็นใจเดียวกัน มีความมั่นประกอบกิจธุระให้ต้องตามกาลเทศะ ไม่ปล่อยให้อาภูล เป็นปฏิรูปการีแล้ว ประเทศหรือชาตินั้น ก็มั่งคั่งสมบูรณ์ด้วยโภคสมบัติ อันจะเป็นกำลังในที่จะจัดการป้องกันทำนุบำรุงให้ยิ่งขึ้นไป แต่นั้นเกียรติยศอำนาจสง่าราศีก็จะเกิดมีขึ้นตามกันโดยลำดับ เป็นที่นับถือและเกรงขามของประเทศหรือชาติอื่น ๆ เป็นอันตั้งตนได้ และสามารถรักษาตนด้วยตนเอง ความเจริญสมบูรณ์เกิดมีแก่หมู่ เป็นผลแห่งการประกอบชอบนั้น พึงสันนิษฐานเห็นเช่น กาสีกรัฐในทีทาวุซาคก ซึ่งได้ยกเป็นนิทสสนะไว้ในหนหลัง. กาลัญญาตามีอรรถาธิบายดังรับพระราชทานถวายวิสัยนามา ย่อมสำหรับกับกาลิกกิจคือธุระอันจะพึงทำเป็นคราวเป็นสมัย.

อีกบรรยายหนึ่ง ความเป็นผู้รู้จักใช้เวลาในวัน ๆ ก็ชื่อว่า กาลัญญาตา เป็นคุณที่พึงปรารถนาในนิพัตถกิจ คือธุระอันจะ

พึงทำเนืองไป. ความปล่อยให้เวลาเสียไปเพียงใด เป็นความเสีย
ประโยชน์เพียงนั้น. สมเด็จพระสรรเพชญ์พุทธเจ้า จึงประทาน
พระบรมพุทโธวาท แก่ภิกษุทั้งหลายไว้เป็นเครื่องเตือนจิต ดังนี้ว่า
กอมฺภุตฺตสฺส เม รตฺตนิทฺทวา วิติปตฺตุนฺตีติ ปฺพุทฺธิเตน อภิญฺหํ
ปจฺจเวกฺขิตฺตพฺพํ อันผู้เป็นบรรพชิต ควรพิจารณาคำนี้เนื่อง ๆ ว่า
เราเป็นอยู่อย่างไร วันคืนเปลืองไป ๆ ดังนี้. เวลาที่เปลืองไปย่อม
ไม่กลับหลัง จึงควรให้เปลืองไปด้วยดี. พระองค์จะทรงแสดงแบบ
อย่างในข้อนี้อันสมแก่บรรพชิต จึงทรงแจกนิเทศแห่งกาลัญญุต
วิกัปหลัง ดังนี้ว่า กาลญฺญู จ กถํ โหติ* ภิกษุเป็นกาลัญญู
ผู้รู้จักกาลเป็นไฉน. อิธ ภิกฺขเว ภิกฺขุ กาลํ ชานาติ อกฺก่อน
ภิกษุทั้งหลาย ภิกษุในธรรมวินัยนี้ ย่อมรู้จักกาลว่า นี้กาลแห่ง
อุทเทศ คือเรียนหรือบอกบาติ นี้กาลแห่งปริปัฏชา คือถามหรือให้
อธิบายความแห่งอุทเทศนั้น นี้กาลแห่งอันบำเพ็ญเพียร นี้กาลแห่ง
อันหลีกเร้นพักผ่อน, ภิกษุเป็นผู้รู้จักกาลดังนี้. ในฝ่ายคฤหัสถมณฑล
พระองค์ก็ตรัสพุทฺธนิพนธ์ แสดงอย่างไว้ทั้งข้างเสียข้างดี ดังนี้ว่า

อตฺตีสํ อตฺติญฺหํ อตฺตีสายมิตฺถํ อหุ

อิติ วิสฺสุทฺถจกฺกมฺมมฺเต อตฺถตา อจฺเจนฺตฺติ มาณเว*

ประโยชน์ที่ประสงค์ทั้งหลาย ย่อมเป็นไปล่วงซึ่งหมู่มาณพผู้มีการ
งานอันสละเสีย ด้วยอ้างเลศว่า หนาวนัก ร้อนนัก เวลาเย็นนักแล้ว
ดังนี้ เป็นต้น.

๑. อจ. ทสก. ๒๔/๔๒. ๒. อจ. สตฺตก. ๒๓/๑๑๕. ๓. ที. ปา. ๑๑/๑๕๕.

โย จ สัตถุจ ออุณหุจ ตินา ภียโย น มลลติ

กรฺ ปุริสกิจจานิ โส สุขา น วิหายติ*

ส่วนคนใดไม่สำคัญเห็นหนาว และร้อนยิ่งกว่าหญ้า อธิบายว่า ติน-
ชาติเป็นของไม่สำคัญอันใด ในเมื่อนำเข้าไปเทียบกับไม้ใหญ่จันทน์
หนาวและร้อนก็เป็นตามฤดูกาล ไม่ควรถือเป็นประมาณในเมื่อนำเข้า
ไปเทียบกับเวลาที่จะต้องเสียไป ชนนั้นทำกิจของบุรุษอยู่ย่อมไม่คลาด
จากสุข ดังนี้ บุคคลผู้รู้จักใช้กาลให้มีผลได้เพียงไร ก็จัดว่าเป็นปฏิรูป-
การี ผู้มีปกติทำสมควร ย่อมอาจประกอบกิจให้ได้ระเบียบไม่อาจุล
ก็สามารถจะนำธุระให้ไปบอกกว่าชนผู้ไม่รู้จักใช้เวลา ถึงปราชญ์ผู้ปริชา
คิดประดิษฐ์เครื่องอุปกรณ์นั้น ๆ ขึ้นมาหลาย ก็ด้วยความมุ่งหมาย
ว่า จะได้ใช้เวลาให้ธุระเป็นที่ตั้ง ความประพฤติแม่นยำในเวลา
ยังเป็นธรรมเนียมที่จำปรารถนา ก็ด้วยความประสงค์คู่เคียงกัน
กาลัญญูตาในอรรถวิภังค์หลัง ย่อมสำหรับกับนิพพิททกิจ.

บุคคลผู้กาลัญญูไม่รู้กาลและประกอบงานให้ผิดเวลา ไซ้ว่า
จํานำหายนะมาแก่ตนเท่านั้นก็หาไม่ ย่อมยังหายนะให้เกิดแม่แก่ผู้อื่น
อันเนื่องด้วยตนได้ด้วยเหมือนกัน เช่นแม่ทัพไม่เป็นกาลัญญู ยกพล
เข้าตีข้าศึกในเวลายังไม่เป็นที่ ก็จําจะเสียร้พผลเป็นอันมาก ในอันไซ้
เหตุ และอาจถึงปราชัยก็เป็นได้. แม้ในคัมภีร์ชาดก ท่านก็ได้
ยกข้อความนี้ขึ้นแสดง โดยความเป็นภายิตของอาจารย์ทศปาโมกข์
ติโกผู้จันไม่เป็นเวลา ยังพวกราณพผู้เรียนมนต์ให้ลูกขึ้นไม่เป็นกำหนด

ต้องเสียประโยชน์ในการเรียน เป็นข้อเปรียบด้วยความเป็นไปได้ของ
หมู่ชน ด้วยพจนนิพนธ์ว่า

อมาตปิตุลล์วทุโธ

อนาจริยกุลล วลั

นายั กาลมกัลล วา

อภิขานาติ กุกุกุโฏ

ไก่อนี้มิได้เจริญในสำนักมารดาบิดา มิได้อยู่มาในตระกูลอาจารย์ จึงไม่
รู้จักกาลที่ควรหรือไม่ควร ดังนี้. สัปปริสบุคคล ตั้งตั้งแต่พระ
พุทธเจ้าลงมา ย่อมตั้งอยู่ในกาลัญญุตตา ประกอบกิจให้ถูกแก่สมัย
รู้จักใช้เวลาให้เป็นผล จัดว่าเป็นผู้ปฏิบัติเพื่อประโยชน์ตนและผู้อื่น
ทั้งสองฝ่าย คุณข้อนี้จึงนับว่าเป็นสัปปริสธรรมประการหนึ่ง.

อันกาละนี้ ได้ชื่อว่ามีเปลี่ยนแปลงไป ก็เพราะความ
แปรแห่งความเป็นไปของโลกสันนิวาส คือหมู่สัตว์มีโลกเป็นที่อยู่
อาศัย. และโลกสันนิวาสนี้ ก็เป็นสังขตธรรมอันธรรมคาแต่่งขึ้น
ย่อมตกอยู่ในวิสัยของธรรมคาตั้งหน้าแต่จะตกลง จำต้องมีกำลังทาน
ไว้จึงจะทรงอยู่ได้ แต่กำลังนั้นมีปกติไม่เสมอกัน ยิ่ง ๆ หย่อน ๆ
ข้อนี้เป็เหตุแปรของฝ่ายที่อ่อนเพื่อได้กำลังพอกัน ไม่เช่นนั้นก็ทรง
อยู่ไม่ได้ คุณพิศคุณนั้น ๆ ไม่มีอะไรธาร ก็มีปกติตกลงสู่ปลฐพี ที่สุด
จนชั้นมีไครประดิษฐ์เครื่องอุปกรณ์สิ่งหนึ่งสิ่งใดขึ้นได้ อันจะให้คุณ
หรือโทษแก่โลกทั้งปวงหรือแต่โดยเอกเทศ ก็ยังเป็นเหตุแห่งความ
แปรของโลกได้อยู่ ข้อนี้ดูเหมือนกาละจะเปลี่ยนแปลงไป. เหตุตั้งนั้น
สังขารพิเศษ คือสิ่งที่ปัจจัยปรุงขึ้นแปลก ๆ จึงปรากฏเป็นของ

ประณีต สุกใส ณ กาลบางคาบ ทุรพลเลวทรามในกาลบางครั้ง
เปลี่ยนเป็นยุคเป็นสมัยไป.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า เข้าพระราชหฤทัยความ
เปลี่ยนแปลงอันเป็นไปตามกาลฉะนี้ จึงได้ทรงเล็งถอนแก้ไขพระราช-
กำหนดขนบธรรมเนียมของเก่าที่ล่วงกาล และทรงบัญญัติเพิ่มเติม
ของใหม่ที่ถึงคราวขึ้นให้สมแก่เวลา และทรงจัดการป้องกันรักษาทำนุ
บำรุงพระราชอาณาจักรให้ถาวรวัฒนา ดำรงความเป็นเอกราชยั่งยืน
มาจนกาลทุกวันนี้ จัดว่าเป็นผลมีมาเพราะพระคุณ ก็นักกัลยณดา
เป็นเหตุ พระคุณชื่อนี้ จึงนับว่าเป็นมงคลวิเศษอันล้ำเลิศให้เกิดสิริ
สวัสดิเกษมศานต์ เป็นประการที่ต้น.

ปุตตสังกะหะข้อ ๒ นั้น มีพรรณนาว่า บุตรนั้นในชั้นเดิม ได้
แก่ผู้ที่สืบสายเป็นชั้นรองลงมาแต่ตน แต่ในชั้นหลัง เป็นชื่อแม่แห่ง
ชนอื่นผู้ตั้งอยู่ในฐานเป็นเช่นนั้น มีบุตรบุญธรรมเป็นที่อ้าง ในที่นี้
ประสงค์เฉพาะบุตรผู้สืบสาย ที่เรียกว่าโอรสจำพวกเดียว. เป็น
ธรรมดาของโลกสันนิวาส เมื่อเกิดมาก็ต้องพึ่งพาอาศัยมารดาบิดา
เลี้ยงดูไปก่อน กว่าจะสามารถทรงตัวเองได้ปกติ ข้อนี้มีทั่วไป แม้
ในกำเนิดคิริจันน ประเภทชลาพูชะนอนในครรภ์และอันทชะเกิด
ในฟองจำนวนที่ต้องฟัก เหตุฉนั้น การเลี้ยงรักษามารดาของตน จึง
เป็นหน้าที่ของมารดาบิดาแต่เดิมมา. การแสวงหาโรคทรัพย์ก็เพื่อ
ประโยชน์แก่กิจนี้ประการหนึ่ง เมื่อได้ทำแล้วก็ชื่อว่าได้ถือประโยชน์
แห่งโรคทรัพย์ เป็นอันจบจ่ายด้วยดีไม่มีข้อจะพึงครหา. แม้สมเด็จพระ

พระโลกนาถเจ้า ก็ได้ทรงยกขึ้นตรัสว่าเป็นกิจของพระอริยสาวกผู้
ครองฆราวาส มีแจ้งในบาลีแห่งพระสูตรทั้งหลายว่า **อุฏฺฐาน-**
วิริยชาติเทหิ โภเคหิ พาหาพลปริจิตฺเทหิ เสทาวกฺขิตฺตฺเทหิ
ธมฺมิเกหิ ธมฺมลทฺเตหิ ปุตุตทาทริ สฺสุเขติ ปิเณติ สมนฺมา สฺสุขั-
ปริหฺรติ ดังนี้บ้าง เปลี่ยนบทกิริยาข้างท้ายแสดงโดยโวหารอย่าง
อื่นบ้าง ความแห่งบาลีข้างต้นว่า อริยสาวกในพระศาสนานี้ มี
โภคทรัพย์ได้มาแล้ว ด้วยความเพียร คือความหมั่น อันตนสั่งสม
แล้วด้วยกำลังพาหาจนเสโทไหลโทรมกาย เป็นของเกิดขึ้นแล้วโดย
ธรรม ได้มาแล้วโดยธรรม ย่อมอุปถัมภ์ยังบุตรภรรยาให้เป็นสุข
อิมหันฺนา บริหารบำรุงให้สำราญโดยอุบายที่ชอบ ดังนี้ **ปุตุตฺตา วัตถุ-**
มนุสฺสสถานํ บุตรเป็นวัตถุที่ตั้งของมนุษย์ทั้งหลาย คือเป็นผู้จะสืบสาย
ให้วงศ์สกุลเจริญแพร่หลายด้วยประชา คู่จิ้นพสุธาเป็นกิ่งอกขึ้นแห่ง
หมู่มิเจริญจนเป็นคงใหญ่ที่สุดก็มีฉะนั้น. แต่บุตรนั้นมี ๓ จำพวก
อดีตชาติบุตร ๑ อนาคตบุตร ๑ อวชาติบุตร ๑. บุตรผู้เกิดเป็นคน
เลิศถ่วงมารดาบิดาขึ้นไป ชื่ออดีตชาติบุตร, บุตรผู้เกิดเป็นคนสมแก่
ชนกชนนี ชื่ออนาคตบุตร, บุตรผู้เกิดเป็นคนเลวทรามกว่าบุรพการี
ชื่ออวชาติบุตร. บุตรผู้อดีตชาติย่อมสามารถจะตั้ง และดำรงวงศ์สกุล
ให้เจริญกว่าพื้นเดิม บุตรผู้อนาคตย่อมอาจรักษาวงศ์สกุลให้ถาวร
สืบ ๆ ไป บุตรผู้อวชาติมีแต่จะทำวงศ์สกุลให้เสื่อมสูญ มีอุปมา
เหมือนพันธุ์ไม้ ได้รับบำรุงของเจ้าของ งดงามเร็วแรงกว่าพันธุ์

เดิม ก็ย่อมจะผลัดดอกออกผลสืบพันธุ์ไปได้นาน ที่ปานกลางเป็น แต่เสมอพันธ์เดิมก็ยังใช้ได้ พันธุ์ก็ยังจะสืบไปได้อีก ที่เล็กแคะจะ ผลัดดอกออกผลก็เต็มแกน ไม่เป็นที่ยินดีของเจ้าของ ต้องถูกตัด ทอนสูญพืชพันธ์นั้นใด ซ้ออุปไมยคือบุตรก็เป็นฉันนั้น. เหตุคั้งนั้น มารดาบิดาควรบริหารทำนุบำรุงบุตรของตน ให้ยิ่งขึ้นไปกว่าการเลี้ยง โดยปกติที่แสดงไว้ในเบื้องต้น บุตรจะได้พ้นจากความเป็นอวชาต และสามารถจะดำรงวงศ์สกุลให้ถาวรสืบ ๆ ไปตลอดกาลนาน. สมเด็จพระโลกนาถเจ้า ก็ได้ประทานพระบรมพุทโธวาทไว้แก่สังคาลมาณพ ตรีศหน้าทีของมารดาบิดาจะพึงทำนุบำรุงบุตร ๕ สถาน* คือ ปาปา นิวารนุติ ห้ามจากโทษอันลามก ๑ กลุยาณ นิเวสนุติ ให้ตั้ง อยู่ในคุณดีงาม ๑ สิปปิ ลิกฺขาปนุติ ให้ศึกษาศิลปะ ๑ ปฏฺฐุเปน ทาเรน ลโยชนุติ ให้ประกอบด้วยภริยาที่สมควร ๑ สมเย ทายชฺช นียฺยาเทนุติ ย่อมมอบทรัพย์ให้ในสมัย เป็นต้นว่าในเวลา มีเรือน ๑ ในสถานทั้ง ๕ นั้น ๒ สถานข้างต้น คือห้ามจากบาป และให้ตั้งอยู่ในกัลยาณธรรม เป็นเหตุทำบุตรให้เป็นคนประกอบด้วย คุณสมบัติ ที่จัดว่าเป็นอติชาติ หรืออนุชาติ สถานที ๓ คือให้ ศึกษาศิลปะนั้น เป็นเหตุทำบุตรให้เป็นผู้มีความสามารถในอันทรงตน อยู่ได้ ๒ สถานข้างหลัง คือการปลูกฝังให้มีครอบครัวและให้ทรัพย์ นับว่าเป็นกำลังอุปถัมภ์บุตรด้วยประการนั้น ๆ. มารดาบิดาผู้เป็น บัณฑิตเห็นแจ้งซึ่งอรรถที่กล่าวมา จึงเป็นภาระธุระที่จะยังบุตรของ

๑. ที. ปา. ๑๑/๒๐๓.

ตนให้ได้รับบริหารและฝึกหัดเป็นอันดีโดยสมควรแต่พละนุภาพ ไม่
ปล่อยปละละไว้ให้เป็นพาล. อันบุตรนี้ กล่าวโดยอริยโฆหาร จัด
เป็นคหปตักถิ เพลิงนายเรือนนายบ้าน โดยฐานที่จะต้องรับผิดชอบ.
เพลิงโดยปกติ บุคคลรู้จักใช้ ย่อมยังประโยชน์ที่จะพึงสำเร็จด้วยความ
ร้อน หรือแสงสว่างให้เกิดมี ถ้าใช้ไม่ดี ก็อาจทำความพินาศให้ มี
ทั้งคุณและโทษนะนี้ ฉันทิ บุตรก็มีอุปไมยฉันทินั้น มารดาบิดาหมั้น
เป็นธุระให้ได้รับบริหารฝึกหัดดีแล้ว ย่อมเป็นประโยชน์แก่ตนให้ได้
ชื่อบานเป็นผลแห่งความมีบุตร คุณภายิตว่า **นนุทธิ ปุตฺเตหิ**
ปุตฺติมา ชนมิมบุตรย่อมผลิตเพลินเพราะบุตรทั้งหลาย ดังนี้ ตลอด
ถึงได้สืบตระกูลให้ยังยืนถาวร ถ้าปล่อยปละให้เป็นพาล ก็จะทำ ความ
รำคาญเดือดร้อนให้ เข้าในภายิตแย้งคำข้างต้นว่า **โสตติ ปุตฺเตหิ**
ปุตฺติมา ชนมิมบุตรย่อมละห้อยเพราะบุตรทั้งหลาย ดังนี้ ตลอดจน
ทำตระกูลให้เสื่อมสูญเป็นที่สุด. แม้เพราะบรรยายนี้ ควรแล้วที่
มารดาบิดาจะตั้งใจบริหารรักษาบุตรของตนโดยชอบ ด้วยบริหารวิธี
มีประการดังรับพระราชทานถวายวิสัยนามาแล้วในหนหลัง.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญปุตตสังคหะ
เป็นพระราชธุระในพระราชโอรสและพระราชธิดา ด้วยประการนั้น ๆ
โดยควรแก่เวลา ทรงจัดให้พระราชโอรสได้รับการศึกษาพิเศษ ส่วน
ปรสมย์ในเมืองต่างประเทศโดยกาลนิยม สมด้วยโบราณขัตติยราช-
ประเพณี ดังมีแจ้งในอรรถกถาพระธรรมบทว่า พระเจ้าปเสนทิ
ผู้ครองโกศลรัฐ แต่ครั้งยังเป็นพระราชกุมาร เจ้ามหาลิลิจฉวีกุมาร

นครไพศาลี กับเจ้าพันธุลมัตตราชบุตรนครกุสินารา ต่างได้เสด็จ
ไปเมืองตักกสิลา และทรงเรียนศิลปะในสำนักอาจารย์ทศปาโมกษ์
ในสมัยเดียวกัน ได้เป็นสัมพันธมิตรคุ้นเคยสนิทสนมกันมา ดังนี้.
ครั้นพระราชโอรสเสร็จกิจศึกษาและเสด็จกลับถึงพระนครแล้ว โปรด
เกล้าฯ ให้มีตำแหน่งรับราชการ ทรงสร้างวังพระราชทานและปลูก
ฝังตามนิยม เมื่อเป็นคราวที่สมควร ก็ทรงสถาปนาไว้ในพระราช-
อิสริยยศยิ่งขึ้นไป. ทุกพระองค์ได้เป็นกำลังแห่งราชกรประดับพระ
บรมเดชานุภาพ ในการปราบปฏิปักษ์และพิทักษ์รักษารัฐมณฑล
กับทั้งประชาราษฎร แม้นด้วยพระโอรสของพระเจ้าจักรพรรดิราช
ผู้เกิดสำหรับประดับพระบารมีธรรม มีคำสรรเสริญในจักรวัตติสูตรว่า
ปโรสหตุตฺ โข ปนุสฺ ปุตฺตา อเหตุ สุรา วิรุจฺรูปา

ปรเสนปฺปมทุทฺตา พระราชโอรสของพระเจ้าจักรพรรดิราชนั้นมาก
กว่า ๑,๐๐๐ พระองค์ ล้วนทรงแก้วกล้า มีพระรูปต้องด้วยลักษณะ
โยธาทาญ สามารถยับยั้งปรีภัยเสียได้ ดังนี้. พระคุณส่วนปุตต-
สังคหะเป็นที่ตั้งแห่งอิฏฐวิบูลผลในพระองค์กับทั้งอาณาจักร จักว่าเป็น
มงคลอันพิเศษอีกประการหนึ่ง เป็นที่ ๒.

พระราชจรรยาวิสุทธิปาถในบทย่อ ๓ นั้น คือราชกรณียกิจ
ที่ทรงจัดขึ้นด้วยพระบรมเดชานุภาพ เพื่อเป็นประโยชน์แก่พระราช-
อาณาจักรกับทั้งประชาชนข้าขอบขัณฑสีมา. ในขวบหลัง ตั้งแต่
กันยายน ศก ๑๒๔ ถึง สิงหาคม ศก ๑๒๕ นี้ ข้อที่ควรยกขึ้น
พรรณนา.

ในฝ่ายพระราชอาณาจักรแผนกอารักขา ได้ทรงตั้งพระราช-
บัญญัติจัดการทหารขึ้นใหม่ เพื่อรักษาความสงบในรัชสมัย. ข้อนี้เป็น
พระราชธุระของพระมหากษัตริย์เข้ามาแต่ครั้งโบราณสมัย ในเวลาที่
ป็นชนเป็น ๔ จำพวก คือ กษัตริย์ ๑ พราหมณ์ ๑ แพศย์ ๑ ศูทร ๑.
กษัตริย์นั้นเป็นจำพวกมีหน้าที่ป้องกันรักษาความสงบในจักหวัด จัดไว้
ในจำพวกนี้ทั้งท่านผู้ปกครองและผู้เป็นเชื้อสาย. พราหมณ์นั้นเป็น
จำพวกขวนขวายในศาสนา ปฏิบัติสันตศีลในไตรเพท มีความรู้เป็น
ครูฝึกสอนกุลบุตรให้เรียนศิลปวิทยา และเป็นผู้อำนวยการบูชา
พิธีต่าง ๆ. แพศย์นั้น เป็นจำพวกประกอบในทางค้าขาย เป็นผู้
จัดทำพัสดุทั้งหลายขึ้น เพื่อบำรุงสุขของคนทั่วไป. พวกศูทรนั้น เป็น
จำพวกไพร่ เป็นผู้ทำการงานของผู้อื่นด้วยกำลัง. อันมหาชนผู้ตั้งอยู่
เป็นชุมชนในแดนดินอันหนึ่ง ๆ ซึ่งเรียกโดยอุปจารโวหารว่า บ้าน
เมืองหรือประเทศ จำต้องปรารธนาป็นหน้าที่กันทำ เพื่อบำรุงรักษา
ชุมชนนั้นให้มั่นคงแข็งแรง. แม้ในจักรวัตติสูตรก็แสดงว่า พระเจ้า
จักรพรรดิราชมีจาดุรงคินิเสนาคือกองทัพ ๔ เหล่า พลช้าง พลม้า
พลรถ พลเดิน สำหรับประกอบกับจักรรัตนะประดับพระเศษานุภาพ
ทรงจัดธรรมิการักษาารณคฤคิต คือการปกครองด้วยรักษาป้องกันอัน
เป็นไปโดยราชธรรม ในประชาชนผู้พึงบารมีทั่วไปทุกหมู่ ตลอดถึง
เดรัจฉานบางเหล่าที่ควรบำรุงไว้. ถึงพระเจ้าแผ่นดินเฉพาะประเทศ
อันหนึ่ง ๆ ต่างก็ต้องมีกำลังไว้พร้อมมูล ดังพระเจ้ากาสิในทีฆาวุชาดก
ซึ่งกล่าวไว้ในหนหลัง. แม้พระเจ้าแผ่นดินในครั้งพุทธกาล

เช่นพระเจ้าพิมพิสารมหาราช แม้ทรงนับถือในพระพุทธศาสนามั่นคง ในฝ่ายราชกิจ ก็ยังทรงเป็นพระราชธุระโดยราชธรรม ดังมีแจ้ง ในคัมภีร์มหาเวรคพระวินัย ตอนบรรพชาชั้นชกัว่า คราวหนึ่ง ปัจจุบันชนบทปลายพระราชอาณาเขตแคว้นมคธ เกิดจลาจลกำเริบขึ้น ต้องจัดกองทัพส่งไประงับ พวกโยธีย์ผู้ถูกเกณฑ์และไม่สมัครไป พวกกันหลบหนีไปบวชในสำนักพระภิกษุทั้งหลายเป็นอันมาก ความทราบถึงพระเจ้าพิมพิสาร ตรัสถามโหวหาริกอมาตย์ทั้งหลาย ถึง โทษผู้รับบวชคนหลวงเช่นนี้ อมาตย์เหล่านั้นวางบทถึงประหารชีวิต พระองค์ทรงยกความข้อนี้เป็นเหตุ ทูลขอสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้า เพื่อทรงห้ามไม่ให้ภิกษุทั้งหลายรับบวชราชภัฏบุรุษ สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ก็ทรงอนุমติ และทรงตั้งพระพุทธบัญญัติ ห้ามไว้ โดยความเป็นทุกกฏาบัติแก่ภิกษุผู้ละเมิด. พระเจ้าพิมพิสาร ทูลขอดังนี้ ก็ด้วยพระปริชาผ่อนปรนศาสนกิจและราชการให้เป็นไป ไม่แก่งแย่งกัน. แต่นั้นมา ในเวลาสงบ พระเจ้าแผ่นดินผู้เป็น ศาสนูปถัมภก ก็ได้ทรงผ่อนผันพระราชทานพระราชนุญาตให้พ้น จากความเป็นราชภัฏ แก่ราชเสวกผู้ศรัทธาจะบวชในพระศาสนา เป็นพระราชประเพณีสืบมา. อันหน้าที่รักษาความสงบนี้ ย่อมเป็นที่ นิยมนับถือของพวกชาติติยะ บ้างก็มีสมญาเป็นนิมิตประกอบนามเดิม เช่นคำว่า เสนิโย จอมพล เป็นสร้อยพระนามแห่งพระเจ้าพิมพิสาร ซึ่งเรียกรวมกันว่า ราชา มาคโธ เสนิโย พิมพิสารโธ ดังนี้ และ คำว่า เสนาปติ นายพล เป็นสร้อยนามของเจ้าสีหกุมารเมืองไพศาลี

ซึ่งเรียกรวมกันว่า สีโห เสนาปติ ดังนี้. และความสงบนั้น ย่อมเป็นปัจจัยแห่งกันและกัน เมื่อความสงบภายนอกมีขึ้นก่อนแล้ว ความสงบภายในจึงเป็นไปตาม เมื่อชุ่มนุมนปราศจากความระส่ำระสาย ไม่ต้องหวาดแต่ภัยอันตรายอันจะพึงมีมาแล้ว ชนจำพวกนั้น ๆ จะได้ตั้งหน้าทำกิจตามหน้าที่ของตน ๆ โดยปกติ. อันจะรักษาความสงบก็จำต้องมีกำลังพอจะห้ามความกำเริบจลาจล คุณคำในอรรถกถาว่า กณฺฏเกน กณฺฏกฺขุทฺธณฺ ปรังหนามด้วยหนาม ใช้ในข้อความอันจะต้องแก้ด้วยอาการเช่นเดียวกันกับที่เป็นเหตุเกิด. เหตุตั้งนั้น พระมหากษัตริย์ผู้ทรงพระปัญญาอันล้ำเลิศ จึงประกอบพระราโชบายหากำลังไว้ทุกประการ.

สมเด็จพระมโหฬารราชสมภารเจ้า ทรงจัดธรรมิการักษาเพื่อรักษาความสงบของประชาชนในพระราชอาณาเขต โดยเนติของพระมหากษัตริย์เจ้า ดังนี้ เป็นส่วนรัฐฎาภิบาลนโยบายอันสำคัญประการหนึ่ง. นอกจากข้อซึ่งกล่าวมา ในศกนี้ตรัสให้เลิกบอยเบียดในมณฑลหัวเมืองทั้งนั้น เพื่อจะกันเหตุร้ายและความฉิบหายแห่งราษฎร. อนึ่ง ได้ทรงยกหอพระสมุทวชิรญาณเป็นหอสมุดสำหรับพระนคร เป็นที่เก็บรวบรวมสรรพหนังสือทั้งหลายไว้เป็นสมบัติของแผ่นดิน. อนึ่ง รถไฟสายเหนือที่ได้เริ่มสร้างมาในปีก่อน ๆ นั้น ครั้นการสำเร็จเป็นตอน ได้ตรัสให้ใช้เดินขยายจากลพบุรี ถึงนครสวรรค์ ย่นมรรคาในส่วนนั้นให้สะดวกแก่การไปมา. พระราชกรณียกิจส่วนรัฐฎาภิบาลนโยบาย ที่พรรณนาพอเป็นนิตยสนนัย จัดเป็นมงคล-

วิเสสประการที่ครบ ๓.

พระราชจรรยาส่วนอรรถสมบัติและปรหิตปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้ง
แห่งศุภสิริสวัสดิอุดมมงคลอันพิเศษ มีเอกเทศดั่งรับพระราชทาน
พรรณนามา ด้วยประการฉะนี้

ในศก ๑๒๖*

จะพรรณนาพระคุณพิเศษ ๓ ประการ คือ **วิริยสมบัติ ๑**
โลกัตถจริยา ๑ **รัฐฐาภิपालโนบาย ๑** พอเป็นนิตยสนนัย.

วิริยสมบัติข้อต้นนั้น คือถึงพร้อมด้วยความเพียร. ความเพียร
นั้นเป็นคุณอันพยุ้งจิต ในอันประกอบกิจไม่ให้ห่อ ใด้ชื่อในบาลี
เป็นหลายประการ โดยลักษณะมีอาทิ คือ **วิริย** เพราะเป็นเหตุ
แก้วักถ้ำของบุคคล **อุฏฐาน** เพราะเป็นเหตุกลุ่ขึ้นประกอบกิจไม่
นั่งนิ่ง **อุสุตาโห** เพราะเป็นเหตุอาจหาญและอดทน **ชิติ** เพราะ
เป็นเหตุมันคง **อภูลิติ** เพราะเป็นเหตุไม่หยุด **วยาโม** เพราะเป็น
เหตุชักไป **ปรกุกโม** เพราะเป็นเหตุบากบั่น มีแต่จะก้าวไปข้างหน้า
อปปฏิวาณิ เพราะเป็นเหตุไม่ถอยหลัง **ปธาน** และ **ปคฺคโห**
เพราะเป็นเหตุประคองใจไว้. ความเพียรมีลักษณะดังกล่าวแล้วนี้ เข้า
อุดหนุนในกิจการใด ๆ ย่อมทำกิจการนั้น ๆ ให้แรงขึ้น ทั้งข้างชอบ
ทั้งข้างผิด จึงควรที่บุคคลจะรู้จักใช้ในทางที่ถูก จึงจะให้สำเร็จ
อิฏฐวิบุลผล ไม่เช่นนั้น กลับจะทำให้เกิดโทษแก่ตนยิ่งขึ้นไป เปรียบ
เหมือนเครื่องอุปกรณ์สำหรับทำไม้ เจ้าของใช้ในทางที่ผิด เช่น ใช้
ประหาร ย่อมจะให้โทษ ใช้ในทางที่ถูก เช่น ใช้ทำกิจ ย่อมจะยัง
ประโยชน์นั้น ๆ ให้สำเร็จได้ ข้อนี้ฉันใด ความเพียรก็เป็นฉันนั้น.

๑. ในศกนี้ เสด็จพระราชดำเนินยุโรป ได้ส่งไปถวายที่นั่น ฝ่ายในกรุง ก็ได้ถวายในพระราชพิธี
แต่พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าสยาม แต่ครั้งยังดำรงพระราชอิสริยยศเป็นสมเด็จพระบรม
โอรสาธิราชมกุฎราชกุมารแผนกหนึ่ง.

และความเพียรที่ประกอบถูกทางแล้ว ย่อมยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่
ชนทุกจำพวก. อุบัติฐากของจุลลกเศรษฐีมีความหมั่นและรู้จักประ-
กอบพาณิชยกรรมให้ลูกคราวยินม สัมโภคทรัพย์เป็นอันมากขึ้นได้
ในไม่ช้า ต่อมาก็ได้เป็นเศรษฐีใหญ่ ได้รับความสรรเสริญในกาลา
ประพันธ์ว่า

อุปปกณปิ เมธาวิ

ปากฎณ วิจกขโณ

สมฎฐาเปติ อตุตทานิ

อณู อคฺกิว สนฺธมฺ

ความว่า บุคคลผู้มีปัญญา คาดเห็นผลประจักษ์ ย่อมยังตนให้
ตั้งขึ้นได้ในยศศักดิ์สูงการ ด้วยทรัพย์ที่เป็นต้นทุน แม้มีประมาณ
น้อย จุจนผู้ก่อไฟนิดเดียวให้เป็นกองโตขึ้นได้จะนั้น. ทิฆมาวุกรม
พระราชโอรสพระเจ้าทีฆิติผู้ครองโกศลรัฐ อุบัติเมื่อภายหลังแต่พระ
ชนกเสวยพระนครแก่พระเจ้าพรหมทัตผู้ครองแคว้นกาสิแล้ว ได้อาศัย
ความเพียร ตั้งต้นแต่ไปฝากตนอยู่ในสำนักหมอช่างพระที่นั่ง ดัดพิณ
ดังไปถึงพระเจ้าพรหมทัต เป็นที่พอพระราชหฤทัย ไม่ทรงทราบว่
เป็นบุตรอมิตร ก็โปรดให้รับราชกิจด้วยมิได้ทรงระแวง ทิฆมา
ก็แสดงความภักดีและสามารถเป็นลำดับมา จนพระเจ้าพรหมทัตทรง
เมตตาชุบเลี้ยงเป็นคนสนิท ตามเสด็จติดพระองค์ทุกแห่งหน คราว
หนึ่งได้ช่องที่จะปลงพระชนม์พระเจ้าพรหมทัต แก่แค้นแทนพระบิดา
แต่มาระลิกถึงโอวาทที่พระชนกประทานไว้ในชื่อว่า จงเห็นยาว
ดีกว่าสิ้น จึงทำอาการเพียงให้ตกพระทัยเท่านั้น แล้วยกพระชนม์
ถวาย ได้โกศลรัฐของตระกูลเป็นค่าไถ่กับพระราชธิดาเป็นคู่

ครอง ภายหลังรวม ๒ พระนครมาไว้ในอาณาจักรอันเดียวได้.
ความเพียรเป็นองค์หนึ่ง ซึ่งยังบุคคลมีปัญหาให้ตั้งตนได้ในโลก-
ทรัพย์และอิสริยยศ ด้วยประการฉะนี้. เหตุคังนั้น สมเด็จพระผู้มีพระ
ภาคเจ้า จึงประทานพระบรมพุทโธวาทไว้ว่า

อุฏฺฐาเนนปฺมาเทน สลฺลเมณ ทเมณ จ

ทีปํ กยิราถ เมธาวิ ยํ โอิโหม นาทิกิรติ*

ความว่า ชนผู้มีปรีชา ควรทำเกาะกล่าวคือที่พึ่งของตน ให้เป็น
ตำบลที่ห้วงน้ำจะท่วมไม่ได้ ด้วยความหมั่นเป็นเหตุลุกขึ้นทำงาน
ไม่อยู่เฉย ด้วยความไม่เลินเล่อ ด้วยความระวัง และด้วยความ
ปราบปราม.

พระพุทธภาษิตนี้ ให้ได้ความสันนิษฐานลงโดย ๒ นัย คือ
โดยพยัญชนะและโดยอรรถ โดยพยัญชนนัยนั้นว่า เกาะหรือดินแดน
ที่ตั้งเป็นประเทศบ้านเมืองอันเป็นถิ่นฐานของตน ได้ชื่อว่าเกาะ
เกาะนี้ชื่อว่าเป็นที่พึ่ง ของชนผู้เกิดผู้อยู่ในที่นั้นด้วยความเป็นเจ้าของ
เพราะเป็นที่พำนักอาศัย. อันตรายภายในภายนอก ที่จะพึงเกิดขึ้น
แก่ถิ่นฐาน ชื่อว่าห้วงน้ำ. เกาะในสมุทรถล่มตามลำพังตนเอง เพราะ
เหตุบ้านดาลเป็น เช่นภูเขาไฟประทุ ห้วงน้ำก็จะท่วมทำให้เป็นสมุทร
มิฉะนั้นเกาะนั้นตั้งอยู่ปริ่มน้ำ เมื่อเกิดพายุใหญ่ทำให้สาครกำเริบ
ห้วงน้ำก็จะท่วมทันทำให้เกิดอุทกภัยแก่ประชาชนในที่นั้น ชื่อนี้ฉันใด
อันตรายที่จะเกิดขึ้นแก่ถิ่นฐานก็เป็นฉันนั้น ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุภายใน

ใน มิแตกสามัคคีกันเป็นอาทิกัมมิ ย่อมเกิดขึ้นเพราะเหตุภายนอก
มีปัจจัยมิตรย่ำยีเป็นต้นก็มี อันตรายเหล่านี้ ย่อมทำถื่นฐานไม่ให้เป็นที่
พึ่งพำนักของผู้เป็นเจ้าของ ทำนองเดียวกับห้วงน้ำทำเกาะให้กลายเป็น
สมุทรฉะนั้น. สมเด็จพระโลกนาถเจ้าประทานพระบรมพุทโธวาท
โดยนัย ให้นรชาติเอาใจใส่ป้องกันรักษาทำนุบำรุงเกาะคือถื่นฐานที่
พำนักของตน อย่าปล่อยให้ห้วงน้ำคืออันตรายท่วมทับได้เช่นนั้น ด้วย
องคสมบัติ ๔ ประการ คือ ด้วยความหมั่นเอาใจใส่ ๑ ด้วยความไม่
ประมาทเลินเล่อ ๑ ด้วยความระวัง ๑ ด้วยความปราบปราม ๑.
ถ้าเจ้าของถื่นเกาะร้างเลินเล่อ ไม่คอยระวังและระงับความเสียหาย
อันตรายก็ไ้ช่องเกิดขึ้น. ถ้าเจ้าของตั้งอยู่ในองคสมบัติ ๔ ประการ
คือมีเพียรเพื่อจะจัดจะทำกิจที่ยังไม่ได้จัดไม่ได้ทำ และเพื่อจะรักษาธุระที่
ได้จัดได้ทำขึ้นแล้วให้เป็นไปโดยสมมาเสมอ เอาใจใส่ไม่เพิกเฉยปล่อยให้
ให้เสื่อมทราม คอยระวังเกียดกันความเสียหายอันยังไม่มิมมา มุ่งบำบัด
ความเสียหายที่เกิดขึ้นแล้วให้หมดไป อันตรายก็ไม่ได้ช่องที่จะเกิด
เหมือนประชาชนที่อยู่ในเกาะหรือดินแดนอันลุ่ม เพียรถมที่หรือก่อ
ทำนบกั้นห้วงน้ำอันจะท่วมถึง และคอยระวังรักษาแก้ไขด้วยความไม่
ประมาทฉะนั้น. ดังนี้ ได้ชื่อว่าทำเกาะไม่ให้ห้วงน้ำท่วมได้ ในพระ
พุทธานุชาตินี้โดยพยัญชนะ. โดยอรรถนั้น กุศลธรรมได้ชื่อว่าเกาะเป็น
ที่พึ่งของสัตว์โลกผู้ตกอยู่ในสังสารสาคร สังกิเลสธรรมอันจะทำ
อันตรายแก่บุคคล ชื่อว่าห้วงน้ำ สัตว์เหล่านั้นได้อาศัยกุศลความดีความ
งามเป็นที่พำนัก ย่อมทรงตนอยู่ได้ในสังสารวัฏ ไม่จมลงในบาดาล

กล่าวคือยังตนให้ตั้งขึ้นได้ในสมวัตินั้น ๆ เป็นต้นว่า โภกทรัพย์และ
อิศริยยศ มีความสามารถจะนำอรรถภาพไปโดยสวัสดิ์ ไม่ต้องประพฤดิ
ทุจริตอันจะทำให้ตกต่ำลำบาก เพราะชีวิตบายเป็นเหตุ. ถ้าปล่อยให้
สังกิลศครอบงำ ก็จะทำอันตรายแก่กุศลสุจริตที่ได้ประพฤติมา ยัง
บุคคลให้ตกต่ำลงไปเหมือนคนเรือแตกขึ้นฝั่งเกาะได้แล้ว ถูกห้วงน้ำ
ท่วมพากันกลับไปตกในสาครฉะนั้น. สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ตรัส
สอนให้ทำเกาะ อย่าให้ห้วงน้ำท่วมทับได้เช่นนั้นด้วยคุณสมบัติ ๔
ประการที่กล่าวแล้ว เป็นไปในอันเพียรทำกุศลความดีที่ยังไม่ได้ทำ
เอาใจใส่รักษาความดีที่ได้ทำแล้ว คอยระวังไม่ให้ช่องแก่กุศลความ
ชั่วที่ยังไม่ได้ทำ เป็นธุระปราบปรามใจตนให้ละทิ้งความชั่วที่เคยทำ
แล้ว. ดังนี้ชื่อว่าทำเกาะไม่ให้ห้วงน้ำท่วมได้ ในพระคถานี้โดยอรรถ.

ข้อความทั้ง ๒ วิกัปนี้ ก็จัดเข้าได้ในบรมพุทโธวาทที่ประทาน
แก่ภิกษุสงฆ์ เมื่อพระอานนท์พุทธอุปัฏฐากเป็นผู้รับเทศนา ในมหา
ปรินิพพานสูตรว่า **ตสมุมาติหानนุท อตุตทีปา วิหทธ อตุตสรณา
อนนฺตุสรณา** เพราะเหตุนี้แล อานนท์ ท่านทั้งหลายเป็นผู้มีตนเป็น
ที่เกาะเป็นที่พึ่งอยู่เกิด อย่ามีคนอื่นเป็นพึ่ง. คือมีธรรมเป็นที่เกาะ
มีธรรมเป็นที่พึ่ง อย่ามีอย่างอื่นเป็นที่พึ่ง. พระพุทธภาษิตนี้ แสดง
ปฏิบัติที่สมควรแก่สมณะผู้รับเทศนาก็จริงอยู่ ถึงอย่างนั้น ก็แนะให้
สันนิษฐานว่า อันคนจะทำเกาะ คือถิ่นฐานของตน ไม่ให้ห้วงน้ำ
คืออันตรายท่วมทับได้ จะต้องคิดอาศัยตนเอง จะคิดพึ่งพิงพวกอื่นหา

ใช้ทางไม้ ต้องทำตนให้บริบูรณ์ด้วยคุณธรรมนั้น ๆ ซึ่งเป็นเครื่อง
ป้องกันบำรุงรักษา เป็นต้นว่าองค์สมบัติ ๔ ประการในหนหลัง.

อตุตา หิ อตุตโน นาโถ โถ หิ นาโถ ปโร สिया*
ตนของตนแล ย่อมเป็นที่พึ่งของตน ใครอื่นเล่าจะมาเป็นที่พึ่ง.
วิริเยน ทุกขมจฺเจติ* ถึงยามตกทุกข์ยาก จะล่วงทุกข์นั้นได้ ก็
เพราะเพียร คุณพระเจ้าวิภูฏคามณีกัษ ผู้ผ่านสมบัติในลังกา เมื่อ
ราวพุทธศาสนกาล ๔๓๗ ปี เสียพระนครแก่พวกทมิฬ ต้องเสด็จ
ประลาตไปซุ่มอยู่ในไพร ท้าวเธอไม่ท้อแท้ มุ่งหมายแต่จะได้พระนคร
คืนให้จงได้ อุตสาหะเกลี้ยกล่อมผู้คนรวบรวมรีพลเข้าเป็นกำลังอยู่
ถึง ๑๕ ปี จึงตีพระนครคืนได้ปราบทมิฬให้ปราชัยพ่ายแพ้ ทรง
ราชย์สืบมาโดยไม่มีภัย. ความเพียรยอมเป็นกำลังใหญ่ ให้สำเร็จผล
ที่มุ่งหมาย.

วายเมถว ปุริโส ยาว อตุตฺสฺส นิปฺปทา*
เป็นชายควรพากเพียรไป กว่าผลจะสำเร็จ กยิรา เจ กยิราถนั*
ถ้าจะทำการทำกิจนั้นจริง ๆ. เมื่อได้ทำเช่นนั้นแล้ว ผลจะไม่สำเร็จ
ก็ตามที่ ไม่ต้องมีวิปถีสาร. ในหมู่บรรพชิต สมเด็จพระธรรมสามิศร
ก็ทรงสรรเสริญจตุรงคมหาประธาน คือความเพียรอย่างใหญ่ ไม่
เห็นแก่องคาพยพ ๔ แสดงโดยบาลีว่า

๑. ปุ. ๖. ๒๕/๓๖. ๒. ตี. ตี. ๑๕/๓๑๕. ๓. ตี. ตี. ๑๕/๓๓๐. ๔. ตี. ตี. ๑๕/๖๗.

กาม์ ตโจ นหารุ จ อฎุจิ จ อวติสุตฺต*

เป็นต้น มีความว่า เลือดเนื้อในกายของเรา แห้งเหือดไปเกิด จง เหลืออยู่แต่หนัง เอ็นกระดูก ก็ตามที ผลนั้นใด จะพึงถึงได้ด้วย เรี่ยวแรงของบุรุษ ด้วยความเพียรของบุรุษ ด้วยความบากบั่นของ บุรุษ ยังไม่ถึงผลนั้นแล้ว และจะหยุดเพียรเสีย จักเป็นอันไม่มี. แม้ สมเด็จพระชินสีห์ ได้ตรัสเป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้า เป็นเอกอัคร ในโลก ก็เพราะอาศัยความเพียร. ตั้งแต่ออกมหาภิเนษกรรมณ์ ได้ ทรงบำเพ็ญทุกรกิริยาถึง ๖ ปี แสวงหาพระปัญญาตรัสรู้ในวิธีต่าง ๆ ในที่สุดก็ได้บรรลุในทางทำจิตให้บริสุทธิ์. พระราชมหากษัตริย์ จะ มีพระเดชานุภาพยิ่งใหญ่ เป็นพระเจ้าจักรพรรดิราชปกครองปฐพี- มณฑล มีประเทศราชอยู่ใต้พระบารมีก็ต้องอาศัยพระวิริยภาพ หมั่น ทรงบำเพ็ญจักรพรรดิวัตร ทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรและประชาชน รู้พลพาหนะให้พร้อมพร้อม ตั้งพระองค์อยู่ในธรรมสุจริต. ความเพียร เป็นองค์สมบัติของอุดมบุรุษฉะนั้น ท่านจึงจัดเป็นพระบารมีธรรมของ พระพุทธเจ้าประการหนึ่ง โดยโวหารว่า วิริยบารมี ในพระบารมี ๑๐ ทิศ และจัดเป็นราชธรรมของพระราชมหากษัตริย์ประการหนึ่ง โดย โวหารว่า ตโป ในทศพิธราชธรรม. พระพุทธเจ้าได้ตรัสแล้ว ก็ยัง ทรงพระอุตสาหะเสด็จเที่ยวจาริกแสดงธรรมโปรดเวไนยนิกร เป็นส่วน ปรหิตปฏิบัติ คือประพฤติก่อคุณแก่ผู้อื่น เป็นพุทธกิจส่วนสำคัญ- การสัมปทา. พระราชมหากษัตริย์ผู้ได้มูรธาภิเษกแล้ว ก็ประกอบ

พระวิริยภาพในราชกรณียะ เพื่อประโยชน์คู่เคียงกัน.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า เสด็จเถลิงราชสิริสวัสดิ์-
ธิปัตย์ ในเวลาเริ่มแปรความเป็นไปของประเทศในบูรพทิศภาคนี้
ได้ทรงตั้งพระราชอุตสาหะในที่จะจัดราชการ เพื่อป้องกันรักษาทำนุ
บำรุงพระราชอาณาจักรให้เจริญทันสมัย อุบัติเหตุใด ๆ อันจะนำไป
เกิดอันตรายไม่เป็นผลอันดีแก่แผ่นดิน ที่ยังไม่เกิด ก็ทรงจัดกระบวน
ตั้งทำนุบำรุงพลนิกรไว้ เพื่อป้องกันจลาจลภายใน และปัจเจกมิตร
ภายนอก ตลอดจนมาถึงระวางโรคภัยไข้เจ็บและอัคคีภัยอันจะเกิดมีแก่
ประชาชนเป็นที่สุด เมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว ก็ทรงเขม่นขะมักเพื่อจะระงับ
ให้ราบคาบ คุณได้ทรงปราบจลาจลในมณฑลพายัพและอีสาน ขจัด
โจรภายนอกภายใน ข้อนเสียหายที่มีอยู่แล้ว ก็ตั้งพระราชหฤทัยจะ
เลิกถอน เช่นเลิกทาส ผ่อนเลิกบ่อนเบี้ย เลิกวิธีใช้บิบบิ้นในทาง
พิจารณาความอาญา ตลอดจนเลิกขนบธรรมเนียมอันล่วงเวลา และ
ขัดแก่ความเป็นไปของประเทศอย่างอื่น ๆ อีกเป็นอันมาก การณ์ใด ๆ
เป็นทางแห่งความเจริญ แม้จะสำเร็จยากสักปานไรก็ไม่ทรงทอดพระ
ราชธุระ เมื่อเป็นกาละก็จัดขึ้น เช่นทรงชวนชวายเป็นที่จะรวมความ
ปกครอง ในหน้าที่ตุลาการให้พ้นจากความเป็นแผนก จัดระเบียบส่วน
ธุรการ บำรุงศึกษาศึกษากรรมพาณิชย์กรรม สร้างทางรถไฟสายโทรเลข
และอื่น ๆ เมื่อได้จัดขึ้นแล้ว ก็มีพระราชประสงค์จะรักษาให้ยืนยงคงที่
ทรงสอดส่องตรวจตราราชกรณียะอยู่เป็นนิตย์.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงพระอุตสาหะในอัน

บำเพ็ญราชธรรมอันกว้าง ยากที่จะลูที่สุด ก็คงเดียวกันกับพระ
มหาชนก พยายามว่ายอยู่ในมหาสมุทรไม่แลเห็นฝั่ง ถึงดังนั้นก็ไม่มี
ท้อแท้ นางมณีเมขลาเมื่อกุณมาช่วย ก็ได้แก่ความสำเร็จมุ่งหมาย
เป็นผลแห่งความเพียรและแก้วักล่า. พระคุณข้อนี้นับว่าวิริยสมบัติ
เป็นมงคลอันมหาประเสริฐ มีในสมเด็จพระมโหฬารพระราชสมภารเจ้า
นั้น เป็นประการที่ต้น.

โลกัตถจริยานั้น คือความประพฤติให้เป็นประโยชน์แก่โลก
และคำว่าโลกในที่นี้นั้น โดยพยัญชนะ เป็นชื่อของแผ่นดินทั้งมวล
หรือโดยเอกเทศ, โดยอุปจารโวหารคือคำกล่าวอ้อม เป็นชื่อของ
ประชาชนผู้อาศัยอยู่ ณ โลกนั้น. เพราะเหตุนี้ ความประพฤติให้
เป็นประโยชน์แก่แผ่นดินอันเป็นถิ่นฐานและประชากรยถา จักว่าเป็น
โลกัตถจริยาโดยบรรยาย. คุณข้อนี้เป็นปฏิบัติเครื่องหมายของท่าน
ผู้เป็นบุรุษรัตน์. สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า จำเดิมแต่ได้ตรัสรู้
ก็ได้ทรงบำเพ็ญพุทธกิจอันใหญ่ พระองค์แผ่พระญาณทอดพระเนตร
โลก ณ เวลาปัจจุสมัยใกล้รุ่งและสายวันหสมัยตอนพลบค่ำ เมื่อมี
พุทธเวไนยปรากฏในพระญาณ โดยอาการที่มีอุปนิสัยจะได้ตรัสรู้มรรค-
ผล หรือถึงพระไตรสรณคมน์ หรือจะได้ลูกคุณสมบัติอย่างอื่น ๆ พระ
องค์ก็เสด็จไปโปรด ด้วยพระมหากรุณา ตั้งต้นแต่ตรัสประณมเทศนา
โปรดพระภิกษุปัญจวัคคีย์ พอมีพระสาวกขึ้นบ้าง ก็ส่งจาริกไปใน
ทิศานุทิศ เพื่อประกาศพระศาสนา ข้อนี้ก็ทรงปรารภहितสุขแห่ง
สัตว์โลกเป็นที่ตั้ง แจ้งในพระวาจาตรัสสั่งดังนี้ว่า จรต ภิกขเว

จาริก พุทธนหิตาย พุทธนสฺสขาย โลกานุกมฺปาย อตฺถาย

หิตาย สฺสขาย เทวมนุสฺสทานิํ ภิกฺขุทั้งหลาย ท่านทั้งหลายจงเที่ยว

จาริกไป เพื่อเกื้อกูลแก่ชนมาก เพื่อสุขแก่ชนมาก เพื่อนุเคราะห์

แก่โลก เพื่อประโยชน์ เพื่อเกื้อกูล เพื่อสุข แห่งเทวดา

และมนุษย์ทั้งหลาย ท่านทั้งหลายอย่าได้ไป ๒ รูป โดยทางเดียวกัน

จงแสดงธรรมไปเพราะในเบื้องต้น ในท่ามกลาง ในที่สุด ประกาศ

ศาสนาบริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิง พร้อมทั้งอรรถ ทั้งพยัญชนะ สัตว์

ทั้งหลายที่มีสัญชาติเป็นผู้มีรูปในจักขุน้อย กล่าวคือมีกิลีสเบาบาง

มีอยู่ เพราะไม่เคยได้ยินได้ฟัง ย่อมเสื่อมจากธรรม ผู้จะรู้ทั่วถึง

ซึ่งธรรมจักมี แม้เราตถาคตก็จักไปอุรฺเวลาประเทศเสนาณิคม เพื่อ

แสดงธรรมเหมือนกัน. ตั้งแต่นั้นก็เสด็จเที่ยวเทศนาโปรดสัตว์ตลอด

เวลาที่ทรงพระชนม์อยู่เพียงไร ประกาศพระศาสนาให้แพร่หลายไปบุล.

พระคันถรจนายจารย์ยกย่องพระคุณข้อนี้ไว้ในพระพุทฺทจริยา ๓ เรียกว่า

โลกัตถจริยา คือประพฤติประโยชน์แก่โลก ในสัมปทา ๓ เรียกว่า

สัตตูปการสัมปทา คือถึงพร้อมด้วยอุปการแก่เวไนยสัตว์. พระมหา

กษัตริย์เจ้าผู้ครองแผ่นดินต่างโดยพระเดชานุภาพ เป็นพระเจ้าจักร-

พรรดิ เป็นมูรธาภิสิตราช หรือต่ำกว่านั้นลงมา ก็ย่อมทรงบำเพ็ญเป็น

พระราชจริยาอันสำคัญ พึงสันนิษฐานเห็นในการทรงรักษาจักรวรรดิ-

วัตร และทรงปฏิบัติอยู่ในสังคหวัตถุเป็นเบื้องต้น. จักรวรรดิวัตร

นั้น จัดประเภทโดยอรรถกถาณัยเป็น ๑๒ ประการ คือทรงจัดธรรม-

การรักษาวรรณคฤดี คือความปกครองด้วยรักษาและป้องกันอันเป็นธรรมเนียม
อนุโตชนสุมี ในอันโตชนหมู่คนใน ได้แก่พระมเหสี พระราชโอรส
พระราชธิดา ตลอดจนมาถึงผู้ปฏิบัติราชการในพระองค์ทั้งบุรุษสตรี
พวกหนึ่ง **พลกายสุมี** ในพลกายคือกรมทหาร อันเป็นกำลังป้องกัน
ปราบปรามปฏิบัติ และรักษาความสงบราบคาบพวกหนึ่ง แต่ ๒ พวก
นี้โดยอรรถกถาจัดเป็น ๑ **ขตติเยสุ** ในเหล่ากษัตริย์ ผู้ครอง
พระนครนั้น ๆ ผู้อยู่ใต้พระเดชาานุภาพพวกหนึ่ง **อนุยนุเตสุ** ในเหล่าอนุ-
ยนต์ คือเชื้อพระวงศ์ผู้สนิทในพระองค์ สำหรับตามเสด็จเป็นราชบริ-
วารพวกหนึ่ง **พurahมณคหปติเกสุ** ในพราหมณ์ผู้เป็นคฤหบดี ตั้งอยู่
ในที่ที่เป็นเสวกามาตย์รับราชการพวกหนึ่ง **เนคมชานปะเทสุ** ในชวานิคม
ชนบท คือราษฎรพื้นเมืองพวกหนึ่ง **สมณพurahมณเตสุ** ในพราหมณ์
ผู้เป็นสมณะพวกหนึ่ง **มิกปะกชิสสุ** ในหมู่เนื่อนกที่ควรจะบำรุงไว้สืบ
พันธุ์พวกหนึ่ง **อหุมการปะกัปะปะ** ห้ามปรามความประพฤติไม่
เป็นธรรมเนียม คือตั้งพระราชบัญญัติเพื่อป้องกันเหตุร้ายมิให้เป็นไป ๑
อชานัน **ชานานุปะทานัน** พระราชทานทรัพย์แก่ผู้ไร้ทรัพย์ คือประ-
กอบอุบายน่านุบำรุงประชาชนผู้ขัดสนให้เป็นคนมั่งคั่งบริบูรณ์ ๑ **สมณ-**
พurahมณเต **อุปสุมิตวา** **ปะญหปุจจัน** หมั่นไต่ถามสมณพราหมณ์
ผู้ทรงคุณธรรมถึงบาปบุญคุณโทษแล้ว สมาทานแต่กิจที่ชอบ ๑ **วัตร**
เหล่านี้มีในบาลีจักรวัตติสูตร **อหุมราคสุส** **ปะทานัน** กับเว้น
ความกำหนัดในกามโดยอาการไม่เป็นธรรมเนียม ๑ **วิสมโลกสุส** **ปะทานัน**
เว้นความโลกกล้าโดยอาการไม่สม่าเสมอ คือไม่เลือกว่าควรไม่ควร ๑

นี้มาในอรรถกถา เข้ากันเป็นจักรวรรดิวัตร ๑๒ ประการ. และ
สังคหัตถุ์นั้น ๕ ประการคือ **สสุตเมธ** พระปรีชาฉลาดในอันบำรุง
กสิกรรมการนาตลอดมาถึงการเพาะปลูกทั่วไป เป็นสมบัติใหญ่ของ
บ้านเมือง เพื่อยังพื้นที่ให้ผลัดผลเต็มภาคภูมิ ๑ **ปฐิสเมธ** พระ
ปรีชาฉลาดในอันชุบเลี้ยงพระราชวงศ์เสวกามาตย์ และบำรุงพลนิกาย
ตลอดถึงประกอบอุบายปลูกความนิยมของสมณพราหมณาจารย์ และ
ราษฎรเข้าขอบขัณฑสีมาทั่วไป เพื่อบำรุงสามัคคีธรรมเป็นกำลังใหญ่
ของแผ่นดิน ๑ **สมุมาปัติ** ทรงบำรุงพาณิชย์กรรมการค้าขาย อันเป็น
อุบายดั่งบ่วงคล้องน้ำใจพวกพาณิชย์ภายในภายนอกไว้โดยชอบ เป็น
ทางประกอบพระราชทรัพย์ขึ้นพระคลัง และทำความมั่งคั่งสมบูรณ์
แห่งพระราชอาณาเขต ๑ **วจาเปยยั** ตรัสพระวาจาปราศรัยเราะราย
แสดงพระราชอัธยาศัยอ่อนโยนเคารพเมตตาอารีแก่ราชบริพาร โดยควร
แก่ภูมิของคนนั้น ๆ ๑ **นิรคคั** ป้องกันเหตุร้ายภายนอกภายในให้
สงบราบคาบ ประชาชนได้อยู่เป็นสุขสบาย ไม่ต้องหวาดต่อภัยอันตราย
วางใจลงได้จนแทบจะไม่ต้องลงสลักประตูบ้านเรือน เป็นทางปลูก
ความเชื่อถือของประชาชน ๑. โลกัตถจริยา เป็นปฏิทาของท่าน
ผู้เป็นบุรุษรัตน์ ทั้งฝ่ายบรรพชิต ทั้งฝ่ายคฤหัสถ์ ด้วยประการฉะนี้
ท่านผู้มีจริยาเห็นปานนั้น ย่อมดำรงชนมชีพอยู่เพื่อความสุขแห่งสัตว์โลก
เป็นที่สรรเสริญของนักปราชญ์ **ปญญาชีวีชีวิตมาหุ** **เสฏฺฐั** บัณฑิต
ทั้งหลาย ย่อมกล่าวสรรเสริญชีวิตของท่านผู้มีปกติเป็นอยู่ด้วยปัญญาว่า

ประเสริฐสุดไม่เปล่าจากประโยชน์. วิริยภาพที่เป็นคุณสมบัติของท่าน
ผู้เป็นอุดมบุรุษ ย่อมเป็นกำลังอุดหนุนให้ท่านได้บำเพ็ญโลกัตถจริยา
ให้ไพศาล.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงประกอบด้วยพระ
วิริยสมบัติแล้ว ทรงบำเพ็ญราชธรรมอุปถัมภ์พระพุทธศาสนา บริหาร
พระราชอาณาจักร ชุบเลี้ยงพระราชวงศานุวงศ์เสวกามาตย์ราชบริพาร
ทั้งฝ่ายทหารทั้งฝ่ายพลเรือน ทำนุบำรุงทวยชีอาณาจักรประหารราษฎรเพื่อยุ
เย็นเป็นสุข นิรทุกข์นิรภัย อนุโลมเข้าในจักรวรรดิวัตร และสังคหวัตถุ
ซึ่งแสดงมาแล้วในหนหลัง ตั้งพระราชหฤทัยมั่นอยู่ในพระราชจริยา.
พระราชอุตสาหะจัดในราชกิจ เป็นเหตุให้สมเด็จพระบรมพิตรพระราช
สมภารเจ้าเสื่อมล้ำพระกำลังลง ไม่ทรงพระตำราญโดยลำดับมา จนเป็น
เหตุต้องเสด็จรักษาพระองค์ ณ ทวีปยุโรป ซึ่งเป็นปรัสเซีย นิราไกล
พระมหานครกับทั้งราชตระกูลราชบริษัท และโกโคศวรรย์ ห่างจาก
ข้าขอบขัณฑสีมา เป็นที่วิว่าหว่พระราชหฤทัย ทั้งจะได้เสวยความ
ลำบากพระกมล เพราะไม่บริบูรณ์แห่งอุปฐาน การบำรุงบำเรอตั้งได้
เคยมา ทั้งนี้ก็เพื่อจะรักษาพระชนม์และบำรุงพระกำลังไว้ทรงราชการ
ให้เป็นहितานุहितประโยชน์ทั่วกัน. ข้อนี้ก็เหมือนสมเด็จพระสรรเพชญ์
พุทธเจ้าเมื่อแรกได้ตรัสรู้ ทรงพิจารณาเห็นอุปนิสัยของสัตว์โลก ผู้จะ
รู้ทั่วถึงธรรมมีอยู่ และทรงสันนิษฐานว่าจะแสดงธรรมแล้ว ทรงทำอายุ
สังขารอาชิสฐาน คือตั้งปรารถนาที่จะดำรงพระชนมายุอยู่ กว่าพุทธ-
บริษัทจะได้ความเข้าใจในธรรมชัดเจน และปฏิบัติชอบสมควรแก่พระ

ธรรม สามารถจะบอกกล่าวสั่งสอนผู้อื่นนำสืบกันไป กว่าพระศาสนา จะไปพญุลถาวรแพร่หลายสำเร็จประโยชน์แก่ชนเป็นอันมาก หากจะมี โรคอาพาธพยาธิพิบัติเกิดขึ้นตัดทอนอายุสังขาร ก็จะต้องพยายามเพื่อ บำบัดเสีย ด้วยกำลังพระอิทธิบาท จะบำรุงพระองค์ให้ทรงอยู่ก่อน กว่าพระศาสนาและบริษัทจะสมบูรณ์ฉะนั้น. โดยปกติพระอรหันตเจ้า ย่อมไม่มีความอาลัยเสียตายในร่างกายและชีวิต จะเป็นอยู่ได้เท่าไร ก็ตามที่ ถึงอย่างนั้น สมเด็จพระโลกนาถเจ้า ทรงทำอายุสังขาราริษ- ฐานในที่นี้ ก็ด้วยพระพุทธประสงค์จะทรงบำเพ็ญพระพุทธรจริยา ให้ สำเร็จประโยชน์แก่โลก ด้วยประการดังนั้น สมเด็จพระมบพิตรพระ ราชสมภารเจ้าก็เหมือนกัน ตั้งพระราชหฤทัยจะรักษาพระชนม์และ บำรุงพระกำลังไว้เพื่อทรงบำเพ็ญพระราชจริยาให้ภิกษุโยภาพ เพื่อประ- โยชน์ แก่แผ่นดินและประชาชน ต้องด้วยความสรรเสริญในพุทธ- นิพนธ์ว่า

हित พหุมนํ ปฏิปชช โภเค

ท่านผู้เป็นสัตบุรุษ ปฏิบัติครอบครองโภคสมบัติ มีอริยาศยเกื้อกูล
แก่ชนเป็นอันมาก

ตํ เทวดา รกฺขติ ฆมฺมคฺคตํ

เทวดาย่อมรักษาท่านผู้นั้น อันธรรมคุ้มครองแล้ว

พหุสฺสฺสฺสํ สิวตฺตฺตฺตํ

ฆมฺเม จิตฺตํ น วิชหาติ กิตฺติ

เกียรติคุณย่อมไม่ละท่านผู้เป็นที่ประเสริฐสุดมีศรัทธามาก บริบูรณ์ด้วย
ศีลาจารวัตรตั้งอยู่ในธรรม

ธมฺมภูจฺจํ สีสสมฺปนฺนํ สจฺจวาทิ หิริมนํ

เนกขัม ฆมฺโพนทสฺสเวว โภคํ ตํ นิหิตฺตุมรหติ

ใครเล่าควรจะนิทานท่านผู้เป็น ผู้ตั้งอยู่ในธรรม ถึงพร้อมด้วยศีล มีปกติ
กล่าวคำสัตย์ มีหิริอยู่ในใจ ไร้โทษคุณแห่งทองชมพูทหนักนิกกะ ๑

เทวปิ นํ ปลฺลิตฺตํ พุทฺทมุนาปี ปลฺลิตฺโต

อย่าว่าแต่มนุษย์เลย แม้เทวดาแม้พรหมก็ย่อมสรรเสริญท่านผู้เป็นไป
ฉะนี้. พระคุณนี้ จัดเข้าในโลกกัตถจริยา เป็นมงคลอันสูงสุข
มีในสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า เป็นประการที่ ๒.

พระราชจรรยาวิสุทธิคุณที่ปรากฏในพระบรมชาดกนั้น คือพระราชกรณียกิจที่
ทรงจัดขึ้นด้วยพระบรมเดชานุภาพ เป็นอุปการะแก่พระคุณข้อที่ ๒
ซึ่งแสดงมาแล้วนั้น. ในขบวนการตั้งแต่ กันยายน ค.ศ. ๑๒๕ ถึง สิงหาคม
ค.ศ. ๑๒๖ นี้ ข้อที่ควรยกย่องขึ้นพรรณนา คือ

ในคราวที่เสด็จประพาสจากพระมหานครสู่ทวีปยุโรปนั้น ทรง
ตั้งสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชมกุฎราชกุมาร พระราชโอรสร่วมพระ
ราชหฤทัย เป็นผู้สำเร็จราชการรักษาพระนคร พร้อมด้วยมุขมนตรี
สภาขุนนางที่ปรึกษาผู้ใหญ่ และเสนาบดีสภาขุนนางเจ้ากระทรวง โปรด
เกล้าฯ ให้ทรงประกาศนัยราชกิจ ตามแผนโดยระบอบชอบแก่
พระราชนิคม. แลสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเจ้านั้น อันท่านที่
เป็นมุขมนตรี และเจ้ากระทรวงเข้าช่วยเป็นกำลัง ได้ทรงตั้งและ

รักษาราชการ ด้วยพระวิริยะปรีชาสามารถ สมแก่เป็นที่วางพระ
ราชเหตุไยไว้ ต้องด้วยลักษณะพระราชโอรสผู้ใหญ่ของพระเจ้าจักร-
พรรดิเนาที่แสดงในพระสูตรว่า ประกอบด้วยองค์สมบัติ ๕ ประการ
คือ อุตัญญ เป็นผู้รอบรู้สรรพ คือกระแสความ และผลประวัตินั้น
ฉัมมัญญ เป็นผู้รอบรู้ธรรม คือสันตในพากย์คำ และเหตุการณ์
มัตตัญญ เป็นผู้รู้จักประมาณ คือความพอดีแห่งกิจ และบุคคล
กาลัญญ เป็นผู้รอบรู้กาลสมัยที่สมควรประกอบกิจให้สบโอกาส ปรีสัญญ
เป็นผู้รู้จักบริษัทว่าจะควรยึดเหนี่ยวไว้ได้ด้วยสถานใด. สมเด็จพระบรม
บพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้พระราชโอรสผู้ทรงคุณสมบัติเช่นนี้ไว้ต่าง
พระองค์ ถึงจะเสด็จอยู่ในที่ไกลก็พอจะทรงเบาพระวิตกถึงราชการได้
แม้เสด็จอยู่ในพระนคร สมด้วยพระพุทธานุภาพในคัมภีร์ปัญญาภิเนษ
อังคระว่า ปญจหิ ภิกขเว อญฺเฑหิ สมฺนฺนาคโต ราชา ขตฺติโย
มฺหุทฺธาภิสฺสโต ยสฺสํ ยสฺสํ ทิสายํ วิหฺรติ สกฺขมฺมึเยว วิชิตฺเว วิหฺรติ
ดูก่อนภิกษุทั้งหลาย ขัตติยราชผู้ได้มูรธาภิเษกแล้ว ประกอบพร้อม
ด้วยองค์ ๕ ประการแล้ว เสด็จอยู่ในทิศใด ๆ ก็ชื่อว่าเสด็จอยู่ใน
แคว้นแคว้นของพระองค์เอง. องค์ ๕ นั้น คือ อุกโต สุขฺาโต โหติ
มีพระชาติอันดีทั้ง ๒ ฝ่าย คือทั้งฝ่ายพระชนนี ทั้งฝ่ายพระชนก
มีพระกรรมเป็นที่ถือปฏิสนธิหมดจดเป็นอันดีตลอด ๗ ชั่วบุรพบุรุษ อัน
ผู้ใดผู้หนึ่งไม่ดิเตยนไม่คัดค้านได้ เพราะถ้อยคำปรารภพระชาติ ข้อที่มี
พระชาติสูงทั้ง ๒ ฝ่ายนี้ เป็นองค์อันหนึ่ง อทุโธ โหติ เป็นผู้มั่งคั่ง

มีพระราชทรัพย์มาก มีเครื่องอุปโภคมาก มีพระคลังและนางเต็ม
บริบูรณ์ เป็นองค์อันหนึ่ง พลวา โข ปน โหติ จตุรงฺคินิยา
เสนาฯ สมณฺหาคโต และมีกองพลประกอบด้วยเสนา ๔ เหล่า
บังคับง่ายอยู่ในถ้อยคำ ตั้งใจทำตามอาณัติ เป็นองค์อันหนึ่ง ปริณายโก
โข ปนสฺส โหติ ปณฺหิตโต อนึ่ง ปริณายกขุนพลของพระองค์
เป็นบัณฑิตเฉลียวฉลาด มีปรีชาสามารถจะดำริการทั้งอดีตอนาคต
ปัจจุบัน นี้เป็นองค์อันหนึ่ง ธรรม ๔ ประการนี้ ย่อมอบรมพระราช-
อิสริยยศของขัตติยราชชั้นให้เจริญแก่กล้า พระราชามหากษัตริย์
ประกอบด้วยธรรม มียศเป็นที่ ๕ นี้แล้ว เสด็จอยู่ในทิศใด ๆ ก็ชื่อ
ว่าเสด็จอยู่ในแคว้นแคว้นของพระองค์เอง เพราะความเป็นเช่นนี้ย่อมมี
สำหรับท่านผู้มีชัยชำนะเป็นอย่างวิเศษแล้ว. สมเด็จพระมหาราช
ราชสมภารเจ้า ได้พระราชโอรสเป็นที่วางพระราชหฤทัยได้เช่นนี้
ควรได้ทรงรับความพลอยยินดีของชนทั้งปวง.

อีกประการหนึ่ง ได้โปรดเกล้า ฯ ให้ทำสัญญากับรัฐบาลฝรั่งเศส
ปรองดองกันปันเขตแดนอาณาจักรทั้ง ๒ และจัดวิธีปกครองคนใน
อำนาจกับคนผู้พำนักของรัฐบาลนั้น เพื่อรักษาสัมพันธไมตรี ให้สนิท
สนมโดยสมแต่สมัย.

พระราชกรณียกิจส่วนรัฐสภาภิบาลนโยบายที่พรรณนา พอเป็น
นิทสสนนัย จัดเป็นมงคลอันวิเสศที่ครบ ๓.

พระราชจรรยาสาธุปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้งแห่งศุภสิริสวัสดิอุดม-
มงคลอันพิเศษ มีเอกเทศตั้งรับพระราชทานพรณามา ด้วยประการ

ขณะนี้. ควรแล้วที่พระราชวงศานุวงศ์ และเสวกามาตย์ ตลอดถึง
ราษฎรทั้งปวงจะมีความกตัญญูรู้พระคุณ และจงรักภักดีในสมเด็จพระม-
หามิตรพระราชสมภารเจ้านั้น ผู้มีหน้าที่ในราชกิจ ควรตั้งจิตรักษาการ
ฉลองพระเดชพระคุณ จงเต็มกำลังด้วยความสวามิภักดิ์ซื่อสัตย์ วุฒิสริ-
สวัสดิ์ก็จักเกิดเป็นผล แต่สมเด็จพระมหาราชสมภารเจ้า ตลอด
ลงมาถึงตนทั่วกันแล.

ในศก ๑๒๗

จะพรรณนาพระคุณพิเศษ ๓ ประการ คือ มิตรสมบัติ ๑
มัตตัญญูตา ๑ รัฏฐาภิบาลโนบาย ๑ พอเป็นนิทสสนนัย,
มิตรสมบัติข้อต้นนั้นคือถึงพร้อมด้วยมิตร. กล่าวโดยสาธารณนัย
ชนผู้รักใคร่กันสนิท ชื่อว่ามิตร ได้ในคำว่า **มาตา มิตุตฺ สเก
ฆเร** มารดาชื่อว่าเป็นมิตรในเรือนของตน. คนผู้มีเมตตาในกันก็ชื่อ
ว่ามิตร ได้ในคำว่า **อริยมิตฺตฺกโร** ลียา ชนสมควรจะทำพระอริย-
บุคคลให้เป็นมิตร. กล่าวโดยเฉพาะสหายผู้สนิทและผู้มีเมตตาชื่อว่ามิตร
ได้ในคำว่า **ปาปมิตฺโต** **กฺลฺยาณมิตฺโต** มิมิตรเลว มิมิตรดี. เพื่อน
ร่วมการงานเป็นแต่สหายบ้าง อมาตย์บ้าง ไม่ชื่อว่ามิตร ต่อเป็นผู้สนิท
สนมกันมีเมตตาในกัน จึงจะได้ชื่ออย่างนั้น. มิตรนั้นมีทั้งชั่วทั้งดี มิตร
ชั่วเรียกว่าปามิตร มิตรดีเรียกว่ากัลยาณมิตร. มิตรนั้นยอมเป็นปัจจัย
ภายนอกอันแรงกล้า ที่จะพาผู้สมคบให้ถึงความเจริญหรือเสื่อมเสีย
เหตุคั้งนั้น สมเด็จพระโลกนาถเจ้าจึงตรัสว่า **พาหิโร ภิกฺขเว อญฺฺคนฺติ
กริตฺวา นาลุณฺโณ** **เอกํคฺปิ สมนุสฺสํ** **ยํเอวํ มหโต** **อนตฺถาย**
ลํวตฺตติ **ยถฺยํ** **ภิกฺขเว** **ปาปมิตฺตฺตา** **คฺวํอนภิกฺขุ** **ทํหฺลายน** **ทํ**
ปัจจัยภายนอกให้เป็นเหตุแล้ว เรายอมไม่แลเห็นเหตุแม้อันหนึ่งอัน
อันจะเป็นไปเพื่อความเสียหายอย่างใหญ่ เหมือนความเป็นผู้มีมิตรชั่ว
ความเป็นผู้มีปามิตร ยอมเป็นไปเพื่อความเสียหายอย่างใหญ่ อีกฝ่าย

หนึ่ง เราย่อมไม่แลเห็นเหตุอันหนึ่งอื่นเหมือนกัน อันจะเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่ เมื่อนั้นความเป็นผู้มีมิตรดี ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมเป็นไปเพื่อประโยชน์อย่างใหญ่. ความแห่งพระพุทธ-ภายิตนี้ ในกัณห์ปักษ์ฝ่ายคำคือข้างไม่ดี พึงสาธกด้วยเรื่องพระเจ้าอชาต-ศัตรูผู้ครองมณฑลประเทศ. ครั้งท้าวเธอยังเป็นพระราชกุมาร คืออยู่ในตำแหน่งลูกหลวงยังไม่ได้เถลิงราชย์ ท้าวเธอไปคบหากับพระเทวทัต ผู้เป็นภิกษุใจบาปหยาบช้า เชื่อคำยุยงของพระเทวทัต ได้ทำปิตุฆาต อันเป็นกรุกรรม ได้เสวยผลอันเผ็ดร้อน ทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ทั้งตัดอุปนิสัยแห่งพระโศคาปิตติผล ที่จะพึงได้บรรลุนิพพานเสีย แม้ท้าวเธอเป็นพระราชรองแผ่นดิน มีพระเชษฐาภาพลวงกฐหมาย ไม่มีบุคคลจะลงกรรมกรรม ก็ยังต้องเสวยวิปฏิกิตติกรรมได้รับความเดือดร้อน พระราชหฤทัยเป็นอาชญา ท้าวเธอเคยทำมาเอง ก็จำต้องหวาดไม่ไว้ พระทัย แม้ในพระราชโอรส ไม่ได้ที่จะเสด็จอยู่สำราญ แม้ในทางกุล-สังวาส คืออยู่ร่วมกันเป็นตระกูล วางตัวอย่างอันไม่ดีไว้ ไม่เฉพาะแต่ในพระราชวงศ์ ยังทำความเสียไว้ในชาติติมณฑลทั่วไปด้วย ถูกตัดขาดจากความสมาคม นิยมนับถือของโลก ครั้นเสด็จละโลกนี้ไปแล้ว จะมีคติเป็นอย่างไร ก็ไม่ต้องพักพยากรณ์. พระเจ้าอชาตศัตรูได้เสวยวิบากอันเผ็ดร้อนเช่นนี้ ก็เพราะสมาคมกับพระเทวทัตผู้เป็นปามิตร. ในสกุลปักษ์ ฝ่ายขาวคือข้างดี พึงสาธกด้วยเรื่องแห่งพระเจ้าตักกสิลา พระราชโอรสพระเจ้าพาราณสี ในปัญจสิริรุกษาคกเอกนิบาต* เมื่อครั้ง

ยังเป็นพระราชกุมาร เสด็จจะไปครองเมืองตักกสิลาอันเป็นทางไกล
กัณดาร รอดพ้นจากอำนาจนางยักษิณีผู้มาประโลมล่อในระหว่างทางและ
ไปถึงโดยเกษมสวัสดิ์ ก็เพราะได้พระปัจเจกพุทธะเป็นกัลยาณมิตร
ตั้งมั่นไม่ละเมิดโอวาทของท่าน เมื่อท้าวเธอได้ผ่านสมบัติแล้วทรงเปล่ง
อุทานวาจาขึ้นว่า

กุตลุปเทส ธิตียา ทพฺพหยา

อวตฺติตตฺตา ภยภีรุตฺตา จ

น รกฺขสึนํ วสฺมาคมิมฺหเส

ส โสตฺถิภาโว มหาตา ภยฺน เม

ดังนี้ มีความว่า เพราะเรามั่นแล้ว ด้วยความตั้งมั่น ในคำแนะนำ
ของท่านผู้ฉลาด และเพราะเราเป็นผู้ฉลาดแต่ภัย เราจึงมิได้ถึงอำนาจ
แห่งนางยักษิณีทั้งหลาย เราจึงมีสวัสดิ์รอดจากภัยใหญ่อย่างนี้. เรื่องนี้
พระโบราณจารย์แสดงไว้ เปรียบความเป็นไปของกุลบุตรผู้รู้จักรักษา
ตนรอดตลอดมาแต่เยาว์ จนได้เป็นอธิบดีครองตระกูลอันหนึ่งขึ้นไปจน
สุควาสนา พระราชกุมารพระราชโอรสพระเจ้าพาราณสี ผู้เสด็จจะไป
ครองเมืองตักกสิลา นั้น ได้แก่กุลบุตรผู้ยังเยาว์ อันจะก้าวขึ้นไปสู่ที่สุด
วาสนาของตนข้างหน้า. ระยะทางในระหว่างนครทั้ง ๒ อันไกล
กัณดารนั้น ได้แก่ระยะเบื้องต้นและที่สุดของกุลบุตรผู้จะก้าวขึ้นไปนั้น
ยังห่างจากกันมาก ทั้งมีความลำบากขัดข้องที่จะต้องพบและลุไปเป็น
ชั้น ๆ. นางยักษิณีในระหว่างทางที่คอยประโลมล่อให้หลงแล้วตกไปสู่
อำนาจ ไม่อาจไปถึงเมืองตักกสิลา นั้น ได้แก่เบญจพิชกามคุณ คือ รูป

เสียง กลิ่น รส โผฏฐัพพะ ที่ยวนใจ ให้กำหนัดมัวเมา แต่จะชัก
ให้เสียคน ซึ่งกุลบุตรจะพึงพบในระยะแห่งวัย. ผู้หลงและตกอยู่ใน
อำนาจนางยักษินีนั้น ได้แก่กุลบุตรบางพวก ผู้กำหนัดมัวเมา และ
บำเรอด้วยรูปโฉมขับประโคม เครื่องหอมสำหรับชโลมทา ของกิน
ของดื่ม และผ้าผ่อนเบาะฟูกที่หลับนอนและสิ่งอื่นอันจะเกื้อกูลแก่สัมผัส
อันเป็นที่ยวนใจ แต่เป็นอบายมุข คือเป็นเหตุแห่งความพินาศ ไม่
สามารถจะก้าวขึ้นไปถึงที่สุดวาสนา ล้มเสียในระยะกาล. พระราชกุมาร
ผู้ไม่หลงแล้ว และรอดจากอำนาจยักษินีไปถึงเมืองตักกสิลาโดย
สวัสดิ และได้ครองนครนั้น ได้แก่กุลบุตรผู้มีสติสัมปชัญญะ ไม่ลุ่ม
หลงในเบญจพิศคามคุณนั้น รู้จักป้องกันตนให้รอดตลอดมาจนถึงได้
ก้าวขึ้นไปสู่ที่สุดวาสนาของตน. พระราชกุมารได้บรรลुวิบุลผลดังนี้
เพราะตั้งมั่นในคำแนะนำของพระปัจเจกพุทธะนั้น ได้แก่กุลบุตรได้รับ
โอวาทของปราชญ์แล้วประพฤติตาม แล้วแลได้บรรลุความดีความงาม
นั้น ๆ ตามภูมิของตน. ความเป็นผู้มีบาปชนเป็นมิตรเป็นเหตุแห่ง
หายนะ ความเป็นผู้มีกัลยาณชนเป็นมิตรเป็นเหตุแห่งวัฒนะ ดังเรื่อง
ที่นำมาสาธกขณะนี้. ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมถือเป็นสำคัญใน
พระธรรมวินัยนี้เหมือนกัน. ข้อนี้พึงสาธกด้วยเรื่องอันมาในสังยุตต-
นิกายมหาวรรค* ครั้งหนึ่ง พระอานนท์กราบทูลสมเด็จพระบรม
ศาสดาว่า ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตรนี้ เป็นกิจแห่งพรหมจรรย์ คือ
ความบำเพ็ญศาสนกิจที่เดียว. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าตรัสว่า อานนท์

อย่ากล่าวอย่างนั้น เป็นพรหมจรรย์ทั้งมวลทีเดียว ภิกษุผู้มีกัลยาณมิตร
จักอาจยังอริยอัฏฐังคิกมรรคให้เกิดขึ้น จักอาจทำให้เจริญขึ้น. ต่อนี้
ทรงแจกอัฏฐังคิกมรรคนั้นแล้วตรัสว่า ด้วยบรรยายนี้แลพึงรู้ว่า ความ
เป็นผู้มีกัลยาณมิตร เป็นพรหมจรรย์ทั้งมวลทีเดียว สัตว์ทั้งหลายได้เรา
ตถาคคเป็นกัลยาณมิตรแล้ว ตนเป็นผู้มีชาติเป็นธรรมดา ก็ย่อมพ้น
จากชาติได้ เป็นผู้มีชราเป็นธรรมดา ก็ย่อมพ้นจากชราได้ เป็นผู้มี
มรณะเป็นธรรมดา ก็ย่อมพ้นจากมรณะได้ เป็นผู้มีโศก ปริเทวะ
ทุกข์ โทมนัส อุปายาสเป็นธรรมดา ก็ย่อมพ้นจากทุกข์เหล่านี้ได้ แม้
ด้วยบรรยายนี้ พึงรู้ว่าความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร เป็นพรหมจรรย์ทั้งมวล
ทีเดียวแล. พระอังกูลิมาล แรกก็เป็นโจรร้ายกาล ได้สมเด็จพระ
ศาสดาเป็นกัลยาณมิตร ละทุจริตเสียได้กลับเป็นคนดี มาบวชใน
พระธรรมวินัยนี้แล้วได้สำเร็จพระอรหัต. ในบัดนี้ภิกษุทั้งหลายยังอ้าง
เมตตาคิดของท่านเป็นสัตยาธิษฐาน สวดปริตรเพื่อสำเร็จสวัสดิมงคล
แก่หญิงมีครรภ์ตลอดถึงชนสามัญทั่วไป และปริตรนั้นก็ได้อีกว่าอังกูลิ-
มาลปริตรสืบมา. เรื่องนี้สาธกความแห่งพระพุทธานุภาพในหนหลัง
นั้น. ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมถือเป็นสำคัญในพระศาสนา ด้วย
ประการฉะนี้.

ในสิงคาโลวาทสูตร* สมเด็จพระชินสีห์ตรัสเรียกปาปมิตรว่า
มิตรปฏิรูป คือมิตรเทียม ตรัสเรียกกัลยาณมิตรว่าสุหัท คือคนใจดี
ที่จัดว่าเป็นมิตรแท้ ทรงจำแนกลักษณะมิตรเทียมและมิตรแท้ไว้ฝ่ายละ

๔ พวก. มิตรเทียมมั่น คือ เป็นผู้ปกกลอก เป็นผู้พูดไม่ได้จริง เป็นผู้ประจบ เป็นผู้ชักพาในทางฉิบหาย. มิตรแท้มั่น คือเป็นผู้อุปการะ เกื้อหนุนกันจริง เป็นผู้ร่วมสุขร่วมทุกข์กันได้ เป็นผู้แนะนำในทางที่เป็นประโยชน์ เป็นผู้เอ็นดูรักใคร่จริง. คั่นทางแสดงลักษณะแห่งมิตร เทียมและมิตรแท้ดังนี้แล้ว ตรัสให้เว้นมิตรเทียมเสียห่างไกล เหมือนคนเดินทางเส้นทางมีภัยอันตราย อีกฝ่ายหนึ่งตรัสให้เข้าหามิตรแท้ เหมือนมารดาไม่ทิ้งบุตรฉะนั้น.

ในมิตตามิตตชาดก ในทวารทสนิบาต* แสดงลักษณะมิตรไว้ ๑๖ ประการ คือ มิตรไม่อยู่ยอมคิดถึง กลับมาถึงยอมยินดี ย่อมเล่นหัวด้วย ย่อมสนทนาปราศรัย ผู้ใดเป็นมิตรของมิตร ย่อมคบด้วย ผู้ใดเป็นศัตรู ย่อมไม่คบด้วย ผู้ใดค้ำว่ามิตร ย่อมห้าม ผู้ใดพูดยกย่องคุณ ย่อมสรรเสริญ ย่อมบอกความลับของตนแก่มิตร ย่อมปิดความลับของเขาไม่ให้แพร่งพราย มิตรทำอะไร ย่อมพูดยกย่อง ย่อมพูดเอาใจสรรเสริญปัญญาความคิดของมิตร มิตรมีคามจำเริญ ย่อมพลอยยินดี มิตรมีความเสื่อมเสีย ย่อมพลอยเป็นทุกข์ ได้ของกินแปลกมา ย่อมนึกถึงมิตร คิดเผื่อแผ่จะนี้.

สหಾಯิ อุตฺตชาตสุต โหติ มิตฺตํ ปุณฺณปุณฺณิ*

สหાયยอมเป็นมิตรของผู้มีกิจธุระเกิดขึ้นเนื่อง ๆ มา ควรแล้วที่กุลบุตร จะคบหากัลยาณมิตรและเอื้อเพื่อเอาใจไว้เป็นกำลัง.

สกุทฺตวา สกุทฺโต โหติ ครุ โหติ สคารโว*

สักการะเขาแล้ว ก็ยอมเป็นผู้ที่เขาสักการะตอบ เคารพเขาแล้ว ก็ยอม

๑. พุ. ชา. ทวารท. ๒๓/๓๔๐. ๒. ถี. ศ. ๑๕/๕๑. ๓. พุ. ชา. นวก. ๒๘/๑๕๔.

เป็นที่เคารพของเขา. สมเด็จพระโลกนาถเจ้าก็ได้ตรัสประทานโอวาทไว้แก่สังคาลมาณพว่า **ปญฺจหิ โข คหปติปุตฺต จาเนหิ กุลปุตฺเตน อุตฺตรา ทิสฺวา มิตฺตตามจฺจา ปจฺจุปฺนฺนฺจาทพฺพา** คู่ก่อนคฤหบดีบุตร มิตรوماتย์ผู้เปรียบด้วยทศเบ็องซ้าย **อันกุลบุตรพึงบำรุงด้วยฐานะ ๕ ประการ** คือ **ทานเนน** ด้วยการให้พัสดุสิ่งของแก่กุล **เปยฺยวชฺเชน** ด้วยกล่าวถ้อยคำที่จับใจ **อตุลฺลจริยาย** ด้วยประพฤติกการที่เป็นประโยชน์แก่มิตร **สมานตฺตตาย** ด้วยความเป็นผู้มีตนเสมอ ไม่แสดงความแปรผันในการนั้น ๆ **อวิสฺวาทนตาย** ด้วยความซื่อตรงไม่ล่อลวงกัน คู่ก่อนคฤหบดีบุตร มิตรوماتย์ผู้เปรียบด้วยทศเบ็องซ้ายอันกุลบุตร บำรุงด้วยฐานะทั้ง ๕ เหล่านี้แล้ว **ปญฺจหิ จเนหิ กุลปุตฺต** **อนุกรมฺปนฺนติ** ย่อมอนุเคราะห์กุลบุตรด้วยฐานะ ๕ ประการ คือ **ปมตฺต** **รกฺขติ** กุลบุตรนั้นเดินเลื่อเปลอสติ ย่อมเอาใจใส่ระวังรักษาเขา **ปมตฺตสฺส** **สาปเตยฺย** **รกฺขติ** ย่อมป้องกันรักษาทรัพย์สมบัติของเขา **ภิตฺตสฺส** **ปฺภิสฺสรณํ** **โหติ** เมื่อมีทุกข์ร้อนย่อมเป็นที่พึ่ง **อาปทาสุ** **น** **วิหติ** ย่อมไม่ละทิ้งในยามวิบัติ **อปฺริ** **ปชฺปีสฺส** **ปฺภินฺนุเชติ** ย่อมนับถือตอบตลอดดวงสว่างของเรา. สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าประทานโอวาทไว้ให้เข้าใจในอุบายสงเคราะห์มิตร ด้วยประการฉะนี้. ความเป็นผู้มีพวกพ้อง เป็นผลที่ควรจะต้องประสงค์ประการหนึ่ง ในส่วนทิฏฐิ-ธัมมิกัตถประโยชน์ ถ้าหาพวกพ้องมิได้แล้วก็ไม่สามารถจะทรงตนอยู่ได้ เหมือนต้นไม้ไร้รากไร้กิ่งทนพายุไม่ได้จะล้มฉะนั้น. เพราะฉะนั้น สมเด็จพระสุคตเมื่อตรัสสอนด้วยทิฏฐิธัมมิกัตถประโยชน์ จึง

ทรงแสดงหน้าที่ของพระอริยสาวผู้ครองฆราวาส เนื่องด้วยการ
สงเคราะห์มิตรไว้เป็นประการหนึ่ง ถึงจะเปลืองโภคทรัพย์ที่จับจ่ายไป
ในกิจนี้ ก็จัดว่าจ่ายไปด้วยดี ชื่อว่าได้ถือประโยชน์อันเกิดแต่โภคทรัพย์
ไว้ได้. แต่มีตานั้นต่างชั้นกันตามบุคคล วิธีสงเคราะห์ก็จำต้องต่างไป
ตาม คนเดียวกันความต้องการก็ยิ่งต่างไปตามขณะ การสงเคราะห์มิตร
จึงควรจะทำด้วยรู้จักเลือกอุบายให้เหมาะแก่บุคคลและสมัย ถ้าเข้าใจทำ
ก็จะได้พวกพ้องเป็นกำลังในกิจธุระ นี้เป็นปริวารยศ ปริวารสัมปทา.
หัตถกาพวกอุบาสกเป็นตัวอย่างสาธกความให้กระจ่าง. ครั้งหนึ่ง ในเวลา
เมื่อสมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเสด็จอยู่เมืองอาฬวี หัตถกอุบาสกไปสู่วัด
เฝ้ามีพวกอุบาสกตามไปด้วยเป็นอันมาก พระองค์ตรัสถามว่า หัตถกะ
บริวารของท่านเป็นหมู่ใหญ่ ท่านสงเคราะห์ยึดเหนี่ยวน้ำใจของเขาไว้ได้
ด้วยอย่างไร. หัตถกอุบาสกกราบทูลว่า พระพุทธเจ้าข้า ข้าพระองค์
ย่อมสงเคราะห์บริษัทหมู่นี้ด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการ ซึ่งพระองค์ตรัส
ประทานเป็นอนุศาสนีไว้ ข้าพระองค์เห็นว่า ผู้ใดควรได้รับสงเคราะห์
ด้วยอาการเช่นใด ก็สงเคราะห์ผู้นั้นด้วยอาการเช่นนั้น ข้าพระองค์
ย่อมสงเคราะห์เขาด้วยการให้พัสดุเกื้อกูลบ้าง ด้วยถ้อยคำพูดเอาใจ
บ้าง ด้วยประพฤติประโยชน์แก่เขาบ้าง ด้วยประพฤติสม่าเสมอในทาง
ผูกไมตรีบ้าง. สมเด็จพระนราสภทรงสาธุการว่า ทำอย่างนั้นชอบ
แล้ว ถูกแล้ว ตรัสสรรเสริญว่า หัตถกะ ท่านเกิดมาเพื่อสงเคราะห์
บริษัทหมู่ใหญ่แท้ ๆ ในอดีตกาลบุคคลใด ได้ควบคุมบริษัทไว้ได้มาก
บุคคลนั้น ได้ทำสำเร็จแล้วด้วยสังคหวัตถุ ๔ ประการนี้แล แม้ใน

อนาคตกาล ก็จักเป็นเช่นเดียวกัน ถึงในปัจจุบันนี้เล่า ก็เป็นอยู่อย่างนี้ เมื่อหัตถกอุบาสกกลับแล้ว พระองค์ตรัสสรรเสริญแก่ภิกษุทั้งหลายว่า หัตถกอุบาสกเป็นคนประหลาดอัศจรรย์ ให้เธอทั้งหลายจำไว้เถิด. บุคคลผู้เข้าในอุบายสงเคราะห์ให้เหมาะแก่บุคคลและเวลา ย่อมเจริญด้วยบริวารยศ มีพวกพ้องมาก เป็นคลังเครื่องตั้งมั่นแห่งตน และเป็นที่พึ่งของชนทั้งหลายอื่น.

สาขาปตฺตผลฐเปโต

ขนฺธิมาว มหาทุมโ

มูลวา ผลสมฺปนฺโน

ปติฏฺฐา โหติ ปกฺขินํ

เหมือนต้นไม้ใหญ่ มีรากหยั่งลงมั่นในพสุธา ตั้งลำต้นแตกสาขา ผลิบาผลัดผล ย่อมเป็นที่พึ่งของฝูงวิหคในอรัญญ ต่างพากันเข้าอาศัย ใครต้องการร่มเงาก็เข้าจับ ใครต้องการผลก็บริโภคนั้น. ความเป็นผู้มีกัลยาณมิตร ย่อมเป็นนาถกรรมธรรม คือคุณทำให้มีที่พึ่ง และเป็นที่พึ่งในโลกสันนิวาสนับค้ำเบียดเสียดกันอยู่ ด้วยประการฉะนี้.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงมีพระปรีชาในสังคหอุบาย สามารถยึดเหนี่ยวน้ำใจพระราชวงศานุวงศ์และเสวกามาตย์ไว้ เป็นกำลังและทรงราชการระดมมาโดยลำดับกาล มีพระอภินิหารในราชกิจ อาจให้สำเร็จด้วยพระราชฤทธิ์เป็นมหัศจรรย์ ทรงผูกสัมพันธไมตรีด้วยพระเจ้าแผ่นดินและประธานาธิบดีต่างประเทศ แม้ในส่วนพระองค์ เสด็จพระเกียรติให้ปรากฏดำรงพระราชอาณาจักรให้สถาพร เมื่อครั้งเสด็จประพาสยุโรป และทรงรับความต้อนรับของท่านผู้ครองแผ่นดินนั้น ๆ โดยฉันเป็นราชสัมพันธมิตรสนิทสนม เป็นผลของมิตรสมบัติ

ต้องด้วยคาถาประพันธ์อันพร โภธิสัตว์ครั้งเสวยพระชาติเป็นเตมียกุมาร
ตรัสแก่นายสุนันทสารเถรว่า

ย ย ชนปทั ยาคี นิคเม ราชธานีโย

สพพตล ปุชิต โหติ โย มิตฺตานํ น ทฺพภฺติ

ชนผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร ไปสู่ชนบทใด ๆ ก็ดี ผู้นิคมราชธานีทั้งหลาย
ก็ดี ย่อมเป็นผู้อันเขาบูชา คือว่าได้รับความต้อนรับในที่เหล่านั้น
ทุกตำบล.

อภฺทุโธ สมรฺ เอติ สภาย ปฏินนฺทฺโติ

ฉาตฺนํ อุตฺตโม โหติ โย มิตฺตานํ น ทฺพภฺติ

ชนผู้ไม่ประทุษร้ายมิตร จะไปในประชุมชนก็มีผู้ยินดีต้อนรับ ไม่ต้อง
โกรธกลับมาเรือนตน เป็นผู้ประเสริฐสุดแห่งหมู่ชนผู้เป็นญาติด้วย
สามารถเชิดชูให้มีเกียรติ. พระคุณข้อนี้จัดเป็นมิตรสมบัติให้เกิดสิริ
สวัสดิ์วิบุลผล ได้ชื่อว่าเป็นมงคลวิเสสที่แรก.

มัตตัญญุตานัน ได้แก่ความเป็นผู้รู้จักประมาณ คือรู้จักความ
พอดี. มัตตัญญุตานี มีทางที่เป็นไปจะพึงพรรณนาได้หลายประการ
เป็นต้นว่า ความรู้จักประมาณในโภคทรัพย์ ในกิจการ ในบริหาร
อรรถภาพ ในบุคคลและในธรรม เมื่อรวมกล่าว ความประกอบ
ทุกอย่างอันความรู้จักประมาณเข้ากำกับอยู่ด้วย จึงจะสำเร็จด้วยดี. แต่
ในที่นี้ จะรับพระราชทานวิธานเฉพาะประการต้น พอเป็นตัวอย่าง.
ความรู้จักประมาณในโภคทรัพย์ ต่างโดยกิจเป็น ๓ สถาน คือ การ
แสวงหา การรักษา การบริโภคนิสัย. อันโภคทรัพย์นี้ที่บุคคลต้อง

ประสงค์ ก็เพื่อจะได้เป็นอุปการะแก่สุข ชนผู้มั่งมีย่อมได้ความเอิบ
อímใจว่า ทรัพย์ของตนมีอยู่ในเบื้องต้น เมื่อได้ใช้จ่ายทรัพย์เลี้ยงตน
และบำรุงคนที่ควรเลี้ยง ย่อมได้ความสำราญกายสบายใจ เมื่อแลเห็น
ตนเป็นไทย ไม่ติดขัดเหตุเป็นหนี้สินท่านผู้อื่น ย่อมมีใจปลอดโปร่ง
จะคำริอะไรก็โล่งไม่สะดุด เมื่อได้อาศัยโภคะเป็นกำลังอุดหนุนให้เป็นอยู่
โดยชอบ ไม่ต้องประกอบการอันเป็นส่วนทุจริต ย่อมได้เสวยผลแห่ง
ชีวิตล้วนแต่เป็นที่เจริญใจ. แต่ทรัพย์ที่หาได้ในทางผิด หาให้สำเร็จ
กิจเหล่านี้ไม่ เพราะฉะนั้น การแสวงหาจึงควรให้เป็นไปในทางชอบ.
ความแสวงหาทรัพย์ในทางลบต่างกรรมสิทธิ์ในโภคทรัพย์ของผู้อื่น ที่ทำ
ด้วยลักก็ดี ด้วยล่อลวงก็ดี ด้วยชิงก็ดี ด้วยใช้อำนาจก็ดี ด้วยอาการ
อื่น ๆ อีกก็ดี เช่นนี้ ชื่อว่า อนธนาแสวงหาไม่ควร บัณฑิตมี
พระพุทธเจ้าเป็นอาทิ ดิเตยน์ว่าเป็นการงานเป็นไปกับด้วยโทษ ไม่ยัง
ประโยชน์ให้เกิดแก่บุคคลผู้ประกอบ. ความแสวงหาเว้นจากอาการ เช่น
นั้นเป็นไปด้วยความหมั่น ออกกำลังกายกำลังความคิดหรือกำลังทรัพย์
ของตน นับถือกรรมสิทธิ์ของชนอื่นในโภคทรัพย์ของเขา เช่นนี้ชื่อว่า
สุปริเยสนา แสวงหารอบคอบดี อีกอย่างหนึ่งเรียกว่า อุฏฐานสัมปทาถึง
พร้อมแห่งความหมั่น นักปราชญ์มีพระพุทธเจ้าเป็นประธาน สรรเสริญ
ว่าเป็นการงานไม่มีโทษ ยังประโยชน์ให้สำเร็จแก่บุคคลผู้ประกอบ.
และการงานบางอย่าง ย่อมเหมาะแก่บุคคลบางคน ในประเทศบาง
ตำบล ในกาลบางยุค ผู้ประกอบต้องรู้จักประมาณ คือความพอดี
จึงจะเป็นปฏิรูปการี คือผู้ทำเหมาะเจาะ การงานที่ประกอบนั้นจึงจะ

สำเร็จผลไพบูล. และโภคทรัพย์ที่บุคคลสั่งสมขึ้นได้ด้วยอาการเช่นนั้นแล้ว ต้องถึงพร้อมด้วยกำลังแห่งการรักษา จึงจะถาวรอยู่ได้. มีเงินแต่ไม่มีอุบายจะรักษา เงินนั้นก็ย่อมจะมีอันตรายไม่คงอยู่ มีเคหาสถานแต่ไม่มีกำลังจะรักษา เรือนนั้นก็จจะชำรุดทรุดโทรมลง มีที่นามากแต่ทำไม่หมดหรือมีผู้เช่าไม่เต็ม ต้องเสียค่านาสำหรับเนื้อที่ว่างเสมอไป หรือมีสมบัติอย่างอื่นที่ต้องใช้จ่ายทรัพย์รักษาแต่ไม่สามารถจะทำได้ หรือมีแต่จะเปลืองไป แต่ไม่ได้ประโยชน์ที่คุ้มกัน. สมบัติอันขาดการรักษาดังนี้ย่อมจะเสียหายไม่ยั่งยืนไม่สำเร็จประโยชน์แก่ผู้เป็นเจ้าของ ซึ่งจะต้องรับผิดชอบเท่าไรนัก ที่สุดไม่มีอะไร ก็ได้ความรำคาญใจไม่รู้จักจบ. ความรักษาอันบกพร่องเช่นนี้ ได้ชื่อว่าอนารักขาคำรักษาไม่สมกัน. มีสมบัติแล้วแต่มีกำลังรักษาไม่พอกันสมบัติยังอันตรายอันไม่คงคนมีแล้วไม่รักษาใช้สอยฟุ่มฟายไม่มียัง สมบัติจำจะต้องอยู่ไม่ได้แท้. ต่อมีสมบัติเท่าไรมีกำลังรักษาให้พอกัน สมบัติจึงจะมั่นคงไปนาน จะมากหรือน้อยไม่เป็นประมาณ ย่อมเป็นประโยชน์แก่เจ้าของเต็มที คุ้มแก่ความขวนขวายและต้องรับผิดชอบ. ความพอดีแห่งการรักษาเช่นนี้ ได้ชื่อว่าอารักขสัมปทาถึงพร้อมแห่งการรักษา. บุคคลทั้งหลายย่อมมีสามารถต่างกัน การรักษาจึงควรเป็นไปพอดีแก่กำลังของบุคคล จะถือโทษจะเป็นประมาณมิได้. อวาสนใหญ่ มีพระสงฆ์น้อยมีกำลังไม่พอจะรักษา อวาสน้อย มีพระสงฆ์มาก ย่อมได้ความลำบากเพราะมีอยู่ไม่พอกัน ถ้าเปลี่ยนให้เหมาะสม ย่อมเป็นประโยชน์ทั้ง ๒ ฝ่าย. กองทหารน้อย แต่ต้องกระจายรักษาห้องที่ใหญ่ ไม่สามารถรวมกำลัง ไม่อาจตั้งรับศัตรู กองทัพใหญ่ควร

จะขยาย รักษาท้องที่ได้กว้าง ไม่ทำอย่างนั้น ก็ไม่กันข้าศึกไว้ได้
ต่อหน้าที่จะต้องรักษาเป็นไปพอเหมาะแก่กำลัง ประโยชน์ดังกล่าวแล้ว
จึงจะสำเร็จ. อนึ่ง โภคทรัพย์ที่ได้ขวนขวายสั่งสมขึ้นไว้ และรักษาอยู่
นั้น ถ้าเป็นแต่เก็บไว้ก็จะให้ได้แต่เพียงความอึดใจเท่านั้น ต่อได้บริโภค
ใช้สอยบำรุงตนและคนที่ควรเลี้ยง จึงจะยังสุขให้ทวี. แต่การบริโภค
ใช้สอยนั้นต้องเป็นไปพอดีจึงจะสำเร็จประโยชน์. บึงใหญ่ที่บุคคลเปิด
ให้น้ำไหลบ่าไปทางเดียว ก็มีแต่จะแห้งไป ต่อเปิดทางให้น้ำไหลมา
ทดกัน จึงจะมีน้ำคงอยู่เป็นนิตยกาล. อันบริโภคใช้สอยโภคทรัพย์
ก็ปานกัน มิแต่ใช้ โภคก็มีแต่จะสิ้นไป ต้องมีของที่ได้ใหม่มาทดกัน
โภคะนั้นจึงจะคงอยู่ได้. ความรู้จักประมาณในการได้การจ่าย ผ่อน
ผันให้ทรัพย์ที่ได้กลบลดทรัพย์ที่จ่ายให้ตนได้สุข แต่ให้สมบัติทวีขึ้น
ได้ชื่อว่า สมชีวิตา ความเป็นอยู่สม่ำเสมอ เป็นปฏิปักษ์แก่วสมชีวิตา
ความเป็นอยู่พอเธอไม่รู้จักประหยัด. บุคคลรู้จักบริโภคสมบัติ หลีก
ทางหายนะเสียด เสพแต่ทางวัฒนธรรม ย่อมจะได้สุขตามสมควรแก่กำลัง
แห่งโภคทรัพย์. ความรู้จักพอดีในการแสวงหา ในการรักษา ในการ
บริโภคเป็นประโยชน์แก่บุคคลฉันใด ย่อมเป็นประโยชน์แก่ประเทศ
ด้วยฉันนั้น. ประเทศ กล่าวคือชุมชนมุมนุชนที่ตั้งอยู่เป็นปีกแผ่น ปกครอง
ตนเองโดยลำพัง มาตั้งอยู่ในสุปรียะสนา แสวงหาโภคทรัพย์บำรุงตน
รอบคอบดี ประกอบอุบายบำรุงการหาเลี้ยงชีพของประชาราษฎร์ให้มี
ผลแล้ว และเฉลี่ยเก็บส่วนกำไรเป็นผลดีต่อพอสมควร ระวังไม่ให้
ยุบยาก ให้ได้ประโยชน์ด้วยกันทั้ง ๒ ฝ่าย เหมือนนายโคบาลผู้ฉลาด

รู้จักรดน้ำนมโค ปล่อยให้มีส่วนเหลือ เพื่อลูกโคได้ค่อม ไม่รีดจนหมดฉะนั้น และประหยัดแต่การแสวงหาในทางอันเป็นอบายมุขของมหาชน เป็นต้นว่าการพนัน ไม่คิดอุดหนุน เป็นแต่จะคอยเกียดกันไม่ให้ทำงาน อีกประการหนึ่ง มาตั้งอยู่ในอารักขสัมปทา รู้จักอุบายในที่จะรักษาสมบัติของประเทศให้พอสมแก่กำลัง ไม่ยังทรัพย์ให้เปลืองไปในทางไม่มีประโยชน์ต้น ไม่มีกาฝากเท่าใด ก็ต้องลดรสาหารที่ได้สำหรับเลี้ยงตนเจือจานไปเลี้ยงเท่านั้น ประเทศก็เหมือนกัน มีภาระอันหาประโยชน์มิได้มาก ก็จำเสียดกำลังและทรัพย์ไปในทางนั้นมาก รู้จักรวมกำลังและทรัพย์มาใช้ในทางที่เป็นประโยชน์ หนึ่งโสด มาตั้งอยู่ในสมชีวิตา รู้จักประมาณในการจ่ายทรัพย์ แม้ในทางที่สมควรไม่ให้เกินจำนวนทรัพย์ที่หาได้ เข้าใจผ่อนปรนให้กิจสำเร็จ แต่ให้เป็นประเทศที่มั่งคั่งเช่นนี้ ย่อมจะมีความเจริญสมบูรณ์ตั้งมั่นไม่ล่มจม.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงทราบความพอดี แห่งพระราชอาณาจักร และทรงทำนุบำรุงสมแก่สมัย ทรงเพิ่มพูนพระราชทรัพย์สำหรับแผ่นดินให้ไพศาล ในทางบำรุงอุบายเลี้ยงชีพของประชาชน และจัดระเบียบการเก็บพลีให้รอบคอบ ไม่พึดต้องทำความบอบซ้ำแก่ชนนิกร สิ่งใดควรเก็บ ควรขึ้น ควรเลิกถอน ควรลด ก็ทำตามควรอย่างไร รักษาประโยชน์หลวงประโยชน์ราษฎร์ให้เป็นไปกลดเกลียวกัน ตั้งพระราชหฤทัยจะเกียดกันทางอบายมุขของมหาชน จึงได้ทรงผ่อนเลิกราบอบนเบื้อให้คงมีแต่ในบางตำบลและจะลดให้น้อยกว่าจะเลิกได้ขาด ทางเสื่อมเสียของประชาราษฎรอย่างอื่น ๆ ก็จัด

การป้องกัน ในอันระวังให้ได้ช่องที่จะทำน้อยเข้าตามกำลังของแผ่นดินที่จะทำได้. พระราชทรัพย์ที่จะได้เท่าไรและที่จะจ่ายเท่าไรในปี ๆ ก็จัดให้มีงบประมาณ ถ้าไม่ใช้การจำเป็น ระวังจำนวนจ่ายไม่ทำให้ท่วมจำนวนได้ ในทางที่ไม่เป็นประโยชน์ก็ปลดปล่อย. สมบัติของแผ่นดินที่ควรรักษา ทั้งที่เป็นสวัสดุกถทรัพย์ และอวัสดุกถทรัพย์ เป็นต้นว่าฝูงสัตว์พาหนะ และที่นาป่าไม้ก็บำรุงรักษา. พระราชอาณาจักรได้รับบำรุงเช่นนี้ ย่อมมั่งคั่งสมบูรณ์ขึ้นโดยลำดับมา. พระมหานครเคลื่อนกล่นด้วยหมู่ชนสัญจรไปมา เป็นที่ประชุมแห่งพาณิชย์กรรม สมด้วยคำสรรเสริญสมบัติของบ้านเมือง ในพระบาลี พระปรีชารอบรู้ความพอดีของพระราชอาณาจักรเช่นนี้ นับเป็นมัตตัญญูตา เป็นองคคุณของพระมหากษัตริย์ เป็นเหตุให้เกิดสิริสวัสดิวิบุลผล เป็นมงคลวิเสศที่ ๒.

รัฐฐาภิบาลโนบายนั้น คือพระราชกรณียกิจที่ทรงจัดขึ้นด้วยพระเดชานุภาพ เป็นอุบายบำรุงรัฐมณฑล. ในขอบหลัง ตั้งแต่กันยายน ศก ๑๒๖ ถึง สิงหาคม ศก ๑๒๗ นี้ ข้อที่ควรยกขึ้นพรรณนาคือในฝ่ายพุทธจักร ทรงปฏิสังขรณ์วัดราชาธิวาส อันปรักขารุดมาโดยลำดับกาล. และวัดราชาธิวาสนั้น เป็นพระอารามที่สมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และสมเด็จพระบรมชนกนาถ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้เสด็จประทับอยู่เมื่อเวลาทรงผนวช และเป็นครั้งแรกตั้งสำนักธรรมยุตติกสงฆ์. อันการปฏิสังขรณ์อารามนั้น ถ้าสำเร็จด้วยกุศลฉันท

อันแรงกล้า ก็สามารถจะยังผลให้เกิดแม่ในทิวฏฐธรรม. บุรพเจตนา
ในขณะที่ปรารถนาคำริการ ย่อมให้เกิดความเบิกบานจิตใจในเบื้องต้น
สันนิษฐานเจตนาในขณะที่จัดการ ย่อมอำนวยผลให้ได้สำราญกาย
สบายจิต อปรเจตนาในขณะที่เห็นขณะคิดถึงสิ่งที่ทำสำเร็จแล้ว ย่อม
ให้เกิดปรีดาปราโมทย์ เพราะได้ทำกิจที่ควรทำสำเร็จ เช่นพระ
อริยสาวกผู้สร้างกิจแห่งพรหมจรรย์ ได้ความรู้สึกว่า กตํ กรรมิย์/B>
กิจที่ควรทำได้ทำเสร็จแล้ว ดังนี้. เจตนาใน ๓ กาลนั้น บริบูรณ์
พร้อมกันแล้ว ย่อมสำเร็จเป็นพลวกุศล เป็นปัจจัยแห่งขณมายูเกษม
สำราญ และความเจริญด้วยการอื่น ๆ มีเกียรติกุศลเป็นต้น. พระ
ราชกุศลส่วนปฏิสังขรณ์นั้น ปรารถนาวัตถุที่เป็นเขตสมบัติ ย่อมจะ
เป็นไปเพื่อสุขสวัสดิมนุญผลตามวิบากสามารถ.

ในฝ่ายราชอาณาจักร ทรงตั้งพระราชบัญญัติลักษณะอาญา
พระธรรมนูญศาลทหารบกทหารเรือ และกฏอัยการศึก พระธรรมนูญ
ศาลยุติธรรม และพระราชบัญญัติ วิธีพิจารณาความแพ่งเป็นส่วน
พระอัยการ. ทรงสร้างเรือพิฆาตชื่อเสือทะเลยานชล ๑ ลำ และเรือ
ตอปีโด ๓ ลำ ไว้สำหรับรักษาพระราชอาณาเขต. ทรงสร้างทาง
รถไฟสายตะวันออกถึงเมืองฉะเชิงเทรา ขยายสายเหนือถึงเมือง
พิษณุโลก แล้วเสร็จได้เปิดให้ชนไปมา. ฝ่ายการต่างประเทศทรง
ตั้งข้าหลวงให้จัดการปันแดนในระหว่างพระราชอาณาเขต กับประเทศ
ในปกครองของฝรั่งเศส และได้จัดลู่ไปด้วยความปรองดองกันทั้ง
๒ ฝ่าย.

พระราชกรณียกิจส่วนรัฐาภิบาลนโยบาย ที่รับพระราชทาน
พรรณนามาพอเป็นนิตยสารนัยนี้ จัดเป็นมงคลวิเสสที่ครบ ๓.

สมเด็จพระบวรพระพุทธเจ้า ทรงบำเพ็ญพระราช-
จรรยาส่วนนี้เสมอมา เป็นที่นิยมนับถือของมหาชนชาวประเทศต่าง-
ประเทศทั่วไป. ข้อนี้พึงเห็นได้ในสกลหลัง ครั้งเสด็จจากยุโรปถึง
พระมหานคร มหาชนสโมสรจัดการรับเสด็จเอิกเกริกอย่างใหญ่แน่น
กันกับสมัยครั้งสมเด็จพระบรมศาสดา เสด็จประเทศกรุงกบิลพัสดุนคร
ได้ทอดพระเนตรเห็นผลแห่งพระเมตตาและความจงรักของทวยราษฎร์
เป็นที่เบิกบานพระราชหฤทัย แน่นกับพระเจ้าอโศกมหาราช ซึ่ง
ได้พระนามว่า เทวานัมปิโย ปิยทสุติ เป็นที่รักของเทวดามนุษย์

พระราชจรรยาสาธุปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้งแห่งศุภสิริสวัสดิอุดมมงคล
อันพิเศษ มีเอกเทศดังรับพระราชทานพรรณนามา ด้วยประการฉะนี้.

ในศกที่ ๑๒๘°

วัดบวรนิเวศวิหาร

วันที่ ๒ ตุลาคม รัตนโกสินทรศก ๑๒๘

ขอถวายพระพร เจริญพระราชสิริสวัสดิพิพัฒนามงคลพระชนมสุข
ทุกประการ จงมีแต่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารพระองค์สมเด็จ
พระปรมินทรมหามหาราชธิราชเจ้า ผู้ทรงพระคุณอันประเสริฐ-
ด้วยราชบุรุษ ได้นำเครื่องไทยธรรมที่เคยทรงบริจาคเป็นเครื่อง
บูชาธรรมเทศนามงคลวิเสศกถา ในวันฉลองพระชนมพรรษา มาถวาย
อาตมภาพเป็นของพระราชทานในงานนี้ และอาตมภาพได้รับพระ
ราชทานไว้แล้ว.

ในวันเช่นนี้ อาตมภาพได้เคยยกพระคุณพิเศษในสมเด็จบรม-
บพิตรพระราชสมภารเจ้าขึ้นพรรณนาตั้งเป็นสัจยธิษฐาน ถวายพระ
พรศุภมงคลแด่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า และสมเด็จบรม-
บพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้ทรงพระปัจเจกเวกษณ์ถึง พึงยังพระปิติให้
เกิดขึ้น นี้เป็นธรรมเนียมความอิมเอบอาศัยธรรม เป็นเหตุเจริญพระ
ชนมสุขสถาพร.

ในวาระนี้ จะรับพระราชทานยกขึ้นพรรณนาโดยสังเขป เพียง ๒
ประการ คือกัตตุกัมยตานั้น ๑ ปุคคัลญญตา ๑.

๑. วันจะถวายเทศนา ยังประชวรอยู่ พระราชทานเครื่องไทยธรรมบูชากัณฑ์เทศน์นี้มาจึงได้มี
ลาดพระหัตถ์ถวายพระพรไป ดังนี้.

กัตตุกัมมตาณัถะนั้น ได้แก่ความพอใจ ด้วยความเป็นผู้ใคร่
จะทำ. คุณข้อนี้ เป็นอิทธิบาท ยังสิ่งที่ประสงค์ให้สำเร็จ เป็น
เครื่องพยุความเพียรไม่ให้ทอดยอ แม้ในเวลาที่ยินหวังไม่แลเห็นฝั่งคือ
ความสำเร็จ. สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าทรงอาศัยพระคุณข้อนี้แล
จึงได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณ แสดงพระธรรมเทศนาโปรด
ประชาชนให้ได้บรรลุประโยชน์นั้น ๆ โดยควรแก่ฐานะานุรูปประดิษ-
ฐานพระศาสนาให้ถาวรสืบมา นับว่าได้ทรงทำพระพุทธรกิจสำเร็จเป็น
อันดี. สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงตั้งอยู่ในพระคุณข้อ
นี้ จึงได้ทรงจัดการป้องกัน และทำนุบำรุงพระราชอาณาจักรสำเร็จ
เป็นลำดับมา.

ปุคคลัญญุตานัน คือความรู้จักเลือกบุคคล. คุณข้อนี้เป็น
ประโยชน์ในกิจนั้น ๆ หลายสถาน เมื่อกล่าวเฉพาะท่านผู้เป็นอิสระ
มีประโยชน์ คือจะได้วางคนให้เหมาะในงานนั้น ๆ. คนที่วางไว้
เหมาะ ย่อมยังกิจให้สำเร็จด้วยดี. มัลลกษัตริย์ผู้ครองนครกุสินารา
ตั้งโทณมหาพราหมณ์ไว้ในที่มุขอมาตย์ พราหมณ์นั้นสามารถยังกิจการ
พระนครให้สำเร็จ พึงเห็นในเวลาพุทธปรินิพพาน พราหมณ์ได้สมัคร
สนานทูต ๗ พระนคร ที่มาขอส่วนแบ่งพระสารีริกธาตุให้ตั้งอยู่ใน
สามัคคีธรรม และแบ่งพระสารีริกธาตุแจกแก่กัน ห้ามอันตรายซึ่งจะ
มีแก่นครน้อยนั้นเสีย. สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้าทรงตั้ง
อยู่ในพระคุณข้อนี้ ทรงเลือกหาราชเสวกผู้เหมาะตั้งไว้ในราชกิจและ
ทรงสอดส่องถอนผู้ไม่สมควรออกเสีย ราชการจึงได้เจริญเป็นลำดับมา

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงประกอบด้วยพระคุณอันเป็นมงคลวิเสส ๒ อย่างนี้และอย่างอื่น ๆ อีก เช่น ได้ถวายวิสัยนามมาแล้วในศกหลัง ๆ จึงทรงบำเพ็ญราชธรรมส่วนรัฐฐาภิบาล-นโยบายลู่ลงมาโดยลำดับ เช่นในขวบหลัง ได้ทรงตั้งพระราชกำหนดกฎหมายอาญาใหม่ ออกประกาศพระราชบัญญัติราคาทองคำ โปรดให้จัดทำบัญชีสำมะโนครัวในกรุงเทพฯ และหัวเมืองมณฑลนี้เริ่มสร้างประปา เพื่อให้มหาชนได้ดื่มน้ำสะอาดปราศจากโทษ ได้ขยายทางรถไฟสายเหนือ ตั้งแต่เมืองพิษณุโลกถึงบ้านคาราแขวงเมืองพิชัย และต่อจากนั้นไปเมืองอุดรดิตถ์ อีกทางหนึ่งแยกจากบ้านคาราไปถึงเมืองสวรรคโลก การนี้ได้ทำเสร็จแล้ว และเริ่มสร้างรถไฟสายใต้จากเพชรบุรีลงไปหัวเมืองมณฑลฝ่ายใต้.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงบำเพ็ญพระราชจรรยาส่วนนี้เสมอมา เป็นที่นิยมนับถือของมหาชนชาวประเทศต่างประเทศทั่วไป. ข้อนี้พึงเห็นได้ในศกหลัง ครั้นเสด็จดำรงราชสมบัติล่วง ๔๐ ปี มา ยืนยาวกว่ารัชกาลของสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินสยามทั้งหลาย มหาชนได้พร้อมกันประดิษฐานพระบรมรูปขึ้นไว้ เพื่อประกาศพระเกียรติคุณว่าพระองค์เป็น **รฎจวฑฒโน** ผู้ยังรัฐมณฑลให้เจริญ ดังนี้.

พระราชจรรยาสาธูปปฏิบัติ อันเป็นที่ตั้งแห่งสิริสวัสดิอุดมมงคลอันพิเศษ มีเอกเทศดั่งรับพระราชทานพรณามา ด้วยประการฉะนี้.

เทหิ เทหิ วิเสเสหิ

คุณะหิ ปฎิมณุฑโต

จิรณชีวี มหาราชา

สุขปุตโต อนามโย

ยสสา เตชสา จาปี วฑฺฒนุโต นรุตฺตโม

สทา ภทฺธานิ สมฺปสฺสํ จิรํ รชเช ปติฏฺฐตุ

ขอสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงประคับด้วยพระ
คุณสมุทัยอันพิเศษนั้น ๆ ทรงพระชนมายุยืนนาน ทรงพระตำราญ
หาพระโรคมิได้ ทรงพระเจริญด้วยพระราชอิสริยยศเดชาานุภาพ ทอด
พระเนตรเห็นแต่กิจการอันเจริญเป็นนิตยกาล เสด็จเถิดยืนนานใน
ราชมไหสวรรย์ ปกครองรัชสีมามณฑลให้สมบูรณ์ยิ่ง สมพระราช-
ประสงค์ทุกประการ. ขอถวายพระพร.

(ลงพระนาม) กรมหลวงวชิรญาณวรโรรส

ในสกที่ ๑๒๘

จะพรรณนาพระคุณพิเศษ ๓ ประการ คือ กัตตุกัมยตาฉันทะ ๑
ปุกคัลลัญญตา ๑ รัฏฐาภิปาตโนบาย ๑ พอเป็นนิทสสนนัย.

กัตตุกัมยตาฉันทะข้อต้นนั้น ได้แก่ความพอใจ คือความเป็น
ผู้ใคร่จะทำ. ศัพท์ว่า ฉันทะ ๆ นั้น เป็นคำกลาง ได้ทั้งข้างดีทั้ง
ข้างเสีย ตามอำนาจธรรมที่น้อยไป. ฉันทะในคำว่า ฉนุโท กาม
ฉันทะก็คือกาม ดังนี้ ประสงค์เอากามฉันทะในพจนานุกรม. ฉันทะใน
คำว่า

ปาปญฺเจ ปุริโส กยฺรา น นํ กยฺรา ปุณฺปุณฺ
น ตมฺหิ ฉนุทํ กยฺราถ ทุกฺโข ปาปสฺส อฺจฺจโย

ที่มีความว่า ถ้าบุรุษทำบาปเข้าบ้าง อย่าพึงทำบาปนั้นรำไป อย่า
พึงทำฉันทะในบาปนั้น เหตุว่าบาปเจริญขึ้น ย่อมให้เกิดทุกข์ ดังนี้
ประสงค์เอาอกุศลฉันทะ. ฉันทะในธรรมเช่นนี้ จัดเป็นข้างเสีย.
ฉันทะในคำว่า

ปุณฺณญฺเจ ปุริโส กยฺรา กยฺราถนํ ปุณฺปุณฺ
ตมฺหิ ฉนุทํ กยฺราถ สฺสฺสฺสฺสฺส อฺจฺจโย

ที่มีความว่า ถ้าบุรุษทำบุญนั้นเข้าบ้าง พึงทำบุญนั้นรำไป พึงทำฉันทะ
ในบุญนั้น เหตุว่าบุญเจริญขึ้น ย่อมให้เกิดสุข ดังนี้ ประสงค์เอา
กุศลฉันทะ.

๑-๒. พุ. ฐ. ๒๕/๓๐.

ฉันท์ในคำว่า **ธมฺมนิษฺฌมานกฺขนฺตฺติยา สติ จฺนุโท ชายติ จฺนุทชาโต อุตฺตสฺสฺสตี** อันมีความว่า เพราะธรรมปรากฏ ฉันท์ย่อมเกิด บุคคลมีฉันท์เกิดแล้ว ย่อมอุตสาหะ ดังนี้ ประสงค์เอากัตตุกัมยตามันท์. ฉันท์ที่เป็นอิทธิบาท คือธรรมเป็นเครื่องบรรลุความสำเร็จ ก็ประสงค์เอากัตตุกัมยตามันท์นี้เอง ฉันท์ในธรรมเช่นนี้จัดเป็นข้างดี. เพราะศัพท์ว่าฉันท์เป็นแต่คำกลางเช่นนี้ เมื่อจะกล่าวแต่คำฟัง เพื่อจะให้เข้าใจความ จึงต้องประกอบเข้ากับศัพท์อื่น เช่นกามฉันท์ อกุศลฉันท์ กุศลฉันท์ กัตตุกัมยตามันท์ ด้วยประการฉะนี้.

กัตตุกัมยตามันท์ ความพอใจคือความเป็นผู้ใคร่จะทำนั้น เป็นคุณพวงความเพียรมิให้ถอย พระโบราณจารย์ผู้รจนาชาคกปกรณ กล่าวเรื่องพระมหาชนกตกอยู่ในมหาสมุทร พยายามว่ายเพื่อจะเข้าถึงฝั่ง นางมณีเมขลามาช่วยให้รอดดังนี้ นั้น ก็เพื่อจะแสดงโดยบุคคลาธิษฐาน ซึ่งคุณคือกัตตุกัมยตามันท์และวิริยะ คือความเพียรอย่างกล้าหาญ ว่าเป็นเครื่องรอดจากอันตรายของบุคคล. หากว่าพระมหาชนกจะหาฉันท์มิได้ ไหนเลยจะมีความเพียรว่าอยู่ในมหาสมุทรอันอ้างว้าง กว่านางมณีเมขลาจะมาช่วย. บุคคลผู้มีความหวัง ก็ยังจะพากเพียรอยู่ก่อน ฝ่ายบุคคลผู้สิ้นหวังแล้วแต่ไม่ทอดเพียรเสีย ก็เพราะกัตตุกัมยตามันท์นี้เอง เมื่อทำไป แม้หากจะไม่สำเร็จ ก็ยังจะได้อัสสาทะคือความสบายใจว่า ได้ทำสมควร ตนเองยอมดี ตนเองไม่ได้ ทั้งวิญญูชนก็ยอมสรรเสริญ การที่ทำเว้นจากครหาอัน

เป็นสภธรรมของตนและผู้อื่น ย่อมไม่เป็นที่ตั้งแห่งความร้อนใจใน
ภายหลัง. ฝ่ายบุคคลผู้สิ้นหวังแล้วทอดเพียรเสียย่อมไม่พ้นจากครหา
ไปได้ ผู้อื่นจะติก็ทำเนา ตนติตนเองได้นั้นแลเป็นสำคัญ ชื่อนั้น
ย่อมให้เกิดวิปฏิสารเมื่อปลายมือ. แม้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าก็ได้
ประทานพระบรมพุทโธวาทไว้ว่า

ติลฺยจ ภิกฺขุ อิมํ นาวํ สิตฺตฺตา เต สหฺมุเสสฺสตี

ดูก่อนภิกษุ ท่านจงวิคเรืออันนี้ เรือที่ท่านวิคแล้วจักปล้นถึง ชื่อซึ่ง
พระองค์ตรัสดังนี้ ก็เพื่อจะยังกัตตุกัมยตามันตะให้เกิดแต่ภิกษุผู้รับ
เทศนา ควรเป็นอุทาหรณ์สำหรับพุทธศาสนิกชนทั้งปวง ผู้ประกอบ
กิจอันเป็นไปเพื่อความดีความงามแก่ตนและผู้อื่น. เรือในที่นี้เป็นแต่
คำเปรียบ เรือเป็นที่ตั้งอาศัยในการไปโดยชลมารค หรือข้ามฟาก
ไปฝั่งโน้น ถ้าเรือรั่วน้ำเข้าได้ การไปก็ไม่สะดวกพาให้ช้า หรือน้ำ
จะอับปางลงก็ได้ ถ้าคนในเรือหมั่นวิคคิดอุบายแก้ยาให้รั่วได้ ก็
จะรอดจากอันตราย เป็นของเบาเล่นไปถึงเร็ว อุตภาพ การงาน
ถิ่นฐาน ตลอดถึงบ้านเมือง ก็เหมือนกัน ย่อมเป็นที่ตั้งอาศัย ในอัน
ท่องเที่ยวอยู่ ณ ภูพนั้น ๆ ถ้าไม่หมั่นคงและเสียหายนในทางใดทางหนึ่ง
ก็จะชักช้าไม่สามารถที่จะลุถึงความเจริญทีเดียว ถ้าเจ้าของเขาเป็น
ธุระ ระวังความเสียหายอย่าให้เกิดขึ้น ที่เกิดแล้วก็แสวงหาอุบาย
ระงับเสีย ทั้งประกอบวิธีทะนุบำรุงเข้าช่วยและประคองไว้ ไม่ให้ถอย
หลัง ก็จะปล้นถึงความเจริญไม่ตกต่ำในภพนั้น ๆ. กัตตุกัมยตามันตะ

ย่อมพยุหวิริยะ เพื่อสำเร็จแห่งผลมีประการดังนี้.

แม้สมเด็จพระผู้มีพระภาคเจ้าเอง ก็ทรงอาศัยกัตตุกัมยตามันตะ อันเป็นผลแห่งพระมหากุณา จึงได้ตรัสรู้เป็นพระสัมมาสัมพุทธเจ้าและ ทรงบำเพ็ญพุทธกิจประดิษฐานพระพุทธศาสนาสำเร็จ. ไม่เช่นนั้น ไหนเลยพระองค์จะกล้าเสด็จออกมหาภิเนษกรรมณ์ และอดทนลำบาก ในเวลาบำเพ็ญทุกรกิริยา ก็จะคิดกลับหลังไม่บากบั่น เป็นอันตกลอย ในอำนาจแห่งมาร และเมื่อได้บรรลุพระโพธิญาณแล้ว ทรงพิจารณา เห็นธรรมที่พระองค์ได้ตรัสรู้นั้น เป็นคุณสุขุมเกินไป ยากที่คนผู้ ยินดีในอาลัยจะรู้ตามเห็นตาม พระเหตุที่ยกน้อมไปเพื่อความเป็นผู้ชวน ขวายน้อย ยังไม่ทรงพระพุทธานุภาพเพื่อจะแสดงธรรม แต่หากกัตตุกัม- ยตามันตะ อันกำลังพระมหากุณา เข้าอุปถัมภ์เป็นไปกล้าจึงหาทรง ทอดธุระไม่ หวนพิจารณาไป ก็ทอดพระเนตรเห็นคนผู้มีปัญญาสามารถ จะรู้ตามก็ยังมี ฝ่ายคนนอกนี้ แม้ยังมีอุปนิสัยไม่แก่กล้า ได้สดับธรรม เทศนาแล้ว ก็ยังพอจะได้บรรลุประโยชน์นั้น ๆ อันเป็นส่วนโลกีย์ ไปก่อน เว้นไว้แต่คนผู้เป็นอภัพสัตว์จำพวกเดียวไม่ตั้งใจจะสดับ พระธรรมเทศนาเสียเลย จึงหาได้บรรลุประโยชน์อย่างหนึ่งอย่างใดไม่ เปรียบเหมือนดอกบัวบางเหล่าขึ้นพ้นน้ำแล้ว คอยแสงอุทัยแห่งพระ อาทิตยก็จะบาน บางเหล่าอยู่ปรึมน้ำบ้าง อยู่ในน้ำแต่น้ำเลี้ยงไว้บ้าง บาง เหล่าเป็นภักษาของสัตว์ไปไม่องงาม ครั้นทรงพิจารณาเห็นอย่างนี้ แล้ว จึงได้ทรงทำธรรมาธิฐานและแสดงธรรมโปรดประชาชน มิได้ คิดเห็นแก่เหนื่อยยาก ประกาศพระศาสนาให้แพร่หลายสืบมา ทำ

ความเกิดของพระองค์ให้สำเร็จประโยชน์แก่สัตว์โลก ด้วยประการฉะนี้.

กัตตุกัมยตาฉันทะนี้ ย่อมยังความประสงค์ให้สำเร็จ แม้จะเป็น
กิจยากสักปานไร ข้อนี้พึงสาธกแม้ด้วยเรื่องในตติยสังคีตติกา. ครั้งนั้น
พระโมคคัลลิตบุตรเกิดอยู่ในตระกูลพราหมณ์มีจนาทิฐฐิ พระสิคคะ
ไปเพียรเกลี้ยวกล่อมอยู่ถึง ๗ ปีกว่า จึงเอามาบวชในพระศาสนาได้.
ในชั้นแรก ไปบิณฑบาตที่ประตูเรือนแต่ไม่ได้ภิกษา บ่อย ๆ เข้าก็
ได้ว่าจานิมนต์รับข้างหน้า แล้วก็ได้ภิกษา แล้วก็คืนเข้าจนได้รับ
นิมนต์เข้าไปฉันในเรือน แล้วรู้จักวิสาสะกับโมคคัลลิตบุตรมาณพ แสดง
ความรู้ของตนในไตรเพท ทำให้มาณพนับถือ แล้วถามปัญหาปรารภ
ธรรมในพระพุทธศาสนา ให้มาณพคิดและประสงค์จะรู้ จึงตามมา
บวช ได้เล่าเรียนแตกฉานในพุทธวจนะ และบรรลุโลกุตตรธรรม
เป็นพระอรหันต์เจ้า ภายหลังได้เป็นอธิบดีสงฆ์ในชมพูทวีปครั้งอโศก
ราชสมัย ได้เป็นกำลังใหญ่ของพระเจ้าอโศกมหาราช ในอันกำจัด
เสี้ยนพระพุทธานุภาพ เมื่อครั้งเดียรถีย์เข้ามาปลอมตัวด้วยมุงลาภสักการ
แต่นั้นได้เป็นประธานแห่งภิกษุสงฆ์ผู้ประชุมทำสังคายนาพระธรรมวินัย
เป็นปัจฉิมประเทศเป็นหลายตำบล พระสิคคะมีกัตตุกัมยตาฉันทะ
เพียรไปเกลี้ยวกล่อมโมคคัลลิตบุตรมาณพมาบวชได้สมประสงค์ฉะนี้.

อีกเรื่องหนึ่ง ที่มาวุกุมารพระราชโอรสของพระเจ้าที่มิติผู้ครอง
โกศลรัฐ ประสูติเมื่อพระชนกเสวยราชสมบัติแก่พระเจ้าพรหมทัตผู้ครอง
แคว้นกาสิแล้ว ตั้งพระหฤทัยจะแก้แค้นและเอาราชสมบัติของพระ

บิดาคืนให้จึงได้ เพียรหาช่องเข้าใกล้พระเจ้าพรหมทัตจนได้เป็นนาย
สารถิคนโปรด คราวหนึ่งพระเจ้าพรหมทัตเสด็จประพาสป่า ที่ฆราวกุมาร
แสรับรถพระที่นั่งเร็วจนราชบริพารตามเสด็จไม่ทัน ท้าวเธอทรง
เหนื่อยก็ตรัสสั่งให้หยุดรถพระที่นั่ง เสด็จลงพัก ณ ที่แห่งหนึ่งแล้วบรรทม
หลับไป ที่ฆราวได้ช่องที่จะแก้แค้น จึงถอดพระแสงจากฝักแล้วปลุก
บรรทมขึ้น แสดงตนให้ทรงทราบว่าเป็นศัตรู จะแก้แค้นแทนพระ
ราชบิดา พระเจ้าพรหมทัตตกพระหฤทัยตรัสขอพระชนม์ชีพประทาน
ตัดขี้ว่าจะคืนโกศลรัฐให้ กุมารนึกถึงพระวาจาทรงราชบิดาว่า จง
เห็นว่าดีกว่าสิ้น จึงสู้อดกลั้นระงับเวรเสีย ถวายพระชนม์แด่พระเจ้า
พรหมทัต แล้วได้ราชสมบัติคืนพร้อมทั้งพระราชธิดา ภายหลังยังได้
ครองแคว้นกาสิอีกด้วย ที่ฆราวอาศัยกตัญญูตามันตะ ยังความ
ประสอ์ของตนให้สำเร็จได้ฉะนี้.

พระมหาชนก ยกเอาความสำเร็จแห่งปรารถนาของพระองค์เป็น
อุทาหรณ์กล่าวสอนไว้ว่า

อาสีเสถว บุริโส น นิพุนิเทยย ปญฺทิตโต

ปสุตฺตมิมิ โวรหิ อตุตฺตานิ ยถา อิจฺฉิ ตถา อหุ*

ความว่า บุรุษผู้บัณฑิต ควรจะหวังอยู่นั้น ไม่พึงเบื่อหน่าย เราแล
เห็นตนอยู่ว่า ได้เป็นตามปรารถนาดังนี้.

ในทางพระศาสนา สมเด็จพระชินสีห์ก็ตรัสสรรเสริญกตัญญู
กัมมิตตามันตะนั้นว่าเป็นอิทธิบาท คือคุณเครื่องบรรลุความสำเร็จ

ประการหนึ่ง โดยชื่อว่า ฉันทิทธิบาท สงเคราะห์เข้าในโพธิปักขิยธรรม คือคุณอันเป็นฝ่ายแห่งความตรัสรู้ พระองค์ได้บรรลุพระโพธิญาณ เป็นพระสัมพันธูปุทธเจ้า ก็เพราะไม่ทรงละวางคุณข้อนี้เสีย.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงประกอบด้วยพระคุณ สมบัติ กัตตุกัมมตาฉันทะ ทรงสามารถปลดเปลื้องอุปสรรคข้อขัดข้อง เสียได้เป็นลำดับมา บำเพ็ญราชธรรมส่วนรัฐาภิบาลโนบายสะดวกพระราชหฤทัยยิ่งขึ้นเป็นผล พระคุณนี้นับว่าเป็นมงคลอันวิเสสประการหนึ่ง

บุคลัตถุคุณานัน คือความรู้จักเลือกบุคคล มีวิภาคจะพึงแสดง ได้ทั่วไปสำหรับชนทุกชั้นทั้งผู้น้อยผู้ใหญ่ แต่ในที่นี้จักรับพระราชทานถวายวิชันนาเฉพาะสำหรับท่านผู้เป็นอิสรชน. ความรู้จักเลือกบุคคลผู้เป็นบริวารประกอบในกิจการให้เหมาะสม เป็นอรรถของบุคลัตถุคุณตาเฉพาะวิภาคนี. อันการใช้บุคคล สมควรจะต้องเลือกให้เหมาะสม ไมเช่นนั้นกิจย่อมไม่สำเร็จ มีอุทาหรณ์ในเรื่องอัตตูปัตติแห่งเวสสันดรชาดกว่า ครั้นเมื่อสมเด็จพระบรมศาสดาได้ตรัสรู้พระอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณแล้ว ทรงบำเพ็ญพุทธกิจ เสด็จจาริกแสดงพระธรรมเทศนาโปรดสัตว์มาโดยลำดับ ประทับอยู่ ณ ราชคฤห์มหานคร ข้าวจรไปถึง พระเจ้าสุทโธทนะพระพุทธรบิดา ณ กรุงกบิลพัสดุ์ พระองค์มีพระราชประสงค์จะได้ทัศนากการพระราชโอรส อันได้ตรัสรู้เป็นพระสรรเพ็ชัญพุทธองค์ จึงทรงส่งอมาตย์เป็นราชทูตไปเชิญเสด็จพระทศพล. อมาตย์ผู้นั้นไปถึงแล้วได้ฟังธรรม สำเร็จพระอรหัตผลแล้วบวชเสีย หาได้กราบทูลอาราธนาไม่ พระเจ้าสุทโธทนะเห็นหายไป ก็ทรงส่งทูตไปใหม่

เล่า เป็นอย่างนี้มาถึง ๕ ครั้งแล้ว ต่อครั้งที่ ๑๐ ทรงส่งกาพุทธายี
อมาตย์ไปอีก กาพุทธายีได้ฟังธรรมสำเร็จพระอรหัตแล้วบวชเสียบเหมือน
ทูตก่อน ๆ ก็จริง แต่พระเถระเจ้ายังได้กราบทูลเชิญเสด็จ สมเด็จ
พระบรมศาสดามากรุงกบิลพัสดุ์ ให้พระพุทธรูปบิดาได้ทรงทัศนากการ
และสดับพระธรรมเทศนาสมพระราชประสงค์ การใช้คนไม่เหมาะสม
เหตุไม่สำเร็จแห่งกิจฉะนี้. บางคราวเป็นแต่เพียงไม่ได้ผลอันดีเท่านั้น
ไม่ ช้ำให้เกิดโทษตรงกันข้าม เรื่องสาธกความว่า ในคราวเมื่อพวก
เดียรถีย์เข้ามาปลอมบวชในพระพุทธศาสนา ครั้งอโศกรัชกาล ภิกษุ
สงฆ์อันพวกพาลพาเหียรเข้าปะปนก็ไม่ยอมทำอุโบสถร่วมด้วย พระเจ้า
อโศกยังไม่แจ้งเหตุ ทรงทราบแต่เพียงว่า พระสงฆ์ไม่ปรองดองกระทำ
อุโบสถร่วมกัน ตรัสใช้อมาตย์ผู้หนึ่งไปสู่อโศการาม เพื่อสมานพระ
สงฆ์แล้วอาราธนาให้กระทำอุโบสถ อมาตย์ผู้นั้นไปถึงแล้วก็ประชุม
สงฆ์โดยพระราชโองการ ถามพระภิกษุทั้งหลายตั้งแต่ต้นแถว รูป
ใดไม่ยอมตาม ก็หาว่าขัดพระราชโองการและปลงชีพรูปนั้นเสียโดย
ลำดับลงมา ครั้งนั้นตีสถกumarพระราชอนุชาผนวชเป็นภิกษุและอยู่
ในสังฆสันนิบาตนั้นด้วย เธอเห็นดังนั้น จึงลุกขึ้นไปนั่งกันลำดับไว้
อมาตย์ไม่กล้าทำแก่พระราชอนุชา จึงกลับมากราบทูลพระมหากษัตริย์
พระองค์ทรงทราบประวัติเหตุแล้วก็ตกพระหฤทัย เกรงว่าบาปจะมีแก่
พระองค์ แต่นั้นจึงทรงเสาะหาท่านผู้สามารถจะวินิจฉัยความนี้ให้กระ-
จ่าง ข้อนี้เป็นทางที่ทรงอาราธนาพระโมคคัลลิตนุตรตีสถเถระ มาสู่กรุง
ปาตลีบุตรจากเหนือหน้า แล้วอาศัยพระเถระเป็นกำลังทรงชำระพระ

ศาสนาให้สิ้นเสี้ยน กล่าวคือสี่กพวกเดียรถีย์เสีย เพราะฉะนั้น การรู้จักเลือกบุคคลผู้เหมาะ จึงเป็นสำคัญในกิจทุกอย่างไป.

แม้สมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าเมื่อตรัสรู้ใหม่ ก็ยังทรงเลือกหาเวไนยผู้สมควรจะรับปฐมเทศนา เหตุว่าพระธรรมที่พระองค์ตรัสรู้นั้นเป็นคุณอันสุขุม แสดงแก่ผู้มีปัญญาไม่ถึง ก็จะไม่พึงรู้พึงเห็น เมื่อเป็นเช่นนี้ ความตรัสรู้ของพระองค์ก็จะหาประโยชน์แก่สัตว์โลกไม่ พระพุทธภูมิจะไพบูลย์ได้ ก็เพราะมีผู้อื่นตรัสรู้ตามเป็นพระอริยสงฆ์สาวกครบ ๓ รัตนะ หวนทรงพระพุทธดำริถึงอาฬารดาบสและอุทกดาบส ผู้ทำกาลกิริยาล่วงไปเสียแล้วนั้นว่า มีปัญญาหลักแหลม ถ้ายังอยู่ฟังธรรมแล้ว ก็จัดได้ตรัสรู้จับพลัน ต่อนั้นจึงทรงเลือกพระภิกษุเบญจวัคคีย์ เป็นผู้รับประณมเทศนาพระอนุตรธรรมจกัปปวัตตนสูตร. และเมื่อมีพระพุทธประสงค์จะประดิษฐานพระพุทธศาสนาในมคธรัฐ ก็ทรงเลือกจะพาพระอรุเวลกัสสปไปด้วย เหตุว่าท่านเป็นที่นับถือของคนชาวมคธเป็นอันมาก จึงต้องเสด็จพระพุทธดำเนินไปโปรดท่านก่อน. ข้อความในพระประณมสมโพธิ ซึ่งรับพระราชทานชักมาพรรณนาในที่นี้ นั่น ก็เพื่อที่จะได้สันนิษฐานเห็นว่า สมเด็จพระบรมศาสดาจารย์ทรงบำเพ็ญพุทธกิจสำเร็จ ก็เพราะทรงรู้จักเลือกบุคคลอันเหมาะแก่การ พระคุณสมบัติข้อนี้จัดเข้าในเจโตปริยญาณ พระปรีชากำหนดรู้อัธยาศัยน้ำใจของผู้อื่น เป็นองค์แห่งอภิญาและทศพลญาณ เป็นอุปการะแก่กัตตุกัมมตาจันตะอีกส่วนหนึ่ง หากจะมีฉันทะอยู่ แต่ได้บุคคลผู้ร่วมในกิจไม่เหมาะ กิจย่อมไม่สำเร็จ. พระ

อาจารย์ผู้รจนารรณการธรรมบทแสดงไว้ว่า พอประธานอุปสมบท
แก่พระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะไม่ช้า ก็ทรงยกย่องไว้ในที่พระ
อัครสาวก. ภิกษุทั้งหลายพูดกันว่า ทรงตั้งเพราะเห็นแก่หน้า ชอบ
แต่จะประธานแก่ท่านผู้มาบวชก่อนโดยลำดับลงไป. พระองค์ได้ทรง
ทราบความแล้วตรัสแก่ว่า พระองค์ทรงทำดังนั้น โดยสมควรแก่บุรพ-
ปนิธานของพระสารีบุตรและพระโมคคัลลานะ พระภิกษุรูปอื่นผู้มา
ก่อนหาได้มีบุรพปนิธานเช่นนั้นไม่. แม้คำนี้ก็แสดงว่า สมเด็จพระ
บรมศาสดาทรงเลือกบุคคลไว้เหมาะแก่กิจ.

สมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ทรงสอดส่องด้วยพระ
วิจารณ์ญาณเลือกราชเสวกรับราชการ เพื่อเหมาะแก่หน้าที่เพาะปลูกคน
ให้มีสามารภ ด้วยพระราชทานพระบรมราชูปถัมภ์ให้ได้รับศึกษา
ตั้งแต่พระราชโอรสตลอดลงมาถึงคนสามัญ แล้วเลือกสรรประกอบ
ไว้ในราชกิจตามถนัด ผู้ที่ไม่เหมาะ ก็คัดออกเสียหรือผลัดเปลี่ยน
หน้าที่ใหม่ ทรงราชการให้เป็นมาโดยสวัสดิ พระคุณสมบัตินี้
นับว่า ปุคคลิณุตตา มงคลอันวิเสสที่ ๒.

ส่วนราชกิจเนื่องในการปกครองพระราชอาณาจักร ซึ่งได้ทรง
บำเพ็ญเป็นนิตย์มา จัควารัฐาภิบาลโนบาย. ราชธรรมข้อนี้มี
มากหลายพันจะพึงพรรณนา จักรับพระราชทานชกมาแสดงพอเป็น
ตัวอย่าง เฉพาะที่ทรงในระหว่าง กันยายน สกหลัง มาถึง สิงหาคม
ศก (๑๒๕) นี้ โดยประการ. ในส่วนบำรุงพระพุทธศาสนาได้ทรง
ปฏิสังขรณ์พระปรารักษ์ใหญ่ พระปรารักษ์ทิศพระอุโบสถพระวิหารเก่า

วัดอรุณราชวราราม แล้วมีมหารัชมงคลเป็นพระราชาคณะที่ทรงบำเพ็ญ
ในคราวมีพระชนมพรรษาเสมอด้วยสมเด็จพระบรมอัยกาธิราช พระ
บาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย และทรงปฏิสังขรณ์พระมณฑป
ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม และมณฑปพระพุทธบาท. ในฝ่าย
ราชการได้ทรงสร้างทางรถไฟสายเหนือขยายจากบ้านคาคา แขวง
เมืองพิษณุ สายใหญ่ต่อไปโดยทางเมืองอุตรดิตถ์ถึงตำบลบางต้นผึ้ง
ตอนหนึ่ง สายสาขาแยกไปเมืองสวรรคโลกตอนหนึ่งแล้วเสร็จ. อีก
ประการหนึ่ง โปรดเกล้าฯ ให้กระทรวงเกษตราธิการจัดการแสดง
กลกิรรม และพาณิชการ ให้พิสดารออกไปกว่าที่ได้เคยทำมาแล้วใน
หนหลัง เพื่อเป็นการบำรุงธุระ ๒ ประการนั้นให้ไพศาล. อนึ่ง เมื่อ
เสด็จประทับสำราญพระอิริยาบถ ณ เมืองเพชรบุรี ได้ทรงสร้างและ
บำรุงวิถีทางในเมืองนั้นขึ้นหลายสาย. และโปรดเกล้าฯ ให้ขยาย
การสุขาภิบาลในหัวเมือง จัดเพิ่มเติมขึ้นในตำบลนั้น ๆ ที่เมืองพิษณุ
บ้าง เมืองชลบุรีบ้าง เมืองนครศรีธรรมราชบ้าง เมืองสงขลาบ้าง
พระราชกรณียกิจอย่างดั่งพรรณนามา เป็นเครื่องทำนุบำรุงพระราช-
อาณาจักรให้เจริญโดยลำดับ นับเข้าในรัฐาภิบาลนโยบาย มงคลอัน
วิเสสที่ครบ ๓.

พระคุณพิเศษส่วนอดีตสมบัติ และปรหิตปฏิบัติ มีนิทสนนัย
ดังรับพระราชทานพรรณนามา ด้วยประการฉะนี้.

เทหิ เทหิ วิเสสเทหิ

จิรณชีวี มหาราชา

คุณเทหิ ปฎิมนุทธิโต

สุขปุตโต อนามโย

ยสตา เตชตา จาปี วัตถุณนุโต นรุตตโม

สทา ภทรานิ สมฺปสฺสํ จิรํ รชเช ปติฏฺฐตุ

ขอสมเด็จพระบรมพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้ทรงประดับด้วยพระคุณ
สมุทัยอันพิเศษนั้น ๆ ทรงพระชนมายุยืนนาน ทรงพระตำราญาหา
พระโรคมิได้ ทรงพระเจริญด้วยราชอิสริยยศเดชาานุภาพ ทอด
พระเนตรเห็นแต่กิจการอันเจริญเป็นนิตยกาล เสด็จสถิตยืนนานใน
ราชมโหศวรรย์ ปกครองราชสิมามณฑลให้สมบูรณ์ยิ่ง สมพระราช-
ประสงค์ทุกสิ่งทุกประการ.

สาธุ อารกฺขกา เทวา วัตถุเทวา มหิทฺธิกา

สฺรณฺฐมณฺฑลํ ฐปํ อภิปาเลนตุ สพฺพทา

ขออารักขเทวดา และวัตถุเทวดาผู้ทรงมหิทฺธิฤทธิ์ ได้รับอนุโมทนา
ส่วนพระราชกุศลเทวดาพลีแล้ว จงตั้งไมตรีจิตอภิบาลรักษาสมเด็จพระ
บรมพิตรพระราชสมภารเจ้า กับรัฐมณฑลให้ปราศจากภัยอันตราย
ทุกเมื่อ.

อรหํ สมฺมาสมฺพุทฺโธ อุตฺตมํ ฌมฺมมชฺฌกา

มหาสงฺฆํ ปโปเชติ อิจฺเจตํ รตนตฺตยํ

พระอรหันตสัมมาสัมพุทธเจ้า ได้ตรัสรู้ธรรมอันสูงสุดแล้ว ยังสงฆ์
หมู่ใหญ่ให้ตรัสรู้เบิกบาน ตื่นจากกิเลสนิทรา ที่จัดว่ารัตนตรัย แม้ถึง
จะต่างกันโดยวัตถุว่า พุทฺโธ ฌมฺโม สจฺจโม ดังนี้ก็จริงอยู่ ถึงอย่าง
นั้นก็ชื่อว่าเป็นอันเดียวกันโดยอรรถ เพราะไม่แยกออกจากกันไปได้

พระพุทธเจ้าตรัสรู้พระธรรมก่อนแล้วสอนผู้อื่นให้รู้ตาม พระธรรมนั้น พระสงฆ์ได้ทรงไว้ และพระสงฆ์เล่าก็เป็นสาวกของพระพุทธเจ้า เนื่องเป็นอันเดียวกันฉะนั้น. พระรัตนตรัยนี้ บริสุทธิ์อุดมประเสริฐในโลก ย่อมเป็นไปเพื่อความบริสุทธิ์อย่างยิ่งแก่ผู้เลื่อมใส แล้วใคร่ความบริสุทธิ์ แก่ตน ปฏิบัติอยู่โดยชอบ. ความบริสุทธิ์จากกิเลสทั้งปวง เป็นความดับ จากทุกข์ทั้งปวง พระนิพพานเป็นธรรมชาติสูงอย่างยิ่ง คือว่างจาก กิเลสและกองทุกข์ทั้งปวงนั้น ได้ชื่อว่าบรมสุข.

ด้วยสังขวาจากาณินนี้ ขอความสวัสดิ์จึงเกิดมีในกาลทุกเมื่อ. ด้วยเดชานุภาพพระรัตนตรัยเป็นปฏิปทาโนบายกางกั้น ขออุปีทวัน- ตรายและอุปสรรค คือข้อติดขัดทั้งหลาย จงอย่าได้ถูกต้องพ้องพานซึ่ง สยามรัฐมหาชนบทนี้ ในกาลไหน ๆ จงบำราศไกลด้วยประการทั้งปวง. ขอความเป็นผู้ไม่มีโรค สุขสบาย ความเป็นผู้มีอายุยืนนาน และความบริบูรณ์แห่งวัตถุทั้งหลาย อันเป็นที่ตั้งแห่งวิบูลผลนั้น ทั้งสุขโสมนัสสวัสดิ์ในที่ทุกสถาน จงเกิดมี จงเป็นไปแต่สมเด็จบรม บพิตรพระราชสมภารเจ้า กับบรมราชวงศ์ ผู้ทรงอภิบาลสยามรัฐ มหาชนบทนี้. ขอเทพเจ้าผู้สิงสถิตอยู่ในสยามมณฑล ตั้งต้นแต่ พระราชนิเวศน์ตลอดเขตรัชสีมา ที่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ได้ทรงบูชาแล้ว ด้วยธรรมพลี และอามิสพลี จงตั้งไมตรีจิตอภิบาล รักษาสมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้ากับรัฐมณฑล ด้วยนำเข้าไปไกลซึ่งอิฏฐวิบูลผลอันเป็นहितานุहितประโยชน์ คอยป้องกันซึ่งสรรพ- โทษอันไม่เกื้อกูลแก่ความเจริญอย่าให้เกิดมี.

สิทธิขมตถุ สิทธิขมตถุ สิทธิขมตถุ อิทํ ผลํ

เอตตสุมี รตนตถุตถุสุมี สมนุสสาทนเจตโต.

ขอผลที่กล่าวนี้ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผลสัมฤทธิ์ จงเป็นผล
สัมฤทธิ์ แต่สมเด็จบรมบพิตรพระราชสมภารเจ้า ผู้มีพระราชหฤทัย
เลื่อมใสในพระรัตนตรัยนี้ สมพระบรมราชประสงค์ทุกประการ เทอญ-